

Slovo ke čtenářům

Vážení čtenáři,

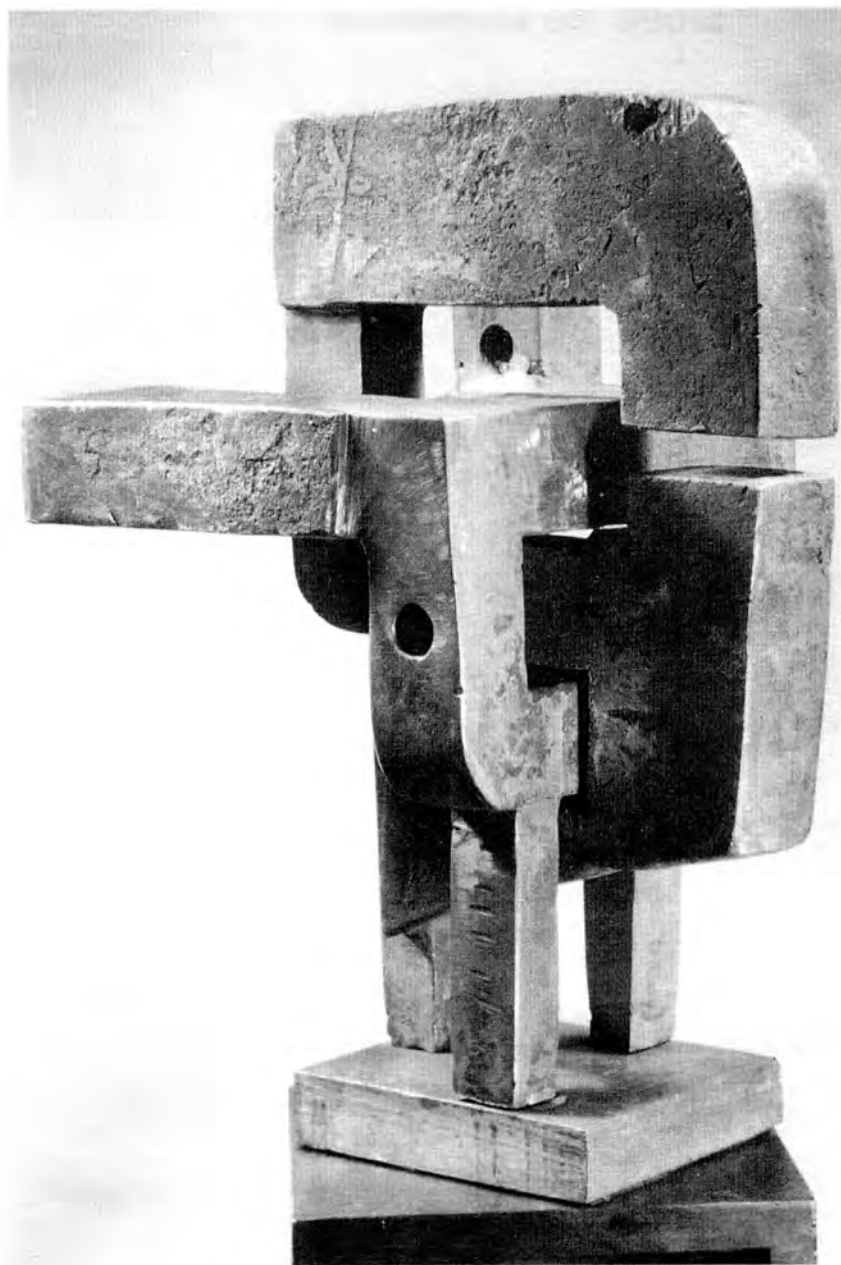
letos vstupuje Universitas do čtyřicátého prvního roku své existence. Od počátku bylo jejím programem podporovat soudržnost naší univerzity tím, že se snažila srozumitelně informovat o výzkumech a činnostech v jejich jednotlivých částech. Snad se dá konstatovat, že se jí to – tu více, tu méně – dařilo: vytvořili jsme zajímavý časopis odpovídající svou úrovní vysokoškolskému a vyššímu vzdělání jeho čtenářů, časopis, který se na této úrovni snaží překonávat specializaci, jež dnešní vědu nutně provází, ale která může vést i k vzájemnému neporozumění.

Roky, v nichž žijeme, jsou léty často horečných změn našeho světa. Ty se nevyhýbají ani vědě a výzkumu, ani vysokému školství. Není se co divit, že některá témata, která se těchto změn týkají, by se měla objevit i na stránkách našeho časopisu. Jedná se o takové problémy, jako je reforma vysokých škol obecně (není těch reformů už moc?) i zvláště (co se školným?), otázky veřejné správy v moderní společnosti, otázky mravního a správního režimu pracovníka vysoké školy, ale třeba i interdisciplinarita a multidisciplinarita ve vědeckém výzkumu apod.

Rádi bychom v Universitas rozproudili diskusi k těmto problémovým okruhům. Některá témata budeme probírat formou koordinovaných celků, např. otázky týkající se osobnosti vysokoškolského učitele, kterým naše diskusní fórum otevíráme. Uvítáme však také spontánní příspěvky našich čtenářů k daným tématům (včetně již zmiňované osobnosti učitele), případně k dalším problémům, které podle jejich názoru naše školství a vědecký výzkum pálí.

Doufám, že tímto způsobem se revue Universitas přiblíží ještě více cíli stát se jakousi tribunou univerzitní veřejnosti.

Ivana Holzbachová

Bernhard Luginbühl: Prostorová spona, 1962

Odboj proti nacismu, Česká televize a pokusy o zkreslování dějin

JAROSLAV HROCH

Od devadesátých let minulého století pozorujeme bohužel v masových sdělovacích prostředcích pokusy novinářů, televizních a rozhlasových publicistů, politiků a pseudohistoriků o účelové přehodnocování dějin, které je spojováno s nepravdivými obviněními nejvýznamnějších předních představitelů českého a světového odboje proti nacismu, u nás zvláště dr. Edvarda Beneše. V poslední době se projevíly tyto tendence v podobě celkového ideového vyznění, lží, polopравd a zakrývání podstatných skutečností v pořadu České televize *Historie.cz* ze dne 17. 12. 2007, který nesl tendenční podtitulek „Osвобоzení přivítaly též vraždy“. K hanobení prezidenta dr. Edvarda Beneše nedošlo bohužel ve veřejnoprávní České televizi poprvé. Novou skutečností však je, že veřejnoprávní Česká televize nechtěně umožnila vyhlásit a propagovat další, nový a velmi nebezpečný moment v pokusu o prosazování neonacistických tendencí v našem státě. Jde totiž o to, že bylo napadeno české vysílání z Londýna (a tedy i jeho účastníci, např. dr. Prokop Drtina), které bylo významnou mravní posilou pro český a slovenský lid při snášení německé krutovlády a zároveň představovalo významný ideový zdroj protinacistického odboje. Účastníci pořadu se přitom mimo jiné nestyděli zamlčet, že za poslouchání rozhlasu z Londýna (a samozřejmě i z Moskvy) byl v Protektorátu trest smrti, a jen za tento čin zaplatilo životem mnoho našich spoluobčanů.

V pořadu došlo i k vědomému klamání diváků. Např. lživé tvrzení, že dr. Beneš propagoval likvidaci německého národa, bylo doloženo filmovým záznamem části jeho projevu, kde však vůbec o likvidaci tzv. sudetských Němců nemluvil, pouze konstatoval, že odcházejí z naší vlasti. Dr. Edvard Beneš nikdy neprohlásil, že vylikviduje Němce, respektive sudetské Němce jako národ. V Londýně řekl toto: „Také vylikvidování viníků z řad našich Němců u nás doma stane se v rámci všeobecné odplaty po této veliké válce a v plné rovnosti s viníky z řad Čechů a Slováků.“ Beneš tedy evidentně nemluví o vylikvidování německého národa jako celku, jde o potrestání pachatelů zločinů proti lidskosti a spolupracovníků s nacisty, a to na stejné rovině, ať byli německého či českého původu. Je smutné, že pouze přítomný švýcarský historik Adrian von Arburg jediný pravdivě konstatoval, že prezidenta ČSR dr. E. Beneše není možné na základě historických pramenů a svědectví spojovat s excesy odsunu.

Dr. Edvard Beneš byl celým svým založením humanistou. Ať si vážení panové Kučerové a vážený pan Just přečtou studii českého filozofa Jana Patočky *Humanismus Edvarda Beneše* (Kritický měsíčník 9, 1948, č. 15, s. 329-

334). Mimo jiné existuje svědectví mého otce JUDr. Jaroslava Hrocha (1910-1980), od června 1945 do 26. února 1948 vedoucího kanceláře ředitele Sboru národní bezpečnosti v Brně, že prezident dr. Edvard Beneš několik dní po odchodu Němců do Pohořelic osobně přijel do Brna, a neznaje celý kontext události, ostře vytýkal – v přítomnosti mého otce – řediteli SNB vládnímu radovi JUDr. Babákovi, že nebylo zabráněno excesům vůči Němcům a že odsun nebyl proveden humánně. JUDr. Babák se však zcela obhájil. V žádném případě neplánovalo ředitelství SNB a Zemský národní výbor v Brně odchod pěšky, snažili se zdržet odsun, dokud neobstarají dostatek povozů (měli příslibena i nákladní auta od Rudé armády). Obrovské davy Čechů v Brně však nechtěly slyšet nic o tom, že se Němci povevou v autech nebo na povozech. Jaké byly důvody? Účastníci besedy se buď úmyslně, nebo v lepším případě vzhledem ke své žalostné historické nedovzdělanosti, nezmínili o tom, co způsobilo takové rozhořčení brněnských Čechů. Nejen esesáci a gestapáci, ale především tzv. slušní, civilní brněnští Němci vodili své vlastní děti dívat se na neustálé hromadné popravy českých vlastenců, hlavně v Kounicových kolejích. Mezi brněnskými Němci byl tak obrovský zájem o přítomnost na těchto popravách, že musely být rozdávány lístky. Místo aby alespoň před konečnou porážkou byli lidštější, brněnští Němci, tak jako velká většina celého zfanatizovaného národa, do poslední chvíle věřili ve vítězství a vyhrožovali, že po vyhrané válce budou brněnské ulice dlážděny českými lebkami. Souhlasím proto s výrokem Arnošta Lustiga, že se Adolfu Hitlerovi podařilo značně přispět k zezvířetění velké části německého národa.

Přesto příslušníci českých státních orgánů, často s nasazením vlastního života, chránili sudetské Němce. Divokému odsunu v Brně se snažil také osobně zabránit JUDr. Babák, ačkoliv měl tělo plně jizev od německého biče hojně na něm používaném na gestapu a v koncentráku. Chtěl bych v této souvislosti upozornit na závažný historický fakt. Němečtí nacisté po celou dobu okupace totiž mimo jiné mučili a zabíjeli právě ty, kteří by mohli později ochránit tzv. sudetské Němce před excesy. Přes polovinu členů ředitelství brněnské prvorepublikové policie bylo uvězněno a popraveno. Zvláště mladší z těchto lidí byli absolventy právnických fakult za první republiky, kde byli samozřejmě vedeni k etickému a humánnímu jednání. Studenti Právnické fakulty Masarykovy univerzity již za tzv. první republiky měli do svého studia jako povinnou součást zařazeny přednášky profesora Inocence Arnošta Bláhy z tzv. praktické filozofie, které je celým svým zaměřením vedly k humánnímu přístupu k občanům a přísnému dodržování etických norem právní profese. Tomu odpovídala, jak jsem ji sám prostudoval, i speciální příručka vládního rady JUDr. Procházký pro brněnské policejní vyšetřovatele, vypracovaná na počátku třicátých let 20. století, kde bylo napsáno, že výslech má probíhat klidně a mírně, vyšetřovatel ani nemá zvyšovat hlas! Jak dopadl JUDr. Procházka v německých rukou? V německé věznici mu vyšetřovatel na počátku výslechu místnou ranou bičem vyrazil oko!! Ke konci byl mučen a popraven. Můj otec, pracující jako policejní koncipista v letech 1937-1938 na policejním ředitelství

v Brně, unikl podobnému osudu jen díky tomu, že byl ihned po mnichovské dohodě jako neženatý přeložen na Okresní úřad v Novém Městě na Moravě, aby se stal o Čechy vyhnáné z Poličky, která byla zabrána Německem. Z těchto a mnoha dalších výše uvedených důvodů a faktů proto považuji výše zmíněný pořad za hrubou urážku nejen dr. Beneše, ale i pracovníků československých státních orgánů, vchovaných Masarykovým (a Benešovým) humanismem, jakož i naši Masarykovy univerzity.

Je samozřejmě, že odsuzuji jednotlivé zločiny, k nimž došlo na německých občanech. Snad jsem vysvětlil, proč vzhledem k vyvražďování českých právních a policejních odborníků a české inteligence vůbec, i kvůli frustraci českého národa z neuvěřitelně bestiálního charakteru německých zločinů, nebylo možné excesům zabránit. Přitom československý parlament zřídil vyšetřovací komisi, aby zkoumal excesy, k nimž došlo v postupu vůči Němcům bezprostředně po válce nebo při uskutečňování odsunu. Jak uvádí znalec ústavního práva prof. JUDr. V. Pavlíček, „někteří pachatelé těchto zločinů byli tehdy i soudně trestáni a publikovaná judikatura Nejvyššího soudu o tom podává svědectví“. Je pravda, že některé tyto zločiny zůstaly nepotrestány. V nesrovnatelně větším počtu však trestu unikli u nás působící nacističtí zločinci. Někteří právě proto, že byli odsunuti a za pomoci nacistických organizací unikli do Argentiny, Chile a dalších jihoamerických států.

Závěrem chci upozornit na značnou nevyváženost pořadů České televize týkajících se událostí v českých zemích v letech 1939-1945. Pokud vezmeme počty obětí, tak by na pořad ze 17.12. 2007 muselo kvůli vyváženosti následovat tisíce pořadů o zločinech německých nacistů u nás. Žádám proto, aby byly zařazeny do vysílání veřejnoprávní České televize filmové dokumenty o nacistických zločinech v bývalém protektorátu Čechy a Morava a také filmy o významných historických událostech, které předcházely druhé světové válce. Oceňuji, že Česká televize uvede k sedmdesátému výročí mnichovských událostí film režiséra Weisse z roku 1947 *Neklidná hranice*. Zároveň však – alespoň k částečnému odčinění hrubých urážek světově uznávaného představitele odboje proti nacismu dr. Edvarda Beneše a vyvážení morálních škod, které napáchaly pořady typu *Osvobození bylo prováděno vraždami*, bych považoval za nutné, aby v zájmu historické a mravní výchovy naší mládeže byl promítnut v hlavní vysílací době v České televizi (třeba v dvojím pokračování) film *Dny zrady* režiséra Otakara Vávry, jednoho z tvůrců tzv. české filmové vlny, vyznamenaného za zásluhy o českou filmovou kulturu prezidentem České republiky. Tento film je považován současnými filmovými vědci, například významným odborníkem z Ústavu filmu a audiovizuální kultury Filozofické fakulty Masarykovy univerzity PhDr. Jaromírem Blažejovským, Ph.D., za vysoce umělecky hodnotný a historicky zcela objektivní, odolávající dobovým tlakům. Není možné, aby tento film byl promítán pouze např. ve Filmovém semináři naší Filozofické fakulty MU.

Přednášel jsem na mnoha konferencích ve světě, také v památníku holocaustu Yad Vashemu v Izraeli. Významní historici této instituce poukazovali na

to, že se v Evropě celkově posilují tendence k popírání holocaustu: masového vyvražďování Židů a k popírání nacistických zločinů vůbec. Zároveň konstatovali, že zesilují útoky na politické představitele odboje proti nacismu, na partyzánské hnutí a na Rudou armádu a armády Spojenců, které zachránily evropskou civilizaci před jejím pohlcením nacistickou hrůzovládou. Ideově vyústění televizního pořadu *Osvobození přivítaly též vraždy* jde tímto nebezpečným směrem, který ve svých objektivních důsledcích podporuje neonacistické tendence v Evropě a mimo jiné ohrožuje základní hodnoty, na nichž byl a je vybudován i náš současný stát. Z toho důvodu jsem nucen se obrátit s tímto upozorněním nejen na instituci Yad Vashem v Izraeli, ale i na širokou obec našich historiků a vědeckých pracovníků. V mém případě nejde o žádnou nenávist ke všemu německému, vždyť jsem mimo jiné autorem dvou monografií a desítek publikací o německé filozofii a filozofické hermeneutice. Rozhodl jsem se proto požádat *Radu České televize* a její *Etický panel*, aby projednala otázku pořadů hrubým způsobem zkreslujících historickou skutečnost v celém jejím závažném ideovém kontextu a přijala možná opatření v souladu s principy programové vyváženosti a svobody projevu. Doufám, že toto mé úsilí podpoří i širší akademická obec naší Masarykovy univerzity, ale i české vědecké a odborné instituce zabývající se historií, jakož i učitele dějepisu na vašich základních, středních i vysokých školách.

Redakci Universitas došlo

- Aktuální otázky zprostředkování umění.** Teorie a praxe galerijní pedagogiky, vizuální kultura a výtvarná výchova. Editoři Radek Horáček a Jan Zálešák. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Annual Report 2006.** Masaryk University, 2007
- Výroční zpráva o činnosti 2006.** Masarykova univerzita v Brně, 2006
- III. celofakultní konference o studiu na Lékařské fakultě MU Brno.** Sborník přednášek 6. března 2007. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Československá historická ročenka 2006.** Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Čeština – bádání a učení.** Sborník z mezinárodní vědecké konference Pedagogické fakulty MU. Ed.: K.Klímová, E. Minářová. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Člověk a les.** Pavel Klvač (ed.) Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Deutsche Dialekte in Tschechien, ihre Gemeinsamkeiten und Besonderheiten im Vergleich zum Mutterboden.** Mojmír Muzikant (ed.) Masaryk University Brno, 2007
- Evropské finanční systémy 2007.** Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference 20. 6. – 21. 6. 2007 Brno. Masarykova univerzita Brno, 2007
- Fyzickogeografický sborník 4.** Fyzická geografie teorie a aplikace. Příspěvky z 23. výroční konference Fyzickogeografické sekce České geografické společnosti konané 14. a 15. února 2006 v Brně. Ed. Vladimír Herber. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Vladimír Goněc, Evropská idea I.** (do roku 1938). Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Nina Hrtoňová, Anna Váňová a kolektiv, Pilotní kurzy.** Informačně metodická příručka. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Roman Madecki, Myśle, więc mówię.** Masarykova univerzita v Brně, 2006

pokračování na str. 60 →

Manželské poradenství v Brně nejen před šedesáti lety

Věnováno památce PhDr. Věry Capponi (1946 - 1998)

TOMAS NOVÁK

Často slyšíme, že se manželské poradenství začalo rozvíjet na počátku sedmdesátých let minulého století. Není to přesné. Platí to totiž pro stávající řízené MPSV ČR. Jisté prvky manželského poradenství najdeme však již v starověkých pramenech, např. ve zlomech prací filosofů, a to nejen Sokrata, jehož trápení s Xantipou je všeobecně známo. Jsou namátkou např. v listech heřtér. Pokud se z dávné minulosti přeneseme do doby nedávno minulé, pak ledacos z této sféry lze u nás najít např. v činnosti Babákovy společnosti pro výzkum dítěte, ve snahách nadace Marie Stejskalové a leckde jinde.

První instituce tohoto typu byla pražská „Poradna pro manželské rozkoly“, zřízená na počátku čtyřicátých let. Vedl jí sociolog O. Machotka. Instituce ukončila svoji činnost v roce 1944. První poradnou na Moravě byla brněnská Manželská poradna, zařazená do systému zdravotnických služeb. S otevřením poradny se původně počítalo již na jaře 1948. K odložení došlo v souvislosti s prostorovou tísni – pro poradnu nebyla vhodná místnost s telefonem. Ke dni 1. prosince 1948 mohla manželská poradna vzniknout v budově ředitelství policie. Zařízení zapůjčené místnosti odpovídalo strohému vybavení ordinace lékaře. Čekárna nebyla k dispozici. Pokud klient musel čekat, pak to bylo možné jen na chodbě v podmínkách běžného provozu pracoviště se značně odlišnými úkoly, než je manželské poradenství.

Kmenovým zaměstnancem poradny byla od počátku pouze sociální pracovnice ing. Machová, absolventka tehdejší Vysoké školy sociálně právní. Externím vedoucím byl psychiatr MUDr. Pekař.

Jeho hlavní působíště byla na psychiatrické klinice. V nadúvazku pak mimo vedení poradny zastával i funkci „policejního lékaře“. (Poradna využívala ordinace, kterou měl pro tuto práci k dispozici a která by jinak byla po značnou část doby nevyužita.)

Klientela poradny

Na poradnu se mohl obrátit bez předchozího doporučení kdokoliv bez ohledu na místo bydliště. Nejčastěji se však jednalo o manželské dvojice či osamělé matky mladších středních let, které byly k návštěvě vyzvány orgány tehdejší sociální péče. Terénní sociální pracovnice těmto klientům vysvětlily nutnost spolupráce s poradnou a na jejich návštěvě trvaly. Zhruba třetina návštěvníků byla poznamenána závažnou sociální patologií, která je přivedla primárně do evidence sociální péče. Mezi nejčastější problémy patřil alkoholo-

lismus, agresivita, nezájem o děti. Často se tu řešilo i zanedbání povinné péče o děti, výjimečně i týrání dětí atd. Jde vesměs o problémy, které dnes spadají do kompetence orgánů péče o děti a eventuálně i pedagogicko-psychologických poraden. Zbývající dvě třetiny klientely svými problémy zhruba odpovídají dnešním návštěvníkům manželských a předmanželských poraden. Hojně byla zastoupena problematika sexuálních nesnází a zejména se často vyskytovaly dotazy na vhodnou antikoncepci. (Byly kladeny i lidmi středního věku řadu let žijícími v manželství.)

Poradna pořádala pravidelně 1x za měsíc přednáškové večery v různých místech kraje. Byly zaměřeny jak na partnerské soužití, tak i na výchovu dětí a správnou péči o ně. Řada návštěvníků těchto přednášek si přímo na nich zajistila konzultaci v poradně. Přestože se jednalo o instituci zdravotnickou, jen minimum klientů přicházelo na doporučení lékaře. Zdá se, že tehdejší lékaři zaujímalí k manželskému poradenství velmi rezervovaný postoj.

Vedení a evidence klientů

Při prvním kontaktu zajištěném sociální pracovnící byl kladen důraz zejména na rodinnou a sociální anamnézu. Její zjištění zřejmě obvykle volně přecházelo v pohovor o problémech, které klienta do poradny přivedly. Řadu problémů vztahu řešila sociální pracovníce sama. Kladla důraz na sanaci rodiny, na racionální explikaci, vysvětlení. Rodiny často navštěvovala a působila na ně v jejich bytě. V zájmu klientů obvykle jednala s různými sociálními institucemi. Lékař řešil zejména problémy psychiatrického, psychopatologického či sexuologického charakteru. Vystupoval velmi direktivně, bodře až žoviálně. Klientům rázně řekl, co mají a co nemají dělat a očekával, že jeho doporučení budou plnit, neboť „proto sem přišli“.

Písemná dokumentace o klientech byla stručná. Na kartu se poznamenalo jméno, příjmení, bydliště, obdobné údaje manžela (manželky) a dětí. Dále typ problémů a řešení. Z dnešního hlediska neobvyklým zpestřením dokumentace byla „kartotéka milenek“. Lékař si zaznamenával milenky klientů zvláště. Díky tomu zjistil, že některé z těchto žen hrály obdobnou úlohu v několika manželstvích. (Manželské mnohoúhelníky byly posléze evidovány způsobem připomínajícím dnešní grafické znázornění sociogramu.)

Stručně o dalších osudech poradny

Na počátku padesátých let se manželská poradna přestěhovala do budovy tř. Kpt. Jaroše. Ordinovala v místnostech společných s protialkoholní poradnou. Původní personální obsazení – ing. Machová a dr. Pekař zde setrvalo do ledna 1951, kdy sociální pracovníce odešla do Psychiatrické léčebny Černovice a lékař do Olomouce. V poradně poté působila ing. Vrzalová, ing. Lasáková a jako externí vedoucí psychiatr dr. Žalman. Od roku 1960 byla poradna začleněna do rámce tehdejšího městského ústředí zdravotnické osvěty, které vedl doc.

Aleš Šatánek. Zde působila paralelně s poradnou pro duševní hygienu. Mezi poradci nacházíme jména dr. Bouchala, dr. Dráče, dr. Kalužníka, dr. Koukala. V roce 1963 vystřídala dr. Šatánka po jeho odchodu na I. LF do Prahy na postu vedoucí zdravotní výchovy dr. Rychnovská. Poradenství v rámci možností velmi přála.

V roce 1970 pak v Brně vzniká další instituce, dnešní Manželská a rodinná poradna. Obě fungují paralelně až do poloviny devadesátých let. Poté „zdravotnická“ poradna v souvislosti s legislativními změnami zaniká.

Historie učitelkou života

Některé údaje z počátků manželského poradenství vyvolávají dnes úsměv. Jiné působí spíše lehké mrazení... Namátkou – když po třiceti letech (1978) měla v jihomoravské metropoli vzniknout Krajská manželská a předmanželská poradna, bylo její otevření pro nedostatek vhodných místností odloženo. Poradna začala pracovat až o 2 měsíce později, než bylo plánováno, a to jen díky tomu, že jí byly zapůjčeny dvě místnosti v budově kulturního střediska. Poradenství zde probíhalo „podmalováno“ všude kolem se linoucími tóny úvodních lekcí hry na akordeon a housle z vedlejších učeben. Teprve později byl zajištěn přiměřený a vhodně vybavený objekt.

Z minulosti lze ocenit především úzkou spolupráci s orgány péče o děti a rodinu. Cenný je důraz na práci s rodinou v jejím prostředí. Pozoruhodné je i to, že vlastní sociální práce v časovém snímku dne sociální pracovnice výrazně převyšovala administrativní nebo „technické“ úkoly. Za úvahu stojí i „věčné“ dilema „radit či neradit“ v manželském poradenství. Odpověď na tuto otázku je dodnes palčivým problémem, v němž se jednotliví poradci mnohdy neshodnou. I když jsme si vědomí ošidnosti „rad“ a problematičnosti dosažení pouhého náhledu, zůstává otevřený požadavek „klientovi je třeba pomoci“. Máme-li však k dispozici z různých důvodů velmi omezený čas a počet konzultací, je otázkou, zda je vůbec možné v poradenství uskutečnit psychoterapeutické vedení „lege artis“.

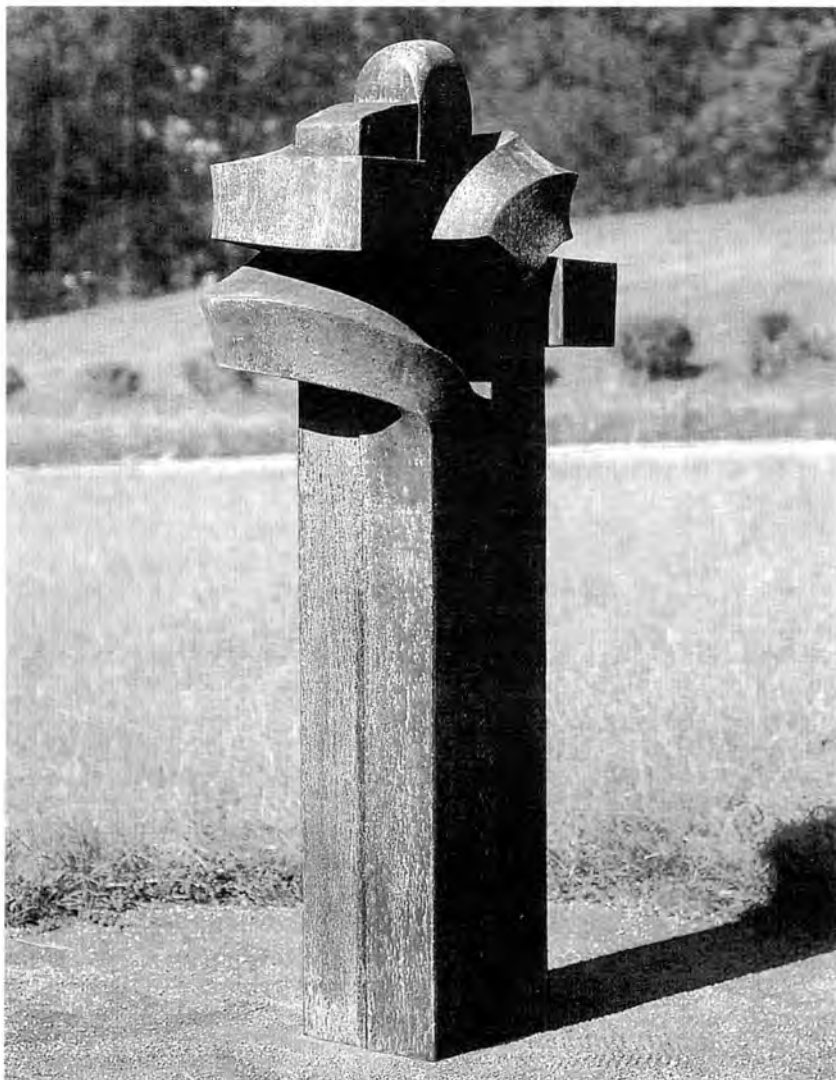
Zapadnout by nemělo ani úzké propojení výchovných obtíží dětí a partnerských problémů jejich rodičů. Dnešní manželský poradce nemůže v rodině opomíjet dítě, které stabilitu vztahů ovlivňuje. Na druhé straně poradce pedagogicko-psychologický nemůže opomíjet eventuální disharmonii manželství rodičů svého dětského klienta.

Velká většina osob tak či onak spjatých s manželským poradenstvím v Brně patří mezi absolventy Masarykovy university. V minulosti tam ovšem nebyl zmíněný obor přednášen. Na sklonku šedesátých let minulého století k němu měly zřejmě nejbližší přednášky „Sexuální psychologie“ tehdejšího odborného asistenta Stanislava Kratochvíla, nyní profesora Palackého university v Olomouci. V pozdějších letech bývaly přednášeny základy pedagogicko-psychologického poradenství. Se změnami po roce 1989 je již výuka manželského poradenství zajišťována. Zájem studentů je značný. Na základě zkušeností

s mladými kolegy se domnívám, že výchozím vzděláním pro matrimoniologii nemusí být jen obor psychologie. Uplatnit se mohou jak absolventi sociologie, sociální práce, tak i sociální pedagogiky.

Literatura :

Novák T. : Manželské a rodinné poradenství. Praha Grada 2006

Eduardo Chillida: Obejmutí, 1996

Abiotická technika vojenská

JOSEF ŠMAJS

Ontická zvláštnost vojenské techniky je ve srovnání s povahou techniky produktivní a spotřební lépe pochopitelná ze dvou důvodů: za prvé proto, že se ve vojenské oblasti setkáváme (pomineme-li kdysi vlivné jezdeckto, bojové velbloudy a slony) téměř výhradně s technikou abiotickou; za druhé proto, že vojenská technika „nepředstírá“ svůj pozitivní účinek na člověka a kulturu. Již způsobem konstrukce je určena k zabíjení a zastrasování lidí, k destrukci produktů přirozeně i kulturní evoluce.

Komplikujícím momentem interpretace je ovšem to, že velké technologické změny ve vojenství¹ časově zcela nekorelují s analogickými převraty (s uplatněním nových technických principů) v produktivní oblasti, např. s nástupem procesu mechanizace a automatizace. Jsou-li tedy bezprostřední příčinou velkých technologických změn ve sféře vojenské i produktivní techniky přímě technické aplikace přírodních věd, znamená to jen částečnou podobu obou oblastí. Vojenství jako oblast bezprostředně podřízená politice nikdy nepodléhalo pouze spontánnímu evolučnímu vývoji. Velké změny materiálně technické či organizační tu byly závislé také na vůli politických subjektů, tj. byly zprostředkovány záměrnou vojenskou orientací technické a vědecké aktivity.²

1. Instrumentální fáze evoluce vojenské techniky

Látková i energetická báze primitivních produktivních procesů (lovectví, sběračství a částečně i zemědělství) a ozbrojeného zápasu³ byly původně společné. Kosti, parohy, slonovina, kůže, dřevo, kámen atp. byly materiály, jimiž začínala evoluce předmětného těla techniky. Síla lidských svalů a snadno dostupné přírodní síly (reprodukční procesy živé přírody, síla zvířat, voda, vítr, oheň atp.) byly energií veškeré jednoduché techniky. Zvláštní povahu první vývojové etapy vojenské techniky (dlouhé fáze instrumentalizace) vyjádříme nejprve třemi obecnými rysy vojenství.

- 1) Pojmem vojenství budeme rozumět souhrn všech důležitých opatření státu, uskupení či koalice, která směřují k přípravě a vedení války. Tento pojem je tedy obsahově širší než pojem válka či ozbrojený zápas.
- 2) Souborový charakter ozbrojeného zápasu způsobuje, že zvyšování bojové síly armád nemusí znamenat pouze vyšší stupeň ohrožení lidí, přírody a kultury. Narůstající vojenská síla demokratických států u obranných vojenských uskupení může působit i jako faktor zajišťující regionální i globální stabilitu, jako záruka, že nedojde k válce v širším měřítku. Proto jakoby stále platilo antické: *si vis pacem, para bellum*.
- 3) Pojem ozbrojený zápas budeme v souladu s konvencí chápat jako pojem užší než příbuzný pojem válka. Zahrnuje-li válka také bezprostřední přípravu na ozbrojené střetnutí i fáze, v nichž k takovým střetnutím dočasně nedochází, pak jazykový výraz ozbrojený zápas označuje jen vlastní vojenskou interakci nepřátelských stran.

1. Specializace a diferenciacie pracovních nástrojů ve sféře řemesla, procesy, které vrcholí v manufaktuře a které byly podmínkou produktivity ručodělné práce, kontrastují s pomalým vývojem, jednoduchostí a malou diferencovaností chladných zbraní jednotlivce. Před zavedením střelného prachu tvoří základ pěší výzbroje zbraní střelná (luk, kuše atp.), sečná (meč, šavle), bodná (dýka, kopí) a ochranný štít.
2. Diferenciaci a specializaci chladných zbraní, jejichž samostatná řemeslná výroba začíná spolu se vznikem organizovaných armád, objektivně brání typicky nestacionární, tj. souborový charakter vojenské aktivity. Skutečnost, že téměř všechny chladné zbraně byly nepodstatnou modifikací původních paleolitických nástrojů k lovu, byla dána tím, že člověk sám je v boji snadno zranitelnou bytostí a že možnosti individua bojovat s více zbraněmi či střídát specializované zbraně během boje jsou na straně pěšího bojovníka či jezdce biologicky omezeny. Proto tu požadavek univerzálnosti použití zbraně vítězí nad požadavkem optimalizace jejího tvaru a specializace funkce.
3. V celém manufakturním (instrumentálním) období vývoje ozbrojeného zápasu,⁴ pomineme-li starověké válečné stroje,⁵ existuje zjevný nesoulad mezi procesem zdokonalování ručních zbraní a vývojem organizace a řízení ozbrojeného zápasu. Luky, oštěpy, kopí, meče i ochranná výstroj se už v antice zdokonalovaly pomaleji než taktika a strategie. Teprve s vynálezem střelného prachu došlo postupně k jisté korelaci ve vývoji obou komponent vojenské síly, i když ještě nikoli – jak dále ukážeme – k revolučnímu uplatnění nového technického principu.

Jednoduché ruční zbraně – chladné i palné – jsou nutně prostředkem individua. Teprve ve spojení s lidskou destruktivní aktivitou mohou vytvořit fungující technický systém. Podobně jako v instrumentální produktivní činnosti (v řemesle) jde i v případě použití ručních zbraní o zvláštní antropo-technický systém, jehož složky jsou komplementární. Tak jako neživá zbraň doplňuje ži-

4) Je problémem, zda první technologickou etapu ozbrojeného zápasu označovat za instrumentální či za kooperativní nebo manufakturní období. Převaha sevřených formací aténské a spartské falangy nad neuspořádanými houfy perské pěchoty vyplývala mimo jiné z dokonalějšího využití sil kooperace a řízení. Protože společenské síly kooperace a centrálního řízení se v ozbrojeném zápase – pomineme-li velké stavby starověkých kultur – uplatňují od samého počátku, tj. po celou fázi instrumentalizace, dáváme přednost označení „manufakturní“. Tento pojem nechápeme tedy sociálně ekonomicky, nýbrž technologicky. Využíváme toho, že implikuje důležité společenské „produktivní“ síly: dělbu práce, rozvinutou kooperaci, centrální řízení.

5) Nejtěžší zbraní starověku, která je založena na torzním principu, je onager. Mohl metat těžké kameny nebo sudy s hoflavinou až do vzdálenosti 600 m. Balisty, střílejší šipy a kamení měly dosáhnout až 1000 m. Zajímavá je kombinace balisty a vozu, jakési „samohybné dělo“ starověku, tzv. carrobalista. Nejlepší materiál pro torzní účely byly šlachy, žíně a vlasy. Podrobněji viz např. *Antické válečné umění*. Praha, Naše vojsko 1977, s. 588.

vého člověka, doplňuje živý člověk neživý, nejprve jen hrubě opracovaný přírodní předmět. Přestože stupeň ovládnutí člověku vnějších přírodních sil je nízký (v celkovém systému dominuje člověk a jeho přirozené bytostné síly), zbraně jednotlivce, pomíneme-li ostatní prvky vojenské síly, vytvářejí první materiálně technickou bázi ozbrojeného zápasu.

Celé historické období, v němž se výše uvedený typ spojení člověka a zbraně v podstatě nemění, a v němž proto ani ve vojenství nelze uplatnit vědu, označujeme za *manufakturní fázi ozbrojeného zápasu*. Tato etapa, odhlédneme-li od historického významu jezdectva,⁶ trvala dlouho: od prvních ozbrojených srážek až po první světovou válku.

I když se od čtrnáctého století v Evropě používají a nepřetržitě zdokonalují palné zbraně, i když jsou dále diferencovány a rozvíjeny ostatní technické prostředky nutné pro vedení války, skutečný technologický převrat – mechanizace a motorizace armád – je vázán, podobně jako průmyslová revoluce, na nový technický princip a na přímé aplikace přírodních věd. Dokud se zbraně a ostatní vojenská technika zdokonalují v podstatě bez využití strukturální socio-kulturní informace (technicky aplikované vědy), vývoj je nutně pomalý a uskutečňuje se v úzkém rámci manufakturní technologie.

Právě proto ani objev střelného prachu ve čtrnáctém století, který byl důležitým historickým mezníkem ve vývoji sociálních funkcí vojenství,⁷ nelze pokládat za přímý počátek vzniku vojenské mechanické techniky. První palné zbraně představují úzké kovové nádoby naplněné střelným prachem, tedy spíše specifické vojenské nástroje, které nemohly ihned nahradit luky a kuše a které svým účinkem příliš nepřevyšovaly starověké metací stroje. Nerozvinutá materiálně technická báze tehdejší společnosti jakékoli efektivnější využití tohoto jinak významného objevu znemožňovala.

Důležité je zejména to, že vývoj palných zbraní probíhal pomalu a že trvalo asi tři sta let, než vznikla puška vhodná pro vyzbrojení celé pěchoty. První užití střelného prachu nemůžeme proto považovat za skutečný technologický převrat. Instrumentální princip spojení člověka a techniky se jeho využíváním

6) Mnozí z nás, kteří ještě sloužili v armádě, pamatují, že se v některých kasárnách zachovaly prostorné budovy bývalých jízďáren. Můj oblíbený učitel ze základní školy, vznešený intelektuál Antonín Snížek, s nímž jsem se přátelsky stýkal do konce jeho života, mě kolem roku 2000 zaskočil sdělením, že on sám vojenskou službu konal v Pardubicích u dragounů. Historický význam ozbrojených bojovníků na koních je však už téměř zapomenut. „Víme přece, jakou posvátnou hrůzu budil kůň ještě v historické době, když v roce 1532 spadlo španělské jezdectvo do Peru, kde byl kůň neznámým zvířetem. Dávno předtím budili posvátnou hrůzu Skytové, fitící se zeměmi, jejichž obyvatelé jízdu na koni neznali. Když Řekové spatřili Skyty, věřili, že člověk a kůň jsou jediná bytost, tak vznikly legendy o kentaurech.“ Bronowski, J.: *Vzestup člověka*. Praha, Odeon 1985, s. 70.

7) Zavedení palných zbraní způsobilo nejen jistou „aristokratizaci“ vojenství (technicky vyspělejší země snadněji vítězily nad zaostalými), nýbrž i jeho svéráznou „demokratizaci“; na bojišti postavilo ozbrojené lidové masy (ale také např. žoldněře) na úroveň ozbrojené aristokracie.

nezměnil. Také způsob boje se měnil jen velice pomalu a víceméně iniciativou zdola, takže tato pozoruhodná novinka neměla koneckonců jiný než taktický význam. Teprve mnohem později, když se podařilo zhotovit opakovací pušky, kulomety a rychlopalná děla a aplikovat je na mobilní strojní agregáty, se užívání střelného prachu spolupodílí na mechanizaci ozbrojeného zápasu.

2. Průmyslová revoluce ve vojenství

Skutečný důkaz, že vojenství bude s to vstřebat vědu i mechanický princip průmyslové revoluce (strojovou techniku), přináší již druhá polovina devatenáctého století. Mohutná děla, pancéřové lodě, obrněné vlaky atp. naznačují, že vojenská síla armád bude v příštím období závislá jak na celkové úrovni a rozsahu průmyslové výroby válčících stran, tak také bezprostředně na stupni mechanizace a motorizace ozbrojeného zápasu.

Vytvářejí-li se v polovině devatenáctého století jisté předpoklady pro strojový charakter námořních a částečně i pozemních operací, jde stále ještě o „nepravou“ mechanickou periodu ozbrojeného zápasu. Vojenství, podobně jako zemědělství, doprava a stavebnictví v té době chyběl univerzální motor, jímž od r. 1784 disponoval průmysl. Skutečnost, že parní stroj tehdejšího provedení nebyl použitelný pro konstrukce vojenské pozemní techniky, nebyla ovšem jedinou příčinou téměř stoleté technické stagnace vojenství. Hromadné uplatnění strojové techniky v ozbrojeném zápase bylo totiž spojeno i ještě s dalšími překážkami.⁸

Nejdůležitější technickou překážkou pro uplatnění mechanického principu průmyslové revoluce v ozbrojeném zápase byly ovšem specifické nároky, jež kladl ozbrojený boj na konstrukce vojenských strojních agregátů. Byly to požadavky a úkoly natolik složité, že je průmysl ani věda osmnáctého a devatenáctého století nebyly s to vyřešit.⁹

Stacionární pracovní stroje s mechanickým přívodem energie od centrálního parního motoru mohly být sice základem převratu ve velkém průmyslu, avšak zdaleka nemohly vytvořit strojovou kostru ozbrojeného zápasu. Souborový charakter zápasu, tj. protikladná aktivita kladoucí nároky na mobilnost, pohotovost k akci, odolnost a spolehlivost, rychlé a pronikavé změny vnějších

---

8) Na přelomu osmnáctého a devatenáctého století vrcholil v Evropě krize feudálních poměrů, jež je provázána nejen přímým protifeudálním bojem (Francie), nejen hospodářskou konjunkturou vyplývající z rychlého postupu průmyslové revoluce (Anglie), nýbrž i přechodnou refeudalizací a z jistého hlediska neúspěšnými buržoazními revolucemi roku 1848 ve střední Evropě.

9) Relativně optimistické společenské klima, nedostatečně kompetentní stát i zjevný nezáměr ze strany armádního velení, které bylo z velké části tvořeno příslušníky poražené feudální třídy, vytvářely důležitý komplex příčin technického zaostávání vojenství. V této souvislosti je zajímavé, že i např. Napoleon odmítá pušku s rýhovanou hlavní (podobně ovšem i Fultonův člun s vrtulovým pohonem). Vlastně jen dvě technické novinky stojí v pozadí jeho pozoruhodných vojenských úspěchů: lehčí lafeta polních děl a vytvoření puškové pažby.

atmosférických podmínek atp., to byla specifika, jimž nemohly vyhovět primitivní aplikace přírodních věd v tehdejší mechanické technice.

Mechanizovat ozbrojený zápas, tj. aplikovat princip průmyslové revoluce na soubojovou vojenskou aktivitu, nebylo možné jinak než hromadným nasazením speciálních mobilních zbraní. Pouze dokonale mobilní mechanická technika, řízená nejprve přímo člověkem, mohla znásobit sílu pěší armády a nahradit některé funkce a schopnosti, které v instrumentální fázi ozbrojeného zápasu vynakládali lidé se zbraněmi – bojovníci.

Ale i když připustíme, že by se technický prostředek tohoto typu podařilo sestrojít už na konci devatenáctém století, vyzbrojení masové armády touto technikou by nebylo v silách žádného státu tehdejší Evropy. Finanční a materiálové zdroje byly zatím natolik omezené (vzhledem k přednostní akumulaci kapitálu při rozšiřování průmyslové výroby a při biotické fázi mechanizace zemědělství), že firmy ani vlády nemohly snadno uvolnit jejich dostatečný objem pro evidentně neproduktivní vojenské účely.¹⁰

Vynálezy kulometu a rychlopalného děla na přelomu devatenáctého a dvacátého století jsou již prvním *signálem, že skutečný válečný stroj je na obzoru*. Jeho pracovní část je v podstatě hotova. Jakmile se princip strojí pušky podaří konstrukčně aplikovat na mobilní agregát, vznikne prototyp vojenské strojové techniky, která vyhovuje specifickým nárokům ozbrojeného zápasu. Je však zároveň zřejmé, že problém konstrukce a výroby takových agregátů je natolik komplikovaný, že pouze silná ekonomika a záměrně ve vojenství angažovaná věda mohly stát u kolébky těchto novodobých válečných strojů.

Takže teprve pod tlakem akutního nebezpečí vzniku první světové války se podařilo přimět podnikatele, vědce i konstruktéry k práci na vojenských zakázkách: na vývoji tanků, obrněných transportérů, ponorek, letadel a dalších bojových prostředků. S více než stoletým zpožděním za průmyslovou revolucí se nakonec podařilo mechanizovat i ozbrojený zápas.¹¹

Bez nové strukturální sociokulturní informace, tj. bez technicky orientované vědy, nemohl tedy vzniknout ani velký průmysl, ani strojové období válek. Současně je tato fáze vývoje zbraní a vojenské techniky prvním vážným varováním, že v technice aplikovanou vědu, která se v produktivní oblasti proti přírodě zatím obracela jen z ekonomické nutnosti, tj. jakoby „nezáměrně“, lze vůči přírodě zneužívat také *záměrně a organizovaně*. Vedle ekonomiky byla na počátku dvacátého století militarizována také věda a technika.

10) Rozvoj průmyslu vyvolával v minulém století velký hlad po materiálu, po oceli. Před vynalezením Bessemerova konvertoru 1886, Siemens-Martiny pece 1856 a Thomasova konvertoru 1879 bylo levné kvalitní oceli málo. Vyráběla se zpravidla zkujňováním plochých tyčí, které se nakonec přetavovaly v kelímku, proto název „ocel kelímková“. „Byla to však co do rozsahu výroba poměrně malá. V roce 1848 se ve Velké Británii vyrobilo asi 21 000 tun kelímkové oceli.“ Lilley, S.: *Stroje a lidé v dějinách*. Praha, Svoboda 1973, s. 212; 210-219.

11) V tomto směru jsou tedy mechanizace zemědělství a mechanizace vojenství téměř synchronními procesy.

Tank, letadlo a ponorka měly v zárodku už všechny znaky takového ovládnutí přírodních sil, které bylo konstrukčně přizpůsobeno požadavkům ozbrojeného zápasu. S jejich hromadným nasazením, k němuž ovšem došlo až v průběhu druhé světové války, souvisela mechanizace ozbrojeného zápasu. Vznikla jeho *polyhlivá strojová kostra*, k níž byl člověk zvláštním způsobem připoután. Technika násobila biologicky omezenou svalovou sílu člověka, rychlost jeho reakcí, jeho přirozenou odolnost i pádnost úderu jeho paže. Její využívání však v tomto období koordinoval ještě bezprostředně člověk sám: na jeho vůli, dovednosti, odvaze a přesvědčení závisel koeficient bojové účinnosti jednotlivého technického agregátu. Jednotlivci (osádka, obsluha) tu plnili jakoby funkci řídicího centra každého prvku mobilní strojové soustavy.

I když se i zde prosazuje již zmíněný princip komplementarity (technika doplňuje člověka, člověk doplňuje techniku), vojenský mechanický antropotechnický systém je odlišným typem vzájemné symbiózy člověka a techniky, než jakým byl analogický systém vojenské techniky instrumentální. Energetická, motorická i látková převaha, která kdysi jednoznačně patřila člověku, se i zde přesunula na techniku. A přestože závislost a podřízenost bojovníka stroji tu nemá charakter technologického útlaku, tj. není tak absolutní jako v továrně, do značné míry i pro ozbrojený zápas platí, že integrujícím činitelem systému člověk-technika se stává předmětný faktor: mobilní vojenská mechanická technika.¹²

3. Automatizace ve vojenství

Dokud je vojenská strojová technika pomalá a relativně jednoduchá, abiotické síly v ní zpředmětněné může spolehlivě koordinovat člověk-bojovník. Přirozená omezenost psychofyzických schopností člověka, který ovládal zdokonalující se strojovou techniku, vystoupila už v průběhu druhé světové války jako limitující faktor účinnosti obsluhovaného agregátu. Když se například rychlost letadla zvýší do té míry, že se přiblíží rychlosti střely z pozemského protiletadlového kanónu, přestává být ruční řízení palby na letadlo (zjištění charakteristik cíle, výpočet prvků střelby, nastavení hlavně) dostatečně pohotové. Právě proto, ponecháme-li stranou sociálně politické souvislosti, se ve vývoji vojenské techniky nutně prosazuje tendence k přechodu od mechanizace a motorizace, tj. od člověkem přímo obsluhovaných zbraní, k ničivým prostředkům, které zahrnují automatické prvky řízení.

Kulomet či rychlopalné dělo, o nichž jsme se již zmínili v souvislosti se vznikem mobilní strojové kostry ozbrojeného zápasu, jsou svou technologickou podstatou rovněž částečně automatickým zařízením. Jsou-li spuštěny při-

12) Mechanizace a motorizace ozbrojeného zápasu, která probíhala v období mezi dvěma světovými válkami, znamenala revoluční změny v celém vojenství. Boj ztratil svou přehlednost a průhlednost, vzrostla jeho dynamičnost, urputnost a ničivost. Nová vojenská technika ovlivnila i složitou dialektiku cíle a prostředku: Zatímco první světová válka měla cíl ještě převážně ekonomický, druhá světová válka už jasně ukázala, že mohutnější prostředky vojenské síly nabízejí politice také možnost cílů politicko-likvidačních.

slušným mechanickým zásahem, přičemž je lhostejné, zda vychází od člověka nebo od jiného technického zařízení, jejich další funkce je samočinná. Realizuje se v nich *informačně předepsaná* (konstrukčně vestavěná) *práce přírody*. Obsluze připadá pouze vyhledávání cílů, zaměřování a spouštění. Podaří-li se zkonstruovat zařízení, které v těchto obslužných operacích nahradí omezené možnosti člověka, získáme automatickou zbraň s možnostmi dalšího zdokonalování.

V průběhu druhé světové války byl problém samočinného řízení protiletadlové palby v podstatě vyřešen. Soustředěným úsilím vynikajících teoretiků, mezi nimiž byl např. i N. Wiener,¹³ se podařilo spojit zařízení na zjišťování polohy letadel (radiolokátor) s elektronickým počítačím strojem a servomotorem do jedné fungující soustavy a tak technikou nahradit nejen destruktční, nýbrž i některé obslužné funkce člověka.

Samonaváděcí protiletadlové dělo je jedním z prvních typů vojenské techniky, která svou technologickou podstatou patří do třetí etapy abiotické technické evoluce. *Zahajuje éru automatů pro vojenské účely*, tj. vývojovou fázi, v níž se konstrukce zbraní stala záležitostí vědeckého výzkumu a v níž tedy podle Wienerových slov „vynalézavost ve starém slova smyslu byla nahrazena rozumným využíváním přírodních zákonů“.¹⁴

V průběhu druhé světové války vznikala ovšem i další vojenská technika, jejíž technické parametry překročily tradiční měřítka a u níž přímá účast obsluhy na řízení narazila na omezené možnosti člověka.¹⁵ Proto se principy automatického řízení rychle uplatnily nejen v protivzdušné obraně, nýbrž i v letectvu a námořnictvu. Vedle již zmíněné automaticky řízené protiletadlové palby se např. používá automatických pilotních zařízení, automatických navigačních soustav atd.

Atomová puma a problém jejího nosiče

Důležitou událostí ve vývoji vojenské techniky v průběhu druhé světové války je také zhotovení a praktické použití atomové pumy. Tato mimořádně účinná zbraň vytvořil později ve spojení s raketovým nosičem jako adekvátním prostředkem dopravy na cíl charakteristický typ vojenské automatizované techniky pro období tzv. studené války.

13) Problém řízení protiletadlové palby při obraně Anglie před nálety německé „Luftwafe“ byl bezprostředním stimulem vzniku kybernetiky. „Vznikl úkol popsat matematicky celý tento systém: Navádějíci, zbraň, letoun, letec. K tomu bylo nutno přistoupit ke zkoumání různých systémů živé i neživé přírody z jediného hlediska a s jednotnými termíny. Především tento výzkum přivedl Wienera na myšlenku jednoty obecných zákonů řízení ve strojích i živých organismech...“ Bokarev, V. A.: *Kybernetika a vojensví*. Praha, Naše vojsko 1972, s. 25.

14) Wiener, N.: *Kybernetika a společnost*. Praha 1963, s. 140.

15) Nelze „ručně“ řídit velká námořní plavidla ani složité manévrování ponorky. Také klasické přímé řízení letounů za snížené viditelnosti je nemožné. Německé V-1, V-2 „byly málo efektivní především proto, že účinnost jejich náplní nemohla kompenzovat nepřesnost navedení“.. Bokarev, V. A.: *Cit. Dílo*, s. 29.

Přestože se přechod k vojenské strojové technice zpozdil za průmyslovou revolucí o více než jedno století, pohotově uplatnění principu automatizace a přednostní užití ničivé síly jaderné energie pro konstrukci atomové pumy způsobily vyrovnání a posléze i předstih vývoje vojenské techniky před vývojem techniky produktivní.¹⁶ Ukázalo se, že atmosféra válečných akcí, vyhrocené společenské rozpory a princip rychle dosažitelného zisku mohou být ideální živnou půdou pro přednostní uplatnění vědy ve vojenství. Dokazuje to objev radiolokátoru a elektronkových počítačů, konstrukce první atomové pumy, prvních raket, proudových letadel a vrtulníků. Snad ani objev jaderné energie by za jiných společenských podmínek nebylo možné předat armádě.¹⁷

Zhotovení prakticky použitelné atomové pumy je sice mezníkem ve vývoji ničivých technických prostředků, avšak samo o sobě nemohlo vyvolat revoluční změnu v pojetí ozbrojeného zápasu. Za prvé proto, že se zatím jednalo o politicky demonstrativní případ vědeckotechnicky uvolněné ničivé síly, která, jak se ukázalo, měla příliš dlouhodobé negativní účinky na zasažené oběti i území. Za druhé proto, že každá zbraň musí být z podstaty vojenského technického systému jednotou tří relativně samostatných prvků: *prostředku ničení, prostředku dopravy a prostředku řízení*.

Zdánlivě podobně jako v přípravném období mechanizace a motorizace ozbrojeného zápasu, kdy „pracovní část“ válečného stroje (kulomet a rychlopalné dělo) byla k dispozici dříve než vhodný motor a podvozek, byla i „pracovní část“ automatické vojenské techniky pro bipolárně rozdělený svět – atomová nálož – zhotovena s předstihem několika let před adekvátními prostředky dopravy a řízení.

Technická symbióza letadla (pilotem řízeného prvku techniky mechanického období) a atomové nálože (zbraně s parametry hromadného samočinného ničivého procesu) byla jen dočasným způsobem řešení. Ze strategických úvah totiž vyplynulo, že letecká doprava atomových zbraní by nezajistila politické cíle války a že účinnost prostředků ničení bez adekvátních prostředků dopravy nemá smysl dále zvyšovat. K vytvoření diferencovanějších a flexibilnějších technických automatů pro vojenské účely bylo tedy nezbytné najít technické propojení mezi automaticky řízenými raketovými nosiči a jadernou i klasickou municí.

Takže teprve zavedení automaticky řízených raketových zbraní s různým způsobem dopravy na bojiště a s rozdílnou délkou doletu po startu vyvolalo re-

16) „První jaderná elektrárna dodala elektrický proud do sítě v červnu 1954 (Obninsk v Rusku).“ *Jaderná energetika* v číslech. Praha, ČEZ 2005.

17) „Jako vědecké i průmyslové podnikání představuje vývoj atomové bomby to nejsoustředěnější i absolutně největší vědecké a technické úsilí v celých lidských dějinách, částka fakticky vynaložená na atomový projekt – asi 500 miliónů liber – převyšuje o mnoho to, co bylo dosud vynaloženo na vědecký výzkum a vývoj.“ Bernal, J. D. *Věda v dějinách*, s. 90. Mladým lidem je třeba občas připomenout, že první dvě atomové pumy byly svrženy americkým letectvem na japonská města Hirošimu a Nagasaki 6. 8. a 9. 8. 1945.

voluční změny v celém vojenství. Změnila se struktura ozbrojených sil, předpokládané způsoby bojové činnosti, taktické, operační i strategické uvažování. Jestliže v minulosti platilo, že strategická bilance války byla souhrnem taktických a operačních úspěchů armád na bojišti, nyní vznikly podmínky pro to, aby politické cíle války byly také záležitostí pohotových pozemních, leteckých a námořních úderů raketovými zbraněmi.

Energie výbuchu,¹⁸ která nepotřebuje žádný umělý zprostředkující mechanismus ničivého působení na živou sílu a území nepřítele (popř. vybrané kulturní objekty), *automaticky řízené prostředky dopravy* nálože na cíl, vysoká *rychlost a přesnost zásahu*, to jsou stručné charakteristiky zbraně, která absurdně znásobila všechny přirozené destruktivní potence člověka. Nejde ale o zdokonalenou ruční zbraň či o zdokonalený bojový stroj. Raketové zbraně s vícenásobnými hlavicemi, nesené tanky, letadly, ponorkami a vojenskými plavidly, jsou vědeckotechnicky ovládnutými přírodními procesy, jež jsou sice samy o sobě lhostejné k politickým cílům, ale společensky krajně nebezpečné. Byly totiž konstrukčně nevratným způsobem orientovány na zabití lidí, ničení života a přírodního i kulturního prostředí. Automatický princip řízení tu spolu se samovolným ničivým působením výbuchu na okolí jako by činil oblast vojenství technologicky srovnatelnou s automatizovanou výrobní technikou.

Boj s nepřítelem a boj s přírodou

Podobnost ozbrojeného zápasu „boji“ kultury s přírodou je zavádějící. Ve válce nejde o druhově výhodnou transformaci přírody či o výměnu látek otevřeného nelineárního systému kultury se Zemí. Vědeckotechnický pokrok v produktivní oblasti zajišťuje zvyšování podílu přírodních procesů a sil na lidské protipřírodní aktivitě, tj. přispívá k růstu produktivity lidské práce. Automatizace jako nejvyšší stupeň produktivního uplatnění vědy vede dokonce k úplnému nahrazení živé lidské práce abiotickými technickými systémy, tj. prací mrtvou. Síly, které tu kultura odnímá přírodě, se víceméně poslušně stavějí na stranu kultury, tj. na stranu, která je sice vůči přírodnímu systému onticky opoziční, ale nikoli pouze destruktivní. Příroda, která na lidskou sociokulturní aktivitu v lokálním i globálním měřítku reaguje, nepřestává být vlídným a trpělivým hostitelským prostředím kultury. Její „odpověď“ nemá charakter pohotové protiakce či odvety. Příroda (biosféra), jak víme, se dnes brání spíše slabostí než silou, brání se vlastní zranitelností. Po jistou mez snáší rostoucí sociokulturní zátěž, udržuje svou vlastní vnitřní integritu, relativně

18) Jestliže přirozená evoluce, včetně abiotické a biotické evoluce pozemské, je konec konců pomalým tvořivým procesem zbytkové aktivity velkého třesku, pak tzv. atomová energie vznikala rychlou druhotnou kondenzací téže aktivity (energie). A protože všechny prvky periodické soustavy se utvářely – s výjimkou vodíku – ve hvězdách a při zániku hvězd první generace, tj. za vysokých teplot a tlaků, je v nich vestavěna aktivita (energie), kterou lze za jistých podmínek, tj. např. při jejich rozpadu na jednodušší komponenty, znovu získat.

stabilní klima a rovnováhu, tj. negativními zpětnými vazbami vyrovnává destabilizující působení kultury.

Současné protipřírodní aplikace vědy v oblasti výrobní a spotřební techniky sice připomínají pomalou *studenou válku kultury s přírodou*, ale analogické aplikace vědy ve vojenství jsou bohužel ve vztahu k přírodě spíše součástí *války horké*, skutečné: vojenství totiž nezatěžuje pouze kulturní systém, zatěžuje a oslabuje především přírodu. Odnímá přírodě síly, které si již v míru přivlastňuje více potenciálních subjektů ozbrojeného zápasu.

Ale tato problematická kořist se rozděljuje tak, že vyšší míra uplatnění vědy a techniky ve vojenství ještě více komplikuje tradiční způsob dosahování politických cílů válkou. Podobně jako v minulosti i v dnešní globalizované kultuře se po jistém čase nutně vytváří přibližná vojensko-technická rovnováha mezi nejsilnějšími potenciálními protivníky. Vzniká tak *jeden z největších paradoxů všech dob*. Protipřírodní kultura, která s využitím nejvyspělejší vědy a techniky, tj. za cenu rostoucího vyčerpávání konečných zdrojů přírody, vytváří dosud největší společenské bohatství, orientuje tutéž vědu a techniku současně tak, aby formovaly síly schopné zdroj i dosažené bohatství ničit.

Žádný subjekt ozbrojeného zápasu – jak ukazuje zkušenost – se ovšem nechoval tak velkoryse jako příroda. V boji s nepřítelem zabíjel také děti a civilisty, pustošil živou i neživou přírodu, degradoval jedinečná města a památky na abstraktní bojiště. Nepřítel vždy měnil strategii a taktiku, klamal a maskoval své zájmy. Jeho chování postrádalo pravidla, bylo flexibilní a obtížně předvídatelné. A právě tato technologická zvláštnost a nevyzpytatelnost vojenské soubojové aktivity je hlavním důvodem, proč dnešní automatizace ozbrojeného zápasu znamená především přípravu na velké organizované pustošení přírody, zastřenou snahu o *vtaňování přírody do politiky*. Také technologická povaha tohoto procesu ukazuje, proč je automatizace v oblasti ozbrojeného zápasu ve své komplexní formě nejen neuskutečnitelná, ale od počátku také nesmyslná.

Ozbrojené zápasy vedené po skončení druhé světové války¹⁹⁾ – pomíneme-li jejich politické motivy a výsledky – ukázaly, že člověkem bezprostředně řízená technika (na úrovni ručních zbraní i mechanizace a motorizace) nutně vytváří trvalou komponentu vojenské síly i v době armád vyzbrojených zbraněmi hromadného ničení. Vysoce automatizované raketové zbraně (např. rakety s plochou dráhou letu) ani ve spojení s konvenčními pozemními, leteckými a námořními silami nemohou totiž nahradit bezprostřednost a pružnost lidské individuální reakce, široký rozsah lidských schopností, vůli člověka po vítězství. Proto také ruční zbraně (poslušné prostředky individua), právě tak jako

19) „Žádná z válek po roce 1945 se sice nemohla srovnat s dřívějšími celosvětovými střety, nicméně dohromady v nich zahynulo téměř tolik lidí jako v první světové válce. Některé z nich byly neuvěřitelně ničivé: Korea přišla v důsledku války na počátku padesátých let o desetinu obyvatelstva; Vietnam ztratil v šedesátých a sedmdesátých letech 13 procent populace.“ Renner, M.: „Ukončení násilných konfliktů“. In: *Stav světa na přelomu tisíciletí*. Praha, Hynek 2000, s. 265.

strojová technika (člověkem přímo řízené přírodní síly) zůstanou i v době automatizace a zbraní hromadného ničení důležitými faktory vojenské síly. Potvrzuje to nejen neustálé zdokonalování tzv. klasické výzbroje, ale i široká paleta ráží nahromaděných atomových zbraní, které by v případě použití mohly plnit taktické, operační i strategické úkoly.²⁰

Protože válka je podle Clausewitzových slov pokračováním politiky,²¹ jsou na jedné straně politické funkce vojenství relativně nezávislé na společenských změnách materiálně technických, ale na druhé straně všechny podstatné materiálně technické změny v politicky exponované sféře vojenství musíme považovat za index vývoje světových politických rozporů a vztahů. V globálně ekologicky ohrožené kultuře působí však současně vědeckotechnicky vyspělé vojenství nejen jako problematická pojistka velké politiky, že k válce nemůže dojít z malicherných příčin, ale především jako břemeno, které zatěžuje nejen ekonomiku, ale především kulturou přetíženou planetu Zemi.

Problém nešíření vojenské a spotřební techniky

Současná evoluce vojenské techniky má však ještě jednu ontickou zvláštnost: na rozdíl od mechanizace a motorizace armád, která mohla být konečnou ekonomickou záležitostí většiny průmyslově vyspělých států, může se vědecky, ekonomicky a organizačně náročný proces výstavby vojenství plně rozvinout jen v ekonomicky a vědecky nejvyspělejších zemích. A to výrazně narušuje *princip potenciální rovnosti a plurality kultur* a bohužel vyvolává neadekvátní reakce na jedné i na druhé straně: na straně zemí ekonomicky a vojensky silných i na straně zemí technicky nerozvinutých a ekonomicky slabých.

I když je velmi důležité, aby se raketové jaderné zbraně nedostávaly do zemí, v nichž jsou porušována lidská práva, v nichž mají své základny teroristé a v nichž nefunguje instituce svobodných voleb, právě tak je potřebné přehodnotit i problém jejich nešíření a znovu otevřít otázku úplného odstranění těchto zbraní. Souhlasíme totiž s M. Rennerem, že v „jádro problému nukleárních zbraní leží důležitý obecný princip, že jejich omezování by mělo být univerzální a nemělo by vybrané skupině umožnit zůstat u určitého druhu zbraní, který je všem ostatním upřen (což je mezi řádky obsaženo v dnešní politice nešíření)“.²²

Výše uvedený problém nešíření a případného zastavení vývoje nejvyšší úrovně vojenské techniky může však nynější živelnou protipřírodní evoluci technosféry ukázat také z jiné strany. Jakkoli se zatím o žádném analogickém omezování expanze abiotické technosféry, ani pod hrozbou blížícího se rop-

20) „Celková zásoba nukleárních hlavic dosáhla v roce 1986 počtu 69 490, což představovalo ekvivalent 18 miliard tun TNT (3,6 tuny na jednoho člověka).“ Renner, M.: *Tamtéž*, s. 263.

21) Srovnej Clausewitz, C. *O válce*. Praha, Naše vojsko, 1960.

22) Renner, M. *Stav světa.*, s. 280.

ného zlomu, nevyjednává, tj. připouští se, že je přípustné, aby tento živelný proces dále pokračoval, nepřímá spojitost s problémem vojenství tu existuje. Například soukromý automobilismus jako hlavní zbraň hromadného ničení přírody, kterou rozšiřují země bohaté a technicky rozvinuté a která je snad jen dočasně odepřena veřejnosti zemí chudých a technicky nerozvinutých, bude brzy nezbytné hodnotit hlediskem téměř protikladným principu nešíření nukleárních zbraní. I když jde o pouhou analogii, která může přehlížený problém škodlivosti spotřební techniky ilustrovat jen částečně, jedno obecné zjištění můžeme formulovat již nyní: Mají bohaté země právo, protože první vytvořily a jako spotřební předmět prosadily ekologicky problematickou spotřební techniku, nabízet ji všem lidem a kulturám v době nebezpečných klimatických změn a vyhrocování globální ekologické krize? Má nadnárodní těžařský kapitál souhlas světové veřejnosti k tomu, aby pro její šíření vyčerpal veškerou těžitelnou ropu také z moří a polárních oblastí a aby lidem vnucoval technické prostředky namířené proti nám všem společné přírodě, tj. proti našemu zdraví a perspektivě lidského rodu?

Alexander Calder, *Halapartník*, 1971

Potíže s češtinou**Mendlovo náměstí**

MILAN JELÍNEK

Tak zní oficiální název jednoho náměstí na Starém Brně, ale např. ve Všeobecné encyklopedii Universum, kterou vydalo nakladatelství ODEON, čteme termín *Mendelovy zákony*. Kdo má pravdu: městská správa, která vypouští na tabulkách označujících náměstí samohlásku *-e-*, či redakce encyklopedie, která zaznamenává v různých termínech jméno zasloužilého přírodovědce s *-e-*? A jak máme příjmení *Mendel* vyslovovat?

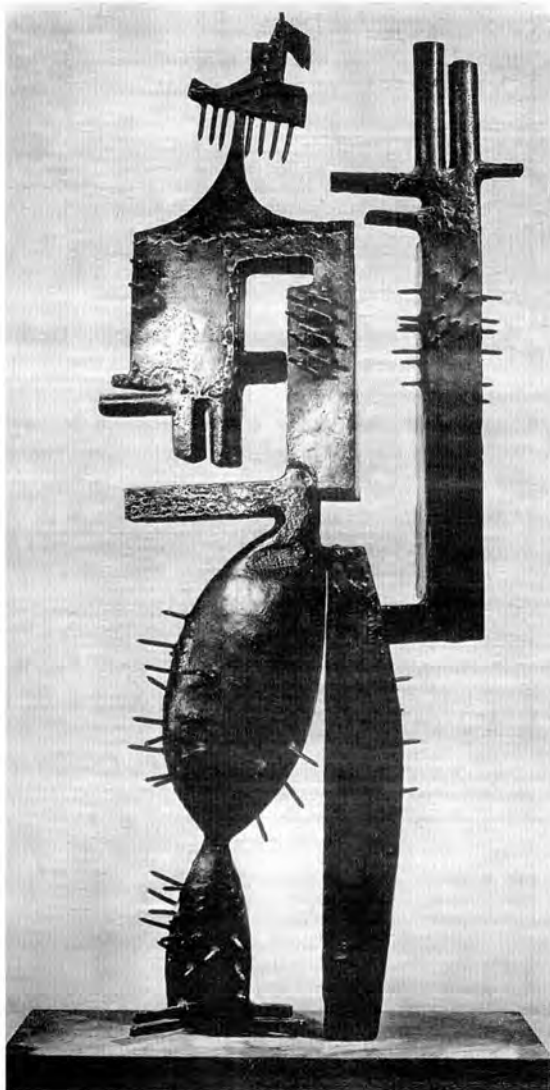
V 6. dílu encyklopedického slovníku Universum, vydaném v r. 2001, je Mendelovo jméno uvedeno se zakončením *-del*, a jak o tom svědčí termín *Mendelovy zákony*, zůstává tato podoba zachována i v příslušném adjektivu posesivním. Z toho můžeme vyvozovat, že se v zakončení *-del* nebude vypouštět *-e-* ani ve tvarech skloňovaných: dáme tedy přednost tvarům *pokusy opata Mendela*, *Mendelovi vděčíme za pokusy s křížením rostlin* atd.

Křestní jména přírodopisce, který se narodil ve slezských Hynčicích, jsou v Univerzu zaznamenána v němčině: *Gregor Johann Mendel*. Tak se také Mendel skoro vždycky podepisoval, němčina byla jeho mateřským jazykem. V české literatuře o Mendelovi a také v českých překladech jeho textů se někdy objevují zčeštěné podoby křestních jmen *Řehoř Jan*. V 19. stol. bylo v českých zemích (do nichž můžeme zahrnout i Slezsko) zvykem křestní jména překládat do jazyka, v němž daný text vycházel.

Příjmení *Mendel* bychom měli vyslovovat podle grafické podoby s koncovým *-el*. Přimlouváme se tedy za znění *Mendelovy zákony* a za zachování *-e-* v deklinaci: 2. pád *Mendela*, 3. a 6. *Mendelovi*, 7. *Mendelem*. Bude-li však někdo ve výslovnosti vypouštět *-e-*, nemůžeme mu to mít za zlé. Čeština se zde řídí výslovností německou a v minulosti měly tyto tvary převahu. Do budoucnosti bychom se však měli sjednotit na výslovnost, která by se řídila psanou podobou jména. Zapisuje-li někdo své příjmení *Simandel*, měl by je tak i vyslovovat, ale oficiální psaní příjmení *Šimandl* by se mělo projevit i ve výslovnosti (s koncovým *-ndl*). Doporučoval bych, aby se oficiálním zápisem jména řídilo i znění příjmení českého původu: *Strnadel* a *Strnagl*. Je to sice od původu nářeční název ptáka, ale ten by se vyslovoval ve shodě se svým písemným záznamem. První varianta s koncovým *-del* by měla zůstat zachována i ve skloňování, např. vinice pana *Strnadela*.

Vraťme se k příjmení *Mendel*. Výklad jeho původu působí potíže, i když bychom se mohli shodnout na tom, že v něm koncové *-del* vzniklo pro snazší výslovnost z původního zdrobnovacího *-l*. Šlo o lichotivé pojmenování muže, který dostal v domáckém prostředí zkrácené jméno *-men-* nebo spíše *-man(n)*. Znělo původně *Menl* nebo *Mänl*, ale k usnadnění výslovnosti bylo vložena me-

zi *-nl* souhláska *-d-*. Základ jména pochází ze zkrácení různých křestních jmen, která obsahují slabiku *-man-* nebo *-män-* (popřípadě *-men-*): *E-man-uel*, *Man(n)hard*, *Man(n)fred* aj. Koncové *-nd(e)l-* svědčí o tom, že tato jména prošla německým jazykovým prostředím.

Julio González, Člověk – kaktus, 1939

Očima ekonomů**O pohádkách v manažerské praxi**

LENKA JATERKOVÁ

„V polovině 90. let jsem dostal za úkol zavést ve Světové bance management znalosti. Prvním krokem bylo zajistit, aby lidé tady, do té doby naprosto neznámou iniciativu podporovali. Připravil jsem si argumenty, proč je třeba identifikovat znalosti, které jsou v organizaci rozptýleny. Nikdo neposlouchal. Vytvořil jsem a prezentoval powerpointovou prezentaci, která demonstrovala důležitost sdílení znalostí. Moji posluchači byli zmatení. Byl jsem naprosto zoufalý. Byl bych zkusil cokoliv...“

V roce 1996 jsem začal vyprávět jednoduchý příběh o lékařce v malém zam-bijském městě, která na internetových stránkách Centra pro kontrolu nemocí našla odpověď na svou otázku týkající se léčby malárie. Nezapomeňte, že se psal rok 1996, Internet nebyl pro každého obvyklým nástrojem a tento příběh se stal v jedné z nejchudších zemí světa, bezmála 600 km od hlavního města. Vyprávěl jsem kolegům tento příběh a pak jsem se jich zeptal, proč něco takového není možné ve Světové bance a zda by podobnou databázi dokázali využít. Odpověď byla jasná: Nejde to, protože naše znalosti jsou rozptýleny po celé organizaci, jejich týmech a jejich pracovnících. Na druhou část otázky však zaznělo: ano. A to byl začátek managementu znalostí ve Světové bance. Začal jsem systematicky používat podobné příběhy a zjistil jsem, že mají ohromnou moc.“ Stephen Denning [2]

V každé organizaci lze najít velké množství příběhů, fiktivních vyprávění, mýtů, legend, historek, zpráv, případových studií, anekdot, drbů a klepů, které popisují činnost managementu, vztahy mezi pracovníky či různé události. Dávají věcem a událostem smysl, představují zkušenosti, normy, vysvětlení reality, přinášejí základní hodnoty pracovníků společnosti, určují hodnoty organizace a výrazně ovlivňují její kulturu.

Hlavním úkolem příběhu je pomocí překonat obranné mechanismy a nenásilnou formou synchronizovat postoj toho, kdo prezentuje své myšlenky, s tím, komu se je snaží předat. Příběh umožňuje nenápadně přimět posluchače, aby se díval na problém, o kterém vypravěč hovoří, ze stejného úhlu jako on a vztáhnout tento úhel pohledu na problém, který právě řeší on sám.

Proč bychom měli přikládat příběhům velký význam?

Protože příběh zachycuje i tacitní znalost a může tedy sloužit jako nástroj ukládání a sdílení zkušeností a tacitních znalostí. Tacitní znalost (na rozdíl od explicitní znalosti) je skrytá, tichá a neviditelná, avšak její význam pro orga-

nizace je ohromný. Je kombinací informací, dovedností, zkušeností, intuice, pravidel, principů, mentálních modelů a osobních představ konkrétního člověka nebo skupiny lidí. Velké množství tacitních znalostí pracovníků je podvědomých, proto je lze jen velmi těžko formálně vyjádřit. Vhodně zvolený příběh dokáže překonat bariéry, které si většina lidí vůči novým znalostem buduje – zlepšuje tak komunikaci mezi lidmi, zvyšuje jejich kreativitu, pomáhá hledat společné hodnoty a řešit konflikty. Příběhy dokáží uvolnit představivost pracovníků organizace a zvýšit její inovační potenciál.

„Zkušený projektový manažer ze společnosti NASA byl pozván, aby promluvil na výroční Konferenci o sdílení znalostí. Nebyl zvyklý mluvit o své práci s kolegy, jinými projektovými manažery z NASA, a už týden před konferencí dost špatně spal. Vytvořil si dokonalou powerpointovou prezentaci a zkoušel svůj projev postupně před celou rodinou, včetně svých malých dětí a nebohého psa. Ale příliš se mu neulevilo. Když pak seděl v konferenční místnosti, přál si, aby býval nebyl tuto nabídku tak rychle a bez rozmyslu přijal.

Konečně na něj přišla řada. První část prezentace šla přesně podle plánu, ale pak se náhle vše zkazilo. Jeho podání bylo poněkud toporné, znělo moc strojeně a navíc v první řadě seděl postarší manažer, který po většinu konference udržoval znužený výraz a významně kontroloval hodinky, aby bylo všem jasné, jaká je to pro něj ztráta času.

To už bylo tedy moc. Náš „project manager“ se náhle rozhodl odložit připravenou prezentaci a začal vyprávět příběhy z praxe, které si nenažkoval, nenaplánoval, a dokonce ani neměl v úmyslu je komukoliv sdělovat. Při vyprávění se pojednou začal cítit uvolněný, slova z něj plynula sama a brzy si začal své vyprávění doopravdy užívat.

Zdalo se mu to nebo měli posluchači najednou o jeho vyprávění větší zájem? Čas od času se někdo zasmál veselé historce, jindy byl položen krátký dotaz a náhle se náš manažer ocitnul uprostřed debaty, kdy jednotliví kolegové přidávali své osobní příběhy, a sdělovali si, jak se s podobnými problémy potýkali oni. Když našemu manažerovi vypršel čas určený pro jeho projev, dostalo se mu vřelého potlesku. O slovo se ovšem náhle přihlásil postarší manažer v přední řadě. V našem manažerovi hrklo – byl to právě ten, který se většinu jeho prezentace okázale nudil. Postarší manažer se představil a promluvil: „Pro mne bylo toto setkání velmi důležitou lekcí. Proč? Protože jsem moc nevěřil, že se mohu na tomto mítinku naučit něco nového. Nevím nic konkrétního o jednotlivých vašich projektech, to co mě překvapuje, je, že mě vaše příběhy donutily přemýšlet o mém vlastním projektu tak, jak jsem o něm dříve nikdy neuvažoval. Abych byl upřímný, myslím, že naposledy jsem takto hluboce přemýšlel o svých rozhodnutích, když jsem před 20 lety žádal o ruku svou ženu...“ [5]

Co jsme se měli z tohoto příběhu naučit?

Za prvé, vyprávěný příběh má větší potenciál než příběh psaný. Jeho hlavní výhodou je interaktivnost a možnost zpětné vazby mezi vypravěčem a posluchačem – vypravěč pak může přizpůsobovat styl vyprávění i příběh konkrétnímu publiku.

Za druhé, sdílení specifického příběhu se skupinou kolegů u nich podpoří chuť ke sdílení jejich vlastních jedinečných příběhů a vytvoří se produktivní dialog. Kromě toho znalost je zejména o používání obecných principů v jedinečných situacích. Proto jsou příběhy tak mocnými pomocníky při sdílení znalostí.

K čemu se dá využít dobrý příběh?

Manažeři mohou využívat příběhy pro řízení organizací.[1] Je to nástroj, který umožňuje pracovníkům pochopit situaci z pohledu manažera, eliminuje obranné filtry a pomáhá odstraňovat bariéry, které si jedinci i skupiny zcela podvědomě budují proti podnětům, které k nim přicházejí zvnějšku.

Manažeři mohou příběhy vyhledávat, rozšiřovat a použít k různým účelům, například

- k bezkonfliktní implementaci změn,
- k ulehčení komunikace,
- k získání či sdílení tacitních znalostí,
- k zlepšení a zrychlení inovací,
- k urychlení vývoje počátečních fází komunity,
- k vysvětlení významu nové technologie, učení práce s novou technologií,
- k tvorbě scénářů a představ budoucnosti při strategickém plánování,
- při školení a tréninku nových dovedností,
- pro růst a vývoj jedince,
- k tvorbě důvěry,
- k navázání lepší komunikace při fúzích,
- pro e-learning a distanční studium.

Vyprávění příběhů se nyní zdá snadným konceptem k dosahování manažerských cílů. Ale manažeři, kteří chtějí tento koncept používat v praxi, musí být velmi dobrými vypravěči a musí znát různé příběhy pro různé druhy cílů.

Tři předpoklady úspěšného příběhu

Jako nástroj sdílení znalostí nelze použít jakékoliv vyprávění. Příběh, aby mohl splnit svůj účel, musí splňovat 3 předpoklady:

- mít vazbu na posluchače – musí vytvářet společný základ,
- obsahovat cizí prvek,
- být srozumitelný.

Pokud je vašim cílem	Budete potřebovat příběh, který	Při vyprávění bude třeba	Váš příběh inspi-ruje reakci typu
iniciace změn	popisuje, jak proběhla úspěšná změna v minulosti a umožní posluchačům představit si, jak by mohla změna probíhat v jejich případě.	vyhnout se zbytečným detailům, posluchači by si nevytvořili své vlastní představy.	„Představ si, že...“ „Co když...“
sdělení, kdo jste	představí zajímavé drama z vaší minulosti a odhalí některé vaše silné stránky, ale také zranitelnost.	zahrnout rozumné detaily, ale dát posluchačům prostor, aby věnovali příběhu pozornost.	„Tedy, to bych do něj nikdy neřekl.“ „Teď chápu, jak to myslí.“
přenos hodnot	případá posluchačům povědomý a iniciuje diskusi o navrhovaných hodnotách.	použít věrohodné (i když hypotetické) osoby a situace a nikdy nezapomenout, že musí odpovídat vašemu jednání.	„Má vážně pravdu.“ „Proč už to tak dávno neděláme?“
prosazování spolupráce	dojemně připomíná příběh, který posluchači také zažili a dodává jim odvalu, aby se přidali se svými příběhy.	zachytit a využít energii, kterou skupina uvolňuje.	„To mi připomíná dobu, kdy...“ „Poslyšte, taky se mi něco podobného stalo.“
neutralizace fám	zdůrazňuje, často pomocí jemného humoru, některé aspekty fámy, které odhalí, že je nepravdivá.	dát si pozor na pokušení být ironický a zlý. Ujistěte se, že je fáma skutečně nepravdivá.	„Děláte si srandu.“ „Nikdy jsem o tom takhle nepřemýšlel.“
sdílení znalostí	zdůrazňuje chyby a poukazuje na detaily, které byly opraveny. Vysvětluje tím, proč řešení fungovalo.	nenápadně prosazovat alternativní a lepší řešení.	„No díky Bohu.“ „Wow! Na to bychom si měli dát lepší pozor.“
vedení lidí směrem k budoucnosti	bez zbytečných detailů ukazuje budoucnost, kterou chcete vytvořit.	mít výtečné vypravěčské schopnosti. Jinak použijte raději příběh z minulosti – bude odrazovým můstkem pro budoucnost.	„Kdy začínáme?“ „Jdeme na to?“

Zdroj: Denning 2004

Příběh musí obsahovat to, co je příběhu i posluchači společné. Může to být situace, osoba nebo zkušenost. Tento společný prvek pomáhá posluchačům cítit se do „kůže“ protagonisty příběhu nebo prožívat situaci, o kterou v příběhu jde. Situace, myšlenky či protagonista by měli být pro danou skupinu posluchačů typické. Hovoříme-li například o změně v organizační struktuře, je vhodné pozměnit příběh podle toho, ke komu mluvíme – zda k majiteli, top manažerům, středním manažerům apod.

Příběh musí samozřejmě posluchače zaujmout. Jednou z možností, jak lze získat pozornost posluchače, je vložit do příběhu moment překvapení. Pomocí tohoto cizího prvku vychylujeme posluchače z jejich vlastních zažitých modelů chování a myšlení.

Nakonec musí příběh obsahovat myšlenku a její vyjádření pomocí tohoto příběhu by mělo být jasné a jednoduché. V příběhu nemusí být všechny detaily (a mnohdy je také kontraproduktivní je v příběhu uvádět), některé argumenty a postoje vypravěče. Použije-li vypravěč příliš mnoho detailů, nevypráví příběh, ale uvádí příklad. Příběh nemusí být založen na skutečné události – tedy nemusí být pravdivý, musí však vždy být reálný.[1]

Struktura příběhu

To, jaký příběh vymyslíme, záleží na konkrétní situaci, na tom, co chceme příběhem sdělit, kdo je v publiku atd. Vypravěč by ale neměl opominout následující kroky:

- 1) Stručný úvod – uvádíme posluchače do situace, vysvětlujeme, o co v příběhu jde.
  - *Žena navštívila místního šamana a prosila ho o nápoj lásky, který by přiměl jejího manžela, aby ji znovu miloval. Předtím než odešel do války, byl to láskyplný a vroucný člověk, který se rád a často smál. Ale od té doby, co se vrátil z války, byl neustále rozzlobený, odměřený a neusmál se, jak byl den dlouhý. Čím víc se žena snažila k němu přiblížit, obejmout ho, škádlit ho, jednoduše připoutat ho zpátky k sobě, tím horší to bylo. Šaman byl její poslední naděje.*
- 2) Stručně nastíníme příběh, poskytujeme důkazy a hovoříme o důsledcích.
  - *Šaman naslouchal pozorně ženě příběhu. Když skončila, řekl jí: „Myslím, že ti mohu pomoci. Připravím pro tvého muže nápoj lásky, ale musíš mi přinést jednu z ingrediencí.“ Žena slíbila, že to udělá. Šaman požádal ženu, aby mu do nápoje lásky přinesla vous z živého lva. Žena byla bez sebe: „Jak můžu získat vous šelmy tak mocné, jako je lev?“ Šaman pokrčil rameny a nechal ženu v slzách.*

- 3) Rozšiřujeme příběh, abychom dosáhli co nejširšího obrazu.
- *Následujícího dne se žena vydala do džungle, do míst, kde kdysi zahlédla lva. Toho dne ovšem nespátřila nic jiného než opice v korunách stromů. Druhého dne zůstala v džungli o něco déle, avšak lva ani nezahlédla. Týdny ubíhaly.*
  - *Jednoho rána vycítila žena přítomnost lva. Nepohnula se, ale lev ji stejně zahlédl a utekl pryč. Trvalo to další týden, než se lev znovu objevil. Tentokrát však neutekl. Trvalo dalších několik týdnů, kdy žena nosila lvu pamlsky a pomalu se k němu přibližovala, až se jí nakonec podařilo lva pohladit. Lev se v její přítomnosti začal cítit tak pohodlně, že jednoho dne pod jejím jemným dotekem usnul. Jakmile usnul, vytáhla žena velmi ostrý nůž a uřízla lvu vytoužený vous.*
- 4) Na závěr hovoříme o důsledcích, mělo by být jasné ponaučení (nesmíme je ale říci přímo), nenásilně objasňujeme vazbu k našemu problému.
- *Následujícího dne přinesla žena šamanovi lví vous a žádala ho o slíbený nápoj lásky. Šaman jí řekl: „Teď už nepotřebuješ žádný lektvar. Zahod' vous, uchovej si v paměti, co ses v džungli naučila, a tvůj manžel se tě naučí znovu milovat.“*

Somálská bajka z Etiopie [7]

Co jsme se měli z tohoto příběhu naučit?

Příběh je jeden z nejlepších způsobů jak sdílet znalosti, protože ponechává posluchačům prostor, aby si z příběhu vyvodili své vlastní závěry. Budete-li manažerům otloukat o hlavu, že jsou málo trpěliví, zvýšená trpělivost pravděpodobně nebude to, co se v jejich chování v nejbližší době změní. Takže místo „měl byste být více trpělivý“ poskytnete svým podřízeným možnost přijít samostatně k závěru: „Hele, už vím v čem je ten problém. Moje netrpělivost většinu věcí dost zhoršuje.“ V tomto smyslu je příběh výborným výukovým prostředkem. Tedy pokud se snažíte někoho naučit jak být dobrým projektovým manažerem, to, že mu dáte seznam „co dělat a co nedělat“, se vašeho podřízeného nikdy nedotkne tak, jako když mu povíte osobní příběh o tom, jak jste se na vlastní kůži naučili, o čem „project management“ vlastně je.

Jak se naučit správně vyprávět příběhy?

Tvořit a vyprávět příběhy se lze naučit pouze tréninkem v praxi. Doporučuje se trénovat tuto dovednost, kde to jen jde. Velmi zajímavou zpětnou vazbu vyprávěč získá, když vypráví stejný příběh pokaždé jinému publiku. Objeví, že jeden příběh lze použít pro různé účely. Někdo bude příběhem začínat, jiný dá přednost tomu začít vysvětlením podstaty problému.

Je velmi důležité nenechat se odradit. Každý, kdo experimentoval s vyprávěním příběhů, dostal se do situace, kdy špatně odhadl publikum, a to příběh

vůbec nepřijalo. První, co každého v takové situaci napadne, je, že by chtěl rychle zmizet. Ale to nejde a tak rada na závěr pro takový případ zní: Dovyprávějte příběh, zkrátte diskusi a hlavně si to neberte osobně. [1]

Literatura:

- 1 MLÁDKOVÁ, Ludmila. Moderní přístupy k managementu : Tacitní znalost a jak ji řídit. 1. vyd. Praha : C.H.Beck, 2005. 195 s.
- 2 BAILEY, Teresa. The Story of JPL Stories. NASA – ASK Magazine [online]. 2007, is. 11 [cit. 2007-12-01]. Dostupný z WWW: <<http://appl.nasa.gov/ask/issues/11/special/index.html>>.
- 3 DENNING, S. Taling Tales. HVB Revies, 2004, May, Vol.82, Issue 5, [cit. 1.12.2007]. Dostupné z WWW: <www.smartnet.co.nz/res-articles/Telling-Tales-HBR.pdf>.
- 4 LAUFER, Alexander. Stories as Agents for Change. NASA – ASK Magazine [online]. 2007, is. 4 [cit. 2007-12-01]. Dostupný z WWW: <http://appel.nasa.gov/ask/issues/04/overview/4_resources_letterf romtheeditor.html>
- 5 LAUFER, Alexander. From PowerPoint Slides to Powerful Stories. NASA – ASK Magazine [online]. 2007, is. 5 [cit. 2007-12-01]. Dostupný z WWW: <http://appel.nasa.gov/ask/issues/05/overview/5_resources_letterf romtheeditor.html>.
- 6 MOTIL, Susan. So this is knowledge sharing. NASA – ASK Magazine [online]. 2007, is. 10 [cit. 2007-12-01]. Dostupný z WWW: <appel.nasa.gov/ask/issues/10/10s_knowledge_motil.php>.
- 7 SIMMONS, Annette. The Power of Story: Dressing Up the Naked Truth. NASA – ASK Magazine [online]. 2007, is. 18 [cit. 2007-12-01]. Dostupný z WWW: <http://appel.nasa.gov/ask/issues/18/18_special.php>.

Pablo Gargallo,
Picador, 1928

Kultura a umění

Železo a ocel v sochařství 20. století

JAROSLAV SEDLÁŘ

V umění dvacátého století můžeme zaznamenat vedle často překotného střídání stylů (-ismů), technologických a experimentálních pokusů, stírání hranic mezi tzv. vysokým uměním a uměleckým řemeslem také tvorbu objektů a využívání nalezených předmětů nebo průmyslově vyrobených a odložených věcí a objevování nových materiálů, zejména v sochařství. Jsou to především kovy. Soudí se, že zhruba čtyři pětiny veškeré plastiky dvacátého století byly vytvořeny z kovů, z klasického bronzu, oceli, železa, mědi a hliníku, méně již z cínu nebo olova. Sochařství v nich našlo nové možnosti zpracování. Kovy mohly být osekávány stejně jako kámen nebo dřevo, navíc však i svařovány, tvarovány, odlévány, broušeny, leštěny, pilovány, patinovány, cizelovány. Přitom si vůbec nezadaly s tradičními sochařskými materiály, protože sochy z nich vytvořené jsou – snad kromě nejtvrďšího kamene – daleko trvanlivější než díla z ostatních látek. Kromě toho dvacáté století umožňovalo snadno si zaopatřit kovový materiál, protože civilizace dvacátého století stojí na zpracování kovů, a to i přesto, že závislost průmyslu na přírodních kovech oslabil vynález syntetických látek. Kov byl pro sochařskou práci stále levnější než vhodný kámen nebo dřevo. Proti cenám dřeva stojí ovšem snad ještě vyšší ceny bronzových odlitků, ale ve vývoji, o kterém mluvíme, se nejedná nutně o lití. Odlévání do bronzu je sice nejstarší a nejrozšířenější sochařská technika, slouží však vždy k tomu, aby zajistila trvanlivost dílům předtím vymodelovaným v jiném materiálu: to dovoľovalo využít této možnosti smyslových kvalit bronzu. Ale nejen kvůli takovému smyslovému účinku se moderní sochařství obrací ke kovu. Nebyli to sice pouze sochaři jako Moore a Giacometti, Marini a Lipchitz, kteří se snažili ještě využívat takových kvalit bronzu a přikládali jeho povrchovému působení velkou důležitost. Přesto ale nastupuje tehdy jakási *nová doba železná po době bronzové*, sochař rád zpracovává právě železo, snaží se využít prostého účinku neopracovaného kovářského železa nebo odlitku; je to jakási forma *un art brut* (brutálního umění), což koresponduje s působením určité, např. *dekonstruktivistické* architektury nebo architektury *high tech*.

Kovy mají stejné vlastnosti – jsou roztažitelné (tažné), což znamená, že mohou být vytaženy do podoby drátů, dají se zpracovávat kovářím a kladivem, mohou se tavit a odlévat, mohou být převáděny do předem připravených forem nebo se mohou lisovat. Moderní sochař využívá všech těchto možností. V tom smyslu vznikají plastické práce z drátu (Picasso, Calder, Butler, Lassew, Bodmer, Lippold, Kricke, David Smith, José de Rivera, Mary Viera, Max Bill a mnozí další), ze svařovaných ocelových plechů (Lardera, Jacobsen, César,

Müller, Stankiewicz, Hoflehner atd.), z kovaného železa nebo kovářské oceli (Baldessari, Uhlman, Hoskin, Chillida) a z četných kombinací a variací těchto technik. Díla Antoine Pevsnera např. vyžadovala úplné ovládnutí techniky opracování kovů, k tomu velkou zručnost a jemný cit; Chadwick dokonce vynalezl pro odlitky vlastní techniku. Kov ve své poddajnosti je schopen vyhovět jakékoliv tvarové představě, kterou sochař do něho chce vtělit, a to také vysvětluje jeho obrovské užití v sochařství 20. století.

Uvážíme-li obsahové podněty, pro které mohli sochaři přijmout kovy jako materiál pro své plastiky, pak jsou to nepochybně také symboly naší civilizace, technika a technologie zpracování kovů v průmyslu, mechanismy produkce a přerozdělování nejvíce závislé právě na zpracování kovů, od výroby domácího nářadí přes stavby mostů, železnic až po mrakodrapy, stadiony a automobily.

Nejdůležitější a nejneočekávanější jev v moderním sochařství byl nový sochařský materiál – železo a jeho legovaná podoba – ocel. I když železo v dějinách umění hrálo roli, především ovšem v uměleckém řemesle (výjimku tvoří odlévání soch na salmovském panství v Blansku na Moravě v 19. století), jako materiál však vstupuje do moderního umění teprve kolem roku 1930. Toto neobvyklost vidíme ovšem pouze z pohledu použití nového materiálu, protože z hlediska nové formy sochy vytvářené z kovů nevytvořily vlastní styl. Objevují se v konstruktivismu, stejně jako v surrealismu, informelu nebo minimal artu a v jiných směrech moderního umění. Ale jak už naznačeno, kovy přesto všechno vytvářejí vlastní mluvu, táhnou se celým dvacátým stoletím, mají osobitou estetiku. Kovové plastiky nově definují pronikání tělesa do prostoru, a to právě využitím moderního materiálu, jeho síly, výrazu i autenticity, možností konvexních a konkávních objemů. Průmyslové výrobky z kovu, nářadí, nástroje a části strojů jsou využívány k sochařským montážím, kolážím sestaveným z nalezených věcí, šrotu, kovových užitkových předmětů.

Protože sochařů, kteří pracovali s kovem jako se sochařským materiálem, je velký počet, zaměříme se na ty umělce, kteří kladli základy k této práci s novým materiálem. K nim se řadí Pablo Gargallo, Julio Gonzales, Alexander Calder, Eduardo Chillida, Walter Bodmer, Berto Lardera, Bernhard Luginbühl, Robert Jacobsen, Ibram Lassow a další. Pablo Gargallo po studiích na umělecké akademii v Barceloně přišel poprvé do Paříže roku 1906 a poté opět v roce 1911. Kubistické malby Picassovy, které tam uviděl, jej hluboce ovlivnily, nebyl však nikdy tak odvážný jako Picasso, a tak během celého svého života zůstala část jeho tvorby vázána realistickou tradicí. Jeho práce z hlíny, kamene nebo mramoru s těžkými, plnými formami ho staví do blízkosti klasicisty Aristida Maillola. Plastiky jsou konvenční, ale jakmile umělec začal pracovat s ocelí, železem, mědí nebo olovem, změnil se jeho styl. První díla tohoto druhu byly masky, které vznikaly v roce 1913. Byly ovlivněny domorodým uměním africkým nebo oceánským, a přece se podobají spíše ve stejné době malovaným tvářím Amedea Modiglianiho. Roku 1914 se Gargallo vrátil do Španělska, kde se stal o tři roky později profesorem na Escuela Superior del Bell

Eduardo Chillida, **Hudba sfér**, 1954

Oficis v Barceloně. V roce 1923 konečně přesídlil opět do Paříže. Mezitím se jeho umění dále rozvíjelo, nyní se zabýval vážně problémy, které započal řešit ve svých maskách. Z mědi vytvořil sochy: *Kristus na kříži* (1923), *Tanečnice* (1924), *Bakchantka* (1926), *Hlavy* a *Harlekýn* (1927-30). Přestože dospíval ke stále volnějším tvarům, zůstávala jeho koncepce v podstatě naturalistická. Téměř každé jeho plastice ze železa a mědi odpovídala plastika z hlíny, ale kovové plastiky jsou odvážnější. Umělec vědomě rezignoval na plně plastický objem, střídal často konkávní a konvexní, uzavřené a otevřené formy, uchopitelné a pouze naznačené. Právě tyto výtvořiny z kovu mu zajistily místo mezi průkopníky moderního sochařství.

Nic necharakterizuje lépe možnosti a mantinely jeho stylu než jeho velkoformátový *Prophet* (1933) v pařížském Musée d'Art Moderne. Prolamované formy skeletového těla, propadlého vedením asketického života a vysilujícího zanicení. Jedna strana tváře je prázdná, druhá ukazuje široce rozevřené, strnulé oko, které působí ještě hrůzněji nežli volající, zapřísahávající, zatracující ústa. Nohy a ruce nejsou ovšem volně propracovány, nýbrž pouze stylizovány. Ale tato stylizace byla právě to, co mělo být takovým uměním překonáno. Gargallo tedy neobohatil výraz, ale spíše techniku sochařství. Jako jeden z prvních umělců 20. století vytvářel železné plastiky a tím připravoval cestu oněm umělcům, kteří odvážněji nežli on postoupili mnohem dál, avšak jeho příkladu jistě za mnohé děkovali.

Eduardo Chillida, **Mlčící hudba**, 1955

S drátem a nalezenými předměty pracoval i Picasso. Už roku 1928 experimentoval s malými figurami z drátu: jsou to maximálně zjednodušené abstrakce převedené na čisté obrysové linie. Protože ve velkém měřítku vznikaly technické potíže při fixování spojů, požádal Picasso Gonzaleze, který žil od roku 1900 v Paříži, aby ho naučil svařovat kyslíkem. Naopak Picasso vyléčil Gonzaleze z představy, že železná plastika je práce, zatímco malířství je umění. Picasso ale nakonec začal vytvářet asambláže z nejrůznějších materiálů. Jimi zasáhl již podruhé do dějin moderní plastiky. Z puristických drátových výtvarů přešel v letech 1929-1930 k vytváření bizarních, poprvé v životní velikosti provedených figur a hlav, které v protikladu k drátěným konstrukcím vznikají nikoliv z kreslířských nebo malířských, nýbrž z ryze plastických představ. Asambláže jako bíle přemalovaná *Žena v zahradě* (1929-1930) a *Hlava ženy* (1929-1930), představují díla neobvyklého vtipu a nové svobody fantazie.

Až do roku 1932 pracoval Gonzalez v Picassově ateliéru v Boisgeloup. Byla to spolupráce, ze které vykristalizoval okamžik nového pojetí moderní plastiky, i když nelze tvrdit, že by Picasso Gonzaleze přímo přivedl k jeho pozoruhodným výkonům, protože Gonzalezův otec i dědeček byli zlatníci. V otcovské dílně se Julio naučil zacházet s kovem, současně navštěvoval uměleckou akademii v Barceloně, aby studoval malířství a kreslení. Roku 1900 přesídlila rodina do Paříže, kde Julia ovlivnil kubismus. Tam se Julio setkal opět s Piccassem, kterého poznal už v Barceloně, a seznámil se s Manolem, Mauricem Raynaelem, Maxem Jacobem. Společně se svým bratrem Juanem, který pracoval jako malíř, vystavoval na Salon d'Auton (Podzimním salonu) a v Salon des Indépendants (Salon nezávislých). Po Juanově smrti 1908 se stáhl do sebe, a když po několika měsících opět začal malovat, napodoboval dílo Puvise de Chavannes. Brzy však pocítil, že štětec byl pro jeho těžké kovářské ruce příliš

křehký nástroj, a tak se obrátil ke kovové plastice. Kolem roku 1910 vznikly první masky z kujného kovu. Více než patnáct let žil v dobrovolné osamělosti. Přes nejtěžší materiální poměry a pochybnosti o svém uměleckém povolání pracoval však tvrdošíjně dál, posilován příkladem Brancusihho, Gargala a Despiaua. Roku 1927 se vzdal malířství, aby se zcela soustředil na sochařskou tvorbu. Ze železa vytvořil řadu masek a zátiší, které dovolují poznat, že mezitím překonal vlivy kubistů. Během několika let dospěl k vlastnímu způsobu výrazu, přičemž neobjevil jen nové formy, ale i nové pracovní postupy. „Pokouším se pomocí nového prostředku projektovat v prostoru, v prostoru kreslit, prostor používat a s ním konstruovat, jako kdyby se jednalo o novou látku,“ tak to napsal Gonzalez o svém přínosu k současnému sochařství. Když poznal všechny postupy zpracování kovu a stal se zdatným řemeslníkem, vyrostl v umělce, který byl schopen využít všech plastických možností železa a tím tento materiál, který byl až dosud využíván jen k technickým pracím, zhodnotit umělecky. Zpoždění doháněl ještě roku 1928 kubisticky stylizovanými maskami, vytvářenými pod vlivem afrického umění a ornamentálně řezanými siluetami z mědi a z kujného železa. Výklenoval a ohýbal vyřezaný železný plech, otevíral jím meziprostory, předsazoval vrstvy a žebra, ale teprve v roce 1930 začal své vlastní osobité dílo.

Pro jeho průkopnické skulptury *Malá tanečnice* a *Don Quijote*, obě z let 1929-1930, u Picassa nenajdeme v žádném případě vzory. Jsou citěny naprosto jednoznačně, vytvářeny z poddajného a již ovládaného kovářského železa. Údy dávají tušit ještě železnost a nesou stopy kladiva, kleští, řezání ohněm. Ale už zde Gonzalez překonal kubistické krabičkování a objímal prostor „jakoby se jednalo o úplně novou surovinu,“ (Gonzalez), která je stejně hodnotná jako každý materiál vhodný k sochařství. Poprsí rytíře smutné postavy je vyklenuté dokonale do vzduchu. V této soše se dostává Katalánec žijící v Paříži cestou k železné plastice, která vychází z vlastního původu a z vlastní síly.

Příležitostně rozvádí dále ještě masivní zblokování dřívějších prací, především od roku 1935. Tehdy zpracovává námět *Montserrat* (1935-1936) pro španělský pavilon světové výstavy. Socha je jakoby opancěřována železnými deskami. Stojí proti prostoru bez jakýchkoliv prostorových komplikací. Je to statuární souhrn prostého člověka v odporu, symbol odporu španělského lidu k Napoleonovi. Také (většinou kamenné) *Hlavy bolesti*, kterých je asi třicet, a z desek kovaná torza udivují svou uzavřenou formou, podstatou tvrdostí zaměřené na obranu. Trhají se, erodují, ale nerozevírají se. Odpor proti pronikání prostoru se stává projevem odporu vůbec. Přeneseně proti falangistickému teroru ve Španělsku?

Rozhodující však byl gesticky přeprstorněný prostor. Byl to ústřední problém (požadavek) podnícení skulptury, který patřil společně s Giacomettiho surrealistickými objekty k nejspěšnějším novotám třicátých let. Začalo to už roku 1930, téměř bez přípravy, s *Harlekýnem*. Všechno je ze sletovaných kusů železa. Vysoko čnějící trojúhelník stabilizuje místo horní části těla, kosočtvercový vzor připomíná kostým, obličej leží jako zoubkovaně vyřezaná vře-

tenová forma příčně v částečně transparentním trojúhelníku, který představuje klobouk. Jeden trychtýř tvoří izolovanou hlavu, žehličkovité oblouky sugerují vřetenovitou paži. Nejistá rovnováha průhledných a neprůhledných částí, které jako by se navzájem pronikaly nebo se rozevíraly – abstraktní diskontinuita ve střídání pohledů – vzorový příklad dokonale otevřené skulptury! Roku 1932-1933 Gonzalez tvaruje hlavu nazvanou *Tunnel* naprosto originálně v prostoru. Nic podobného nenajdeme ani u Lipchitze ani u Picassa.

Potom už následují mistrovská díla, několik plastik „česajících se žen“ a v polovině třicátých let zjednodušené kresby v prostoru (v návaznosti na Picassa), zachycující redukovaný taneční pohyb, živoucí, gestikulující, excentrický ve vzrovném pohybu tanečnic. Naopak kolmice spojují tělesnost statuárního vertikálního v *Grande Maternité* až ke křivkám válečníka a rostliny v selsky jadrném *Kaktusovém muži*, jehož podobu mohly ovlivnit obrazy Joana Miróa.

„Konstruovat pomocí prostoru“ – o to se Gonzalez pokusil, toho také dosáhl. Jeho díla nebyla přemísťováním fragmentovaných ploch ani v prostoru zřizovaných architektur. Tvoří s prostorem jednotu, pojmají ho jako podstatnou část do sebe. Ve svém tvůrčím procesu vycházel vždy z přírody, přitom však není umělcem ani biomorfismu, ani vitalismu. Formy, které vytvářel, jsou mnohoznačné, abstraktní a naturalistické, odvážně transponované (*Matka a dítě* 1933, *Žena před zrcadlem* 1936, *Kaktusový muž* 1940) a srozumitelné (*Masky* 1927, *Don Quijote* 1929, *Montserrat* 1937).

V roce 1937 se Gonzalez oženil a přesídlil z Paříže do Arcueil. V zimě 1941/42 začal modelovat velkou plastiku ze sádky, (*Montserrat Nr. 2.*), inspirovanou hrůzami války. Umělec dokončil z plánované sochy bohužel jen hla-

Julio Gonzalez, *Žena u zrcadla*,
1936-1937

vu. Dne 17. března 1942 v Arcueil zcela nečekaně zemřel. Zanechal dílo, které bylo v čase jeho smrti oceňováno jen několika lidmi, potom bylo ale brzy napodobováno a dnes je v celém světě obdivováno. Julio Gonzalez je jeden z nejvýznamnějších průkopníků železné plastiky a jeden z velkých podněcovatelů moderní plastiky vůbec.

Koncem dvacátých let se v Paříži objevil Alexander Calder. Od roku 1915 až do roku 1919 studoval na technice ve Philadelphii. Roku 1922 přišel do New Yorku a učil tam kreslení ve večerních kurzech. Jeho první práce, karikatury, byly od roku 1924 pravidelně zveřejňovány v *National Police Gazette*. Až do roku 1926 studoval na *Art Students League* malířství. Ve stejném roce odjel nákladním parníkem do Anglie a odtud cestoval do Paříže, kde vznikly jeho první drátové figury, slavný *Cirkus* s humorupnými, vtipnými koňmi, klauny a akrobaty. Tento učený inženýr z *Philadelphie* vrhal do vzduchu drátěné kresby, aniž by znal experimenty podobného zaměření od Jeana Cocteaua, Picassa, Arpa. A tak se stal velmi aktuálním a jeho liniové skulptury arabského vtipu a karikaturní pregnantností mu ihned otevřely ateliéry avantgardy. Ale teprve první návštěva u Mondriana v roce 1931 pomohla jeho plastikám k rozhodujícímu skoku: začal vytvářet zavěšené Mondriany, jejichž části se vyvažují a točí jako hvězdy na noční obloze. Byl ovlivněn také jako Gonzalez Arpem, ale především Miróem, což ho osvobodilo z počátečního geometrického rigorismu Mondrianova a přivedlo k hravosti, vzletnosti, energické pohybovosti i organické zakřivenosti jeho drátů. Na nich byly pečlivě vyvážené výtvořky z tenkých železných drátů (ocelových) a lehkých plechových terčíků v podobě vznášejících se šitků nebo jemných okvětních lístků, a to ve tvaru mobilů (název vymyslel Marcel Duchamp), které byly jeho rozhodujícím přínosem pro moderní plastiku, zvláště poté co rezignoval na motorový pohon a využíval k jejich pohybu pouhého závanu vzduchu.

Roku 1931 se připojil ke skupině *Abstraktion-Création*. Tehdy vznikly jeho první abstraktní plastiky, kovové konstrukce, které prozrazují vliv Mondriana, a ještě ve stejném roce byly Fernandem Légerem v *Galerie Percier* vystaveny. Hans Arp jim dal výstižný název *stability*. R. 1933 se Calder vrátil přes Barcelonu do Spojených států a získal v Roxbury (Connecticut) farmu. Tam si zřídil ateliér, ve kterém pak pracoval až do konce svého života.

Calder však nevytvářel jen mobility a stability. Ilustroval knihy (např. *Ezopovy Bajky*), navrhoval jevištní dekorace, maloval kvaše, zhotovoval šperky, plastiky z ebonitu a plexiskla, konstelace ze dřeva a oceli. Ve všem se nalézají totéž bohatství nápadů, tatáž manuální obratnost. Po válce se mu dostalo více velkých zakázek: R. 1951 navrhl pro *Théâtre National Populaire* scénickou výpravu pro *Nucléa*; pro UNESCO vytvořil obrovský mobil, který stojí od roku 1958 před vchodem do budovy UNESCO v Paříži na *Place de Fontenay*. Četné výstavy učinily jeho dílo všeobecně známé; v Německu byly jeho práce vystaveny mj. r. 1952 v Hamburku, Kolíně a Berlíně, r. 1953 v Braunschweigu, Frankfurtu a Hagenu, r. 1954 v Hamburku, r. 1959 ve Wuppertalu, Mannheimu a Hamburku a konečně v roce 1960 opět v Hagenu.

Ke Calderovu přínosu k železné plastice ovšem patří zejména v posledních deseti letech jeho života vznikající stability, které Calder vystavoval roku 1959 v pařížské Galerie Maeght. Představují zároveň protipól mobilů. Masivní, pádné, silné, působí jako gigantické insekty ze zašlých časů, vystavují své krovky, roztahují své pevně na zemi stojící nohy, vztyčující ocelová tykadla. Zde vzdorovitá nepohyblivost a se zemí spojená tíha – tam vznášející se lehkost a ustavičná proměnlivost. Calder dal modernímu sochařství svými geniálními výtvoři nový směr, nové bohatství, započal nový vývoj, jehož konec je zatím v nedohlednu.

Vedle Gargalla a Gonzaleze i další Španěl Eduardo Chillida vrátil materiál železo na špičku tvůrčího sochařského projevu. Ústředním heslem se mu místo objemu stalo prázdno. Byl to Bask, který v Paříži zavrhl figuru a kámen a roku 1951 začal

ještě jednou od začátku u vesnického kováře v Hernani. Jako žádný jiný sochař ve 20. století vrátil železu jeho dynamiku, jeho ohebný odpor. Jako leitmotiv táhne se v letech 1954-1966 sedmnáct verzí díla nazvaného *Sen o kovadlině* celým jeho dílem: kovadlina se stává sama aktivní a velmi rázně se zakusuje do dřeva – jako abstraktní skulptura, jako holdování mýtickému, a přece jen zcela současnému kovářskému řemeslu. Také stély, které Chillida věnoval od šedesátých let Pablu Nerudovi, Manueli Millaresovi, Salvadoru Alendemu aj., vyrostly z motivu kovadlin. Tenkrát zakulacoval železo a zhraňoval si pruty masivněji a moduloval negativní formu jakoby násilně do smotků. Vybouleniny a ohnutiny vyjadřovaly napětí. Roku 1917 vyzvítěšoval do velkých rozměrů svůj starý motiv *Hřeben vln*. Tři skulptury kotví proti pění, vo-

Julio González, *Malá Venuše*, 1933

Pablo Gargallo, *Prorok*, 1933

dě a větru na skalním útesu San Sebastian. Po roce 1973 pracoval i v alabastru a terakotě. Skulptury se uzavírají blokovitě ven, stěny odrážejí světlo a vtahují dovnitř tajemný prostor.

Od roku 1943 až do roku 1947 studoval na madridské Escuela de Artes architekturu, obrátil se pak ovšem k sochařství. Nejprve pracoval v hlíně a sádře, později v kameni, ale teprve v Paříži, kde pobýval od roku 1948 až do roku 1951, objevil jeho temperamentu nejlépe odpovídající pracovní materiál – železo. Naučil se kovářskému řemeslu a od té doby vytvářel velmi střízlivé, nezdobené struktury podivuhodného mistrovství. Po návratu do Hernani v Baskicku pracoval umělec na velkých úkolech; pro baziliku sv. Františka v Aranzazu vytvořil čtyři portály ze železa. R. 1954 byly jeho práce vystaveny poprvé na privátní výstavě v Madridské galerii Clan; ve stejném roce byl vyznamenán na Milánském trienále. R. 1955 vznikl pro San Sebastian *Flemingův památník*. K vlivu francouzského umění, které na něho působilo v Paříži, přistoupil nyní vliv jeho domo-

viny, španělské krajiny a lidí. Od té doby se stalo jeho umění rozhodujícím způsobem abstraktní. vzdal se jakéhokoliv detailu a vypracovával velké železné objekty vyjadřující rytmy a abstraktní kompozice.

Ve třicátých letech k užití železa dospěl rovněž Dán Robert Jacobsen, autodidakt, který už roku 1930 řezal první dřevěné skulptury a od roku 1936 používal ve své tvorbě kov. První výstavu uskutečnil roku 1942 v Podzimním salonu v Kodani. Ale už od roku 1941 pod vlivem Arpových kamenných skulptur usiloval o moderní projev. Roku 1947 obdržel stipendium do Paříže, kde navázal kontakty s umělci kolem Salon des Réalités Nouvelles a roku 1949 natočil konkrétní hudbou podbarvený experimentální film *Realita A*, ve kterém hrají hlavní roli jeho vlastní železné plastiky. V padesátých letech pravidelně vystavoval v pařížských salonech, jakými byly Salon de Mai, Salon de la Jeune Skulpture a Salon des Réalités Nouvelles. Po roce 1955 vytvářel železné

plastiky se zřetelnými stopami opracování. Dařilo se mu obohatit je složitými křivkami, vtáhnout do nich bohatě členitý prostor. Poté už sklízel uznání. V roce 1959 byl přizván na výstavu Documenta 2 v Kasselu a v letech 1962-1981 byl povolán jako profesor na uměleckou akademie do Mnichova, v roce 1966 mu byla udělena cena za plastiku na Benátském bienále. Pracoval však dále. Roku 1967 provedl návrhy *scény k baletu Don Juan* a od roku 1970 vytvářel silně rytmizované, beztlížně působící konstrukce. Svou tvorbu shrnul v roce 1984 na velké retrospektivní výstavě v Musée Rodin v Paříži a v Musée des Beaux-Arts v Rennes.

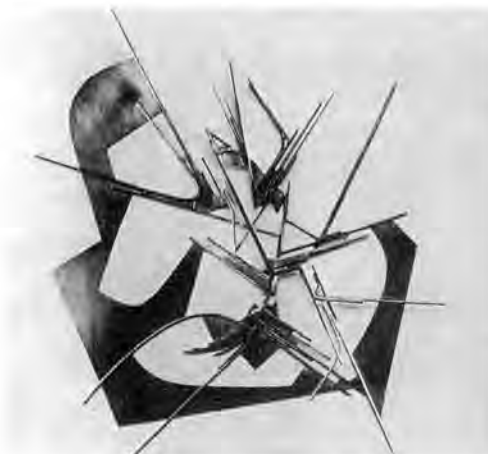
Pro sochařství ze železa je v mnoha směrech typické, že ho vytvářeli buďto původně na malířství zaměření umělci, nebo autodidakti, kteří neměli zábrany nakládat s kovem často i proti pravidlům sochařské práce a tím vnášet do moderní plastiky úplně nové postupy. Vedle Jacobsena to byl druhý autodidakt, italský sochař Berto Lardera, který svůj první trojrozměrný objekt z montovaných kovových desek realizoval roku 1942 a první výstavu svých objektů uspořádal v Galerii Milione v Miláně. Už v letech 1946/47

vykonal reliéf pro křtitelnici kostela S. Pietro à Prati ve Florencii a roku 1948 odešel do Paříže, aby tam otevřel výstavu svých prací v Galerii Denise Reného. Hned další rok (1949/50) vytvořil velkou plastiku pro dům Lange v Krefeldu, postavený Miesem van der Rohe, a roku 1958 dílo nazvané *Alla I* v blízkosti stavby od A. Alta a O. Niemeyera v hanzovní čtvrti v Berlíně. Podobnými pracemi a návrhy se brzy profiloval jako hlavní zástupce expresionistického abstraktního stylu sochařství padesátých let. V roce 1960 měl ještě velkou výstavu na Benátském bienále a roku 1969 objevil novou reprodukční polygrafickou techniku prováděnou na plexiskle a nerezoceli.

V tvorbě Švýcara Waltera Bodmera představuje malířství a plastika neoddělitelnou jednotu. Poté co ukončil v Basileji Kunstgewerbeschule, začal svou

Julio Gonzalez, **Montserrat**,
1936-1937

Walter Bodmer, **Kovový reliéf**, 1959

uměleckou životní dráhu jako malíř. Tvořil četné krajiny, zátiší a portréty, až se v roce 1933 obrátil k volnému umění. Tento obrat se ukazuje zřetelně ve volbě nových témat: od nyníjška zaplňoval svá plátna podivnými papírovými draky, napůl stroji nebo architektonickými vizemi, strašidelnými stavbami s průhledným trámovým. Bez střechy a stěn, se schodišti, která nikam nevedou. R. 1936 uvolnil Bodmer své konstrukce od plátna a netvořil je již z barvy, nýbrž z drátu, a tak vznikaly

jeho první reliéfní obrazy. Ve stejné době prováděl s výrazně zdůrazněnými místy svárů poprvé trojdimenzionální plastiky.

O několik let později dospěl umělec k silně geometrizovaným formám. Jeho kompozice se staly zřetelnějšími, čitelnějšími, od nyníjška usiloval o jasné členění prvků v prostoru v přesně promyšleném, dobře uspořádaném systému vztahů. Vzájemně se křížícími, zauzlujícími se a vedle sebe běžícími liniemi opsané plochy zaplňuje částečně pečlivě zapuštěnými plechovými pláty. Tak vznikají zavěšené plastiky ze železa, které současně vyrážejí dynamicky do prostoru, a stabilní plastiky, jejichž silokřivky se přecházejí a vracejí zpět. V roce 1956 se umělec obrátil k maloformátovým plastikám, v nichž naplno rozvinul svou fantazii, k neklidným napětím naplněným dílům z železných drátů s pestře měňavými, kolínkovitými sváry. Brzy se však vrátil zpět ke svým matematicky propočítaným, pečlivě odhadnutým velkým konstrukcím, ve kterých se projevil jako jemně citlivý, technicky vynikající plastík, který je schopen zřetelně vyjádřit ve svých výtvorech síly působící za viditelným světem.

Švýcar Bernhard Luginbühl v duchu tradice kinetického umění a Nouveau Réalisme sestavoval z průmyslově vyrobených části strojů poeticky pošetilé velké plastiky a od roku 1954 z nich zhotovoval gigantické kovové stavebnice. V šedesátých letech sešroubovával různé kovové nosiče, svorníky, vrtule, fragmenty turbin do podoby zvířecích siluet – žáb, buldoků, žiraf, slonů, kterým dodával solně groteskní výraz. Největší skulptury krouží kolem mýtu práce a marnosti. Jsou to absurdní technické sestavy, takové, jaké skládal ze šrotu jeho krajan, přítel a příležitostný spolupracovník Jean Tinguely. Je zřejmé, že v mnoha směrech určuje kovový materiál podobu díla, ať je to drát v díle Američana Ibrama Lassowa a Švýcara Waltera Bodmera, nebo ocelový plech u Itala Berta Lardery a mnohých jiných.

Ze současné medicíny

Delikátní nemoc

VLADANA WOZNICOVA

„...to je, děvuško, nemoc náramně zlá. Delikátní nemoc. Může se říct – nemoc z lásky. Chudák, měl asi někdy lues, a to hodně časně. Syfilis, víš? Nyní přichází pokračování. Lues je totiž nemoc na pokračování.“

Jaroslav Havlíček: *Petrolejové lampy*

Syfilis, lues, příjice – synonyma, která mají zdánlivě trochu historický přídech. Choroba, která prochází dějinami a vyvolává dnes spekulace o tom, která ze známých osobností jí trpěla, a jak tedy také ovlivnila běh dějin a vývoj lidstva. Na tvářích mediků vidáme při zmínce o syfilidě zpočátku blahosklonný výraz, syfilis ale zůstává i ve třetím tisíciletí významnou globální hrozbou. World Health Organization odhaduje počet nových případů příjice na 12 milionů osob ročně. Zasaženy jsou sice nejvíce rozvojové země a země vzniklé po rozpadu Sovětského svazu, ale i v rozvinutých zemích dochází k šíření syfilidy, které je zřetelně spojeno s městskými aglomeracemi a s oblastmi sexuální turistiky.

Cesta příjice na evropský kontinent

Původce syfilidy, *Treponema pallium* subsp. *pallidum*, dříve označovaný jako *Spirochaeta pallida* (bledá spirochéta), byl objeven Schaudinnem a Hoffmanem v roce 1905. Syfilis je ale v Evropě známa přibližně již od roku 1493. Má se za to, že toto onemocnění zavlekli do Evropy Kolumbovi námořníci. Bleskurychle se rozšířilo v letech 1494 - 1495, nejprve se nazývalo španělská, později francouzská nemoc.

První doložená evropská epidemie syfilidy se objevila již v roce 1494 během francouzské invaze do Itálie. Úporné válečné vřavy jistě přispívaly k vytváření náhodných i násilných sexuálních kontaktů a všeobecného lidského chaosu, který pomohl syfilidu šířit. Je ale nutno dodat, že v té době se označení „francouzská nemoc“ samozřejmě vztahovalo jen ke klinickým projevům onemocnění, z nichž mnohé nebyly specifické. Proto se tímto výrazem označovala a v historických pramenech zaznamenávala také jiná infekční onemocnění doprovázená například vyrážkami či teplotami.

Hypotéza o příchodu syfilidy z Nového světa je postavena na faktu, že kosterní změny, které toto onemocnění vyvolává, jsou na ostatcích nalézáných v Americe a datovaných před 15. stoletím velmi podobné změnám charakteristickým pro „moderní“ syfilidu. Naopak v Evropě u srovnatelně starých nálezů podobné změny většinou zaznamenávány nejsou. Protože je těžké rozlišit

defekty způsobené syfilidou a jinými onemocněními, neocenitelnou roli hrají změny spojené s vrozenou (kongenitální) syfilidou. Syfilis je onemocněním přenosným z matky na plod a projevy jsou vcelku velmi typické a těžko zaměnitelné, a proto cenné z diferenciacního hlediska (například typické poruchy zubů).

Když se ale hledaly příznaky syfilidy na kostrách v oblasti dnešní Dominikánské republiky, kde se kdysi vylodili Kolumbovi námořníci, nepřineslo to úspěch. Klíčovým problémem tedy je, zda skutečně (jak se předpokládá) byly v minulosti klinické projevy syfilidy natolik podobné těm dnešním.

Existuje také zcela opačná hypotéza, která předpokládá, že infekce patogenními treponematy v Evropě existovala, a to možná jen v jiné formě, z níž se původce dnešní syfilidy vyvinul. Ačkoliv je to výjimka z pravidla, přece jenom se našly také v Evropě kosterní nálezy datované asi 1300 – 1450, které poznamenaly změny velmi blízké syfilidě. Byly nalezeny v okolí Hull v Anglii. Exaktní důkaz pro tuto „vývojovou“ hypotézu ale dosud chybí. Metodami molekulární biologie je dále doložen jen nález *T. pallidum* subsp. *pallidum* v kosterních ostatcích z východního Islandu, který je ale mnohem mladší (kolem roku 1800). Přesto „vývojová“ hypotéza zůstává stále ve hře a nebyla zatím zcela zamítnuta.

Původce syfilidy – *Treponema pallidum* subsp. *pallidum*

Treponemata jsou aktivně pohyblivé bakterie s pravidelnými závití (obr. I). Jak už z to u původců sexuálně přenosných infekcí bývá, jsou velmi citlivé vůči změnám zevního prostředí. *T. pallidum* není možné pěstovat na umělých kultivačních médiích ani na tkáňových kulturách a tato skutečnost je zásadním omezením diagnostiky syfilidy. Treponemata jsou bakteriální akrobati, čile se pohybují, smřšťují se, rotují a kývají se. Vrtící se spirálky treponemat nejen lehce upoutají oko, které je v mikroskopu pozoruje, ale jejich pozorování je vcelku milým a skoro nezapomenutelným zážitkem. Pohyblivost však není jen nějakou hříčkou treponemat. Předpokládá se, že tato vlastnost se významně podílí na jejich schopnosti vyvolat onemocnění, což je podpořeno zjištěním, že asi 5 % genomu *T. pallidum* kóduje funkce, které jsou sdruženy právě s motilitou (Fraser 1998).

Za svůj až komický chvatný pohyb vděčí treponemata bičíkům a zvláštní stavbě své stěny. *T. pallidum* se totiž osobitým uspořádáním své zevní membrány odlišuje od stavby běžných bakterií. *T. pallidum* je především nápadně chudá na proteiny, možno jednoduše říci, že je „hladká“. Předpokládá se, že nízký obsah těchto povrchově lokalizovaných proteinů může snižovat reaktivitu protilátek a buněk imunitního systému s *T. pallidum*, což může být jeden z mechanismů, který pomáhá tomuto mikroorganismu unikat imunitní odpovědi. Hladkost zevního povrchu ale treponematům nijak nebrání vázat se ochotně k různým buňkám. Na mikrofotografiích jsou treponemata často navá-

zána k buněčným povrchům svými špičkami, což napovídá, že je tato část buňky nějak vybavena pro přilnutí.

Původce syfilidy má schopnost rychle se šířit organismem, a to ještě před vývojem příznaků onemocnění. Podobné poznatky jsou získávány díky neocenitelné pomoci experimentálních zvířata, hlavně morčat a králíků. Nichols a Hough (1913) izolovali na králíkoví treponemata z mozkomíšního moku pacienta se syfilidou, u něhož došlo k opětovnému vzplanutí po terapii salvarsanem, který byl v minulosti jedním z mnoha léčebných prostředků. Šlo o vůbec první úspěšnou izolaci *T. pallidum* na králíkoví. Zároveň to byl první doklad o tom, že treponemata vstupují do centrálního nervového systému, který je jejich útočištěm, a odkud mohou za jistých okolností pronikat dále.

Toto treponema, tzv. Nicholsův kmen *T. pallidum*, se stalo typovým kmenem původce syfilidy a koncem 20. století posloužilo jako zdroj DNA pro úplné sekvenování původce syfilidy (Fraser 1998). Z laboratorní nehody v roce 1976, kterou se podařilo pečlivě dokumentovat, vyplývá, že Nicholsův kmen *T. pallidum* zůstává schopen vyvolat onemocnění vzdor mnoha desetiletím pasážování na králících.

Obr. 1: Treponema pallidum v představě

MUDr. Petra Ondrovčíka, CSc.

Průběh syfilidy

Syfilis probíhá ve fázích, a jak naznačil úvodní citát z Havlíčkových Petrojevových lamp, neléčené onemocnění může mít vleklý, doslova letitý průběh. V naprosté většině případů je onemocnění přeneseno pohlavním stykem s infikovaným partnerem, ale může být přeneseno i z matky na plod. Inkubační doba syfilidy kolísá mezi 9 - 90 dny, přičemž od samého počátku onemocnění se *T. pallidum* šíří organismem, a může tedy dojít k přenosu infekce transfuzí nebo k přenosu infekce na plod.

Právě kvůli nebezpečí vzniku vrozené infekce nebo přenosu krví je syfilis mezi těhotnými ženami a dárci krve aktivně vyhledávána. Vakcína chránící před příjící dosud neexistuje a jedinou ochranou je dodržování zásad bezpečného sexu. Epidemiologická situace v oblasti kontroly syfilidy se nyní celosvětově zhoršuje, u nás zřetelně po roce 1990. Příčina je mimo jiné v prostituci, zvláště pouliční, a v užívání drog s prostitucí spojeném.

Přenosnost syfilidy se podle některých studií odhaduje zhruba kolem 30 %, u některých jedinců vyvolá infekci již 10 treponemat. Riziko vrozené syfilidy je odhadováno na 30 – 80 %, záleží ale na délce trvání infekce u matky. Dříve se tvrdilo, že v prvních 16 týdnech těhotenství existuje vůči přenosu treponemat z matky na dítě bariéra. Tato představa se ale neslučuje s novějšími poznatky a byla už opuštěna. Naopak, plod je ohrožen v celém průběhu těhotenství.

V počátečním stadiu příjice (zvaném primární syfilis) dochází k rozvoji tzv. *tvrdého vředu* (latinsky *ulcus durum*). Obvykle se objeví asi 3 týdny po přenosu infekce, ale inkubační doba mezi přenosem infekce a vytvořením vředu může kolísat podle infekční dávky mezi 10 – 90 dny. V eticky pochybné studii na trestancích věznice Sing Sing, která proběhla v 50. letech minulého století, kolísala doba do vytvoření tvrdého vředu obvykle kolem 24 dnů.

Vznik tvrdého vředu způsobuje zánět drobných cév (spojený s otokem a ucpaním kapilár) a pokles krevního průtoku v infikované oblasti tkáně. Elektronovou mikroskopií se podařilo v bioptických vzorcích dokumentovat, že treponemata jsou v té době takřka výhradně mimo buňky, kde se zachytí ve svazcích kolagenu v kůži.

Tvrký vřed, jakkoliv může být nápadný, je nebolestivý proces, což je patrně dáno vstupem treponemat do nervů. *Ulcus durum* se zhojí i bez léčby během jednoho až pěti týdnů. Osoby s primární syfilidou ale mohou být infekční, ještě než se tvrdý vřed zcela vytvoří, přenos onemocnění je možný také mikroskopickými trhlinkami během pohlavního styku. Jedinci se získanou syfilidou jsou vůbec nejvíce infekční právě během primární či navazující sekundární fáze infekce.

Několik týdnů po zhojení tvrdého vředu nastupuje *sekundární syfilis*. Během sekundární syfilidy dochází k rozsáhlému šíření *T. pallidum*, která napadá veškeré orgánové systémy a potenciálně veškeré tělesné tekutiny. Rozvíjejí se také nespecifické příznaky: teplota, bolest hlavy, bolest v krku, bolesti kloubů a nechutenství. Celkové příznaky jsou sice obvyklé, ale bývají spíše lehčího rázu. Velmi časté je u sekundární syfilidy zvětšení mízních uzlin – objevuje se asi u 75 % pacientů.

Nejcharakterističtějšími příznaky sekundárního stadia jsou kožní a slizniční projevy: vyrážka (rash) a výrůstky zvané *condylomata lata*. Postižení kůže je absolutně nejčastějším projevem sekundární syfilidy, i když během ní může být zasažen kterýkoliv orgán. Pro zajímavost – předpokládá se, že „vřelý“ vztah treponemat ke kůži vychází z teplotních preferencí treponemat.

Sekundární syfilis se zřejmě objeví, až když dosáhne počet mikroorganismů v určitém místě kritického objemu schopného spustit místní zánětlivou reakci. Sekundární syfilis se tak vlastně objevuje jako zpožděná reakce daná původně malým objemem treponemat, která vcestovala do tkání.

Projevy sekundární syfilidy se opět vyhojí i bez léčby, obvykle během 2 až 6 týdnů. V případě, že se pacient neléčí, mohou se během prvních čtyř let infekce objevit opětovná vzplanutí onemocnění. Po zhojení projevů sekundární syfilidy se infekce stává klinicky němou a nastupuje fáze latence.

Latentní syfilis už nepředstavuje podstatné epidemiologické riziko. Infekční projevy v této fázi onemocnění už nenajdeme. Záchyt původce onemocnění je u latentní syfilidy velmi omezený a syfilis se diagnostikuje pouze na základě nálezu protilátek (což je vcelku výjimečně, u většiny jiných onemocnění pouhý nález protilátek k diagnostice obvykle nestačí). I když je sérologie u většiny pacientů vyhovujícím diagnostickým postupem, s rozvojem řetězové polymerázové reakce (PCR) se ve vyšetřování syfilidy objevil další perspektivní nástroj. PCR umožňuje (na rozdíl od sérologického vyšetření) získat DNA infikujícího kmene *T. pallidum*. Vzhledem k rostoucímu rozsahu znalostí o genetických vlastnostech *T. pallidum*, bude pravděpodobně možné v budoucnosti diagnostiku syfilidy zkvalitnit. Je třeba známo, že některé kmeny treponemat mají zvýšenou schopnost napadat nervový systém, takže by se z vlastností zachyceného původce dalo posoudit například riziko neurologických komplikací přijíce. Data týkající se genetiky *T. pallidum* by bylo možné využít také v epidemiologických studiích (Šmajš 2007). Již dnes PCR umožňuje diagnostiku syfilidy urychlit, například u pacientů, u kterých se v počátku onemocnění ještě nevytvořily významnější hladiny protilátek, ale krásný věd se spodinou napěchovanou treponematu už ano.

Kdykoliv během latentní syfilidy se mohou rozvinout a objevit pozdní příznaky nebo může být infekce přenesena na plod. Možnost přenosu infekce z matky na plod se předpokládá nejméně ještě v prvních letech latentní syfilidy. Nepodařilo se také zatím uspokojivě vyloučit možnost opětovného vzplanutí a hematogenního rozsevu infekce, který se popisuje na laboratorních zvířatech. Treponemata během latentní syfilidy mohou lokálně přetrvávat a navozovat „doutnající“ zánětlivý stav, který se stává podkladem terciální syfilis. Ve studii nazvané podle místa konání „Oslo study“ bylo zjištěno, že u neléčené syfilidy se pozdní příznaky rozvinou asi u jedné třetiny nemocných.

Jednou ze záhad spojených se syfilidou je to, jak treponemata dokáží dlouhodobě unikat před imunitní odpovědí. I když imunitní systém dokáže z tkání odstranit obrovská kvanta treponemat, je přesto jasné, že se některá musí imunitní obraně obrátit vyhnout, když vyvolají infekci dlouhodobého, dokonce doživotního charakteru. Jedno víme jistě – treponemata se během časné syfilidy objevují v krvi, a to i za situace, kdy je již plně rozvinutá protilátková odpověď.

Přetrvávání treponemat v organismu bylo v minulosti vysvětlováno různě, např. tak, že se treponemata usidlují uvnitř buněk nebo že jsou chráněna před cirkulujícími protilátkami zevním pláštěm proteinů. Představa ochranného pláště dnes byla nahrazena novějšími poznatky, které nasvědčují spíše tomu, že sama zevní membrána *T. pallidum* tvoří vůči vazbě protilátek bariéru.

Jak *T. pallidum* v tomto období vlastně v organismu perzistuje, je také velká otázka. V infikovaných králičích tkáních a v biotických vzorcích byla někdy treponemata zachycena v buňkách. V současné době se ale spíše předpokládá, že perzistují extracelulárně, i když je to mezi bakteriemi méně obvyklé. Podařilo se také prokázat, že v průběhu infekce se může vyvinout subpopula-

ce treponemat, která odolává fagocytóze, ačkoliv většina treponemat už byla z primární infekce odstraněna.

Terciární syfilis je stav, který se objeví velmi dlouho (většinou za 10 – 20 let) po úvodní infekci. Dříve se příznaky projeví u osob infikovaných zároveň HIV. Terciární syfilis se objevovala hojně především do nástupu antibioidické terapie syfilidy a měla úmrtnost asi 20 %.

Projevy terciární syfilidy mohou nabývat tři základních podob: manifestují se jako gummata, kardiovaskulární syfilis nebo jako neurosyfilis.

Dříve se jako nejčastější forma terciární syfilidy objevovala gumatózní syfilis, méně často kardiovaskulární syfilis a neurosyfilis. To byl však vývoj v preantibiotické éře. V současnosti se zdá, že převažujícím projevem terciární syfilidy je spíše neurosyfilis. Postižení CNS je též dominantní u pacientů infikovaných *T. pallidum*.

Významným projevem pozdní syfilidy je zánět aorty, změny mohou vést k syfilitické angině pectoris. Degenerace aorty a ukládání aterosklerotických plátů je proces, který se může vléct roky a vyústit ve vznik aneurysmatu hlavně v oblasti vzestupné aorty. Pozoruhodné při tom je, že kardiovaskulární syfilis patrně nevzniká u pacientů infikovaných před dosažením dospělosti. Uvažuje se proto o tom, že pro infekci aorty musí být ve hře ještě predisponující činitel typu aterosklerotických plátů, které narušením výstelky aorty usnadní treponematům vstup.

Gumma (množné číslo gummata) je útvar, který připomíná tuberkulózní granulomy a obvykle se nachází v kůži, sliznicích a v kostech, ale také v CNS, ve vnitřních orgánech nebo v oku. Gummata už obsahují jen malý počet treponemat, ale přesto jsou v nich detekovatelná. Na úspěch má naději spíše průkaz pomocí polymerázové řetězové reakce než mikroskopie, která je málo citlivá. Záhadou je, proč se gummata objeví až v okamžiku, kdy počet treponemat klesne na minimum. Přijatelným vysvětlením může být to, že treponemata se např. v souvislosti se stárnutím organismu dostanou opět do ofenzivy a jakmile se začnou znova množit, zapůsobí jako aktivátor systémové a lokální buněčné imunitní odpovědi.

Výše uvedený průběh syfilidy platí pro onemocnění získané pohlavním stykem, ale u vrozené syfilidy se sled projevů poněkud liší. Je to dáno tím, že treponemata vstupují do krevního oběhu plodu krví. Proto u vrozené příjice chybí příznaky jako je tvrdý vřed, treponemata jsou téměř ve všech tkáních plodu a těhotenství může vyústit v potrat. Klinické známky časné kongenitální syfilidy odpovídají tedy vlastně sekundární syfilidě. Zahrnují zvětšení jater a sleziny, zvětšení lymfatických uzlin, apod. Často se objeví olupování kůže na a dlaních, puchýřnaté projevy a další změny. Kožně-slizniční léze u časné vrozené syfilidy jsou značně infekční a obsahují vysokou koncentraci treponemat (obr. 2). Vzhledem k postižení nosní sliznice se může objevit také syfilitická rýma s výtokem z nosu. Tento proces později přechází dále na tkáň nosu a způsobí zánět kostí a chrupavek, který se projeví typickým sedlovitým nosem.

Zdaleka ne vždy se příznaky vrozené syfilidy objeví hned po porodu. Mohou se objevit až za 2-12 týdnů po narození. Asi 50 % infikovaných novorozenců je v době porodu dosud bez příznaků a syfilis se projeví až později. U dětí, které se infikovaly v časném těhotenství od matek se sekundární syfilidou, je pravděpodobnost klinicky zjevné infekce již při narození nejvyšší. Uvádí se, že bez léčby umírá asi 40 % infikovaných dětí.

Podobně jako u dospělých nastává po překonání této fáze infekce stav latence. Po více než dvou letech trvání kongenitální syfilidy se mohou objevit poškození (tzv. *stigmata*) infikovaných rostoucích tkání, která jsou vlastně způsobená chronickým zánětem. Je to celá plejáda různých poškození od perforace tvrdého patra, sedlovitého nosu, deformit kloubů a kostí, až po poruchy zubů, hluchotu, poruchy učení, případně mentální retardaci. Pozdní kongenitální syfilis je vlastně paralelou terciární syfilidy u dospělých pacientů.

Obr. 2: Kožní projevy u novorozeněte s vrozenou syfilidou

Pokud jde o léčbu syfilidy, je doménou dermatovenerologie. Již roky platí, že základem terapie syfilidy je podávání penicilinu. Ten byl do léčebného arzenálu zaveden v roce 1943 a dosud ho žádné antibiotikum nepřekonalo. Léčba penicilinem je nejefektivnější a náhradní terapie, například při alergii na penicilin, nemusí být vždy účinná. Navíc již byla popsána rezistence *T. pallidum* na obvykle používanou alternativu penicilinu, makrolidové antibiotikum azitromycin. Zaznamenán byl také případ znovuvzplanutí sekundární syfilidy vzdor antibiotické léčbě benzathin penicilinem.

Svrázný klinický obraz přijíče přitahoval dokonce i múzy a stal se námětem literárních, výtvarných a jiných uměleckých děl. Jedním z kouzelných příkladů je níže uvedený text, který popisuje průběh syfilis ve verších.

Anonymní limerik: Průběh syfilidy

(Přeložil MUDr. Ondřej Zahradníček)

Byl jeden mladý lovec žen
Syfilis? Řek' si: drobnost jen
Myslel že jeho tvrdý vřed
Je legrace co zmizí hned
Že uzdraví se za týden.
Akné vulgaris dostal však
(v Paříži jmenují to tak?)
Vyrážka divná jakási
Od palců nohou po vlasy
Jež ostatně mu slezly pak.
Nemá to však jen na kůži.
Zorničky světlo neúží
I srdce se mu krabatí
A jeho žena potratí
Šilháním taky neduží.
Bolestí spát už nezvládá
Aorta se mu rozpadá
Tabické strasti překruté
A děti? Nožky zahnuté!
A v těle gummat nadvládá.
Jak mohli, tak ho léčili
Mikrob byl ale přečilý
Obrna tělo přemohla
modlitba zázrak nezmohla;
nakonec z toho zešílí.

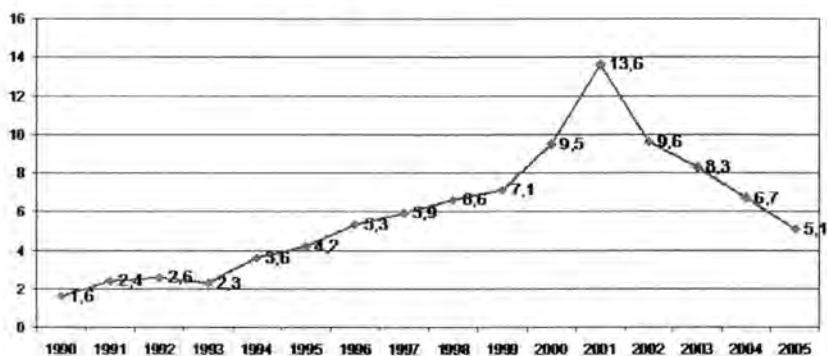
Láska je tu s námi... a syfilis též

Trendem současného šíření syfilidy v západní Evropě, v USA a v Číně je růst počtu případů syfilidy mezi skupinou mužů označovanou jako MSM – men having sex with men. Syfilis výrazně zvyšuje riziko přenosu viru HIV, ve velkých městských aglomeracích je proto u těchto mužů koinfekce HIV a syfilidy velmi častá, odhaduje se na 20 - 70 %.

Asociace syfilidy a HIV není jen náhodným důsledkem podobných rizikových faktorů přenosu. Vztahy těchto dvou infekcí jsou mnohem komplexnější. Tvrdý vřed může přispívat k přenosu HIV buď zvýšením citlivosti k infekci, tedy vytvořením lokálního prostředí, které usnadňuje přenos viru HIV, nebo zvýšením infekčnosti, tedy zvýšenou nabídkou viru v tělesných tekutinách. Tyto vlivy se kombinují. Navíc kožní a slizniční projevy časně syfilidy jsou bohaté na lymfocyty a marofágy, čili potenciální cíle HIV.

Pokud jde o klinické projevy koinfekce, je stále diskutovanou otázkou, zda HIV infekce skutečně zhoršuje průběh syfilidy, nebo zda naopak syfilis urychluje průběh infekce HIV. Některé studie a jednotlivé kazuistiky naznačují, že u některých pacientů může souběh syfilidy a HIV vést častěji k očním či neurologickým příznakům. Obě infekce při vzájemném souběhu patrně probíhají rychleji a agresivněji, byly při nich zaznamenány také neobvyklé (až destruktivní) příznaky. U HIV-pozitivních pacientů se rovněž objevil atypický průběh syfilidy (včetně asymptomatické syfilidy primární) a jsou proto častěji zachycováni ve stádiu sekundární syfilis. Naopak podle multicentrické studie Center for Disease Control (CDC, Atlanta) má HIV jen omezený vliv na průběh časné syfilidy. Pacienti s HIV sice měli častěji vícečetné genitální léze a ulcerace měli častěji i při sekundární syfilidě, ale celkově se projevy diseminované infekce včetně neurologických komplikací infekcí virem HIV podstatně nezhoršily.

Výskyt syfilidy v Evropě

Obr. 3: Nově zjištěná syfilis v ČR (Zákoucká 2007)
– počet případů na 100 000 osob

V evropských zemích, zvláště ve východní Evropě, je možno pozorovat stoupající trend ve výskytu jak získané tak vrozené syfilidy zhruba od roku 1990. Ve vyspělé Evropě, ve Velké Británii, Německu, Holandsku a dalších rozvinutých zemích stoupá počet případů syfilidy zhruba od r. 2000, a to zejména díky lokálním epidemiím. Podařilo se dokonce vytvořit matematický model syfilidy (platný pro USA), kde se objevují oscilace epidemií v jedenáctiletých intervalech. Oscilace je pravděpodobně dána kolektivní imunitou rizikové populace.

V České republice nastal po roce 1990 rovněž zřetelný nárůst incidence syfilidy. Jako příklad strmosti vezměme počet případů získané syfilis, který vzrostl mezi lety 1990 – 2001 z 1,6 na 13,6 / 100 000 osob (obr. 3). Velkou roli v šíření syfilidy v populaci hraje rizikové sexuální chování a příliv imigran-

tů z oblasti s vysokým výskytem příjice. V rámci ČR jsou oblastmi s nejvyšším počtem infikovaných severní a západní Čechy, následované Prahou. Naopak celkově poměrně nízký je výskyt syfilidy v jižních Čechách a také na jižní Moravě, ovšem s významnou výjimkou větších měst a příhraničních oblastí s Rakouskem.

Vakcína proti syfilidě

Korunou veškerých snah při výzkumu syfilidy je pochopitelně vytvoření vakcíny. Všechny pokusy s usmrcenými izoláty *T. pallidum* ale byly skoro úplně neúspěšné. Podařilo se sice navodit imunitu králíků po nitrožilní injekci treponemat inaktivovaných gama zářeními (tj. avirulentních, ale živých), ale vakcinační schéma bylo v tomto případě velmi komplikované až krkolomné a v praxi nepoužitelné (60 dávek během 37 týdnů). Králíci ale v tomto experimentu zůstávali imunní až rok.

Větší naději skýtá do budoucna hledání vhodných antigenů pro cílenou konstrukci vakcíny. Dnes známe genom *T. pallidum*, a ten je intenzivně propátráván z hlediska možných kandidátních zevních membránových proteinů a dalších vakcinogenů. Je přitom nutné používat postupy bioinformatiky. Tato mravenčí práce již přinesla výsledky v podobě určitého počtu perspektivních kandidátů, membránových proteinů. Ochranná kapacita těchto proteinů se v současnosti zkoumá, nejnadějnější z nich brání vzniku poškození po intradermálním podání treponemat králíkům nebo je aspoň omezují.

Přínos Mikrobiologického ústavu LF MU v oblasti diagnostiky a výzkumu syfilidy

Mikrobiologický ústav LF MU a FN U Sv. Anny v Brně se věnuje vyšetřování syfilidy již od svého vzniku. Dvě osobnosti však vynikly v této oblasti nad jiné. Byli to prof. Václav Tomášek a jeho žák, prof. Leopold Pospíšil.

Profesor Václav Tomášek

Prof. MUDr. Václav Tomášek, DrSc. (30. 11. 1893 – 20. 6. 1962) byl přední osobností československé lékařské mikrobiologie a po dvě období děkanem LF MU (obr. 4). Zabýval se hlavně sérologickou diagnostikou příjice. K průkazu tzv. antikardiolipinových protilátek se dlouho používal jím vyvinutý Tomáškův antigen. Prof. Kabelík ve své Nauce o sérových protilátkách popisuje přípravu tzv. Tomáškovy antigenu ze séra rozloženého pseudomonádou a mimo to cituje Tomáškovu přehlednou práci na podobné téma v 1. čísle

Obr. 4:
Prof. MUDr. Václav Tomášek

Časopisu lékařů českých z r. 1928. Podle Kabelíka práce obsahuje 757 citací (!). Další Tomáškovou prací spojenou se sérologií syfilidy je Studie o antigenním účinku lipidů užívaných k BWR, která vyšla v roce 1931 ve Spisech lékařské fakulty v Brně. Za tuto práci byl v témže roce autor vyznamenán Hlavovou cenou Spolku českých lékařů v Praze.

Profesor Leopold Pospíšil

Prof. MUDr. et MVDr. h.c. Leopold Pospíšil, DrSc. (10. 3. 1925 – 1. 2. 2005) pracoval v letech 1952 - 1956 pod vedením prof. Tomáška na Mikrobiologickém ústavu Fakultní nemocnice U Sv. Anny v Brně. Poté na I. dermatovenerologické klinice prof. Trýba vybudoval a do roku 1990 vedl mikrobiologickou a sérologickou laboratoř orientovanou také na diagnostiku sexuálně přenosných infekcí.

Z Pospíšilových monografií vyniká „Sérologické vyšetřování syfilis a klinická interpretace výsledků“ (1981) jako velmi podrobná a v českém písemnictví v podstatě ojedinělá publikace. S trochou nadsázky můžeme říci, že je to dobová „bible sérologie syfilidy“. Profesor Pospíšil na toto téma publikoval v 60. – 80. letech také sérii článků, které patří k tomu nejlepšímu z jeho velmi rozsáhlé a pestré (asi 400 položek čítající) bibliografie. Těžko bychom u nás hledali jiného autora, který se tak cílevědomě věnoval samotné interpretaci a porovnávání testů pro diagnostiku syfilidy.

I když monografie z roku 1981 věnuje pochopitelně ještě značný prostor některým starším metodám, prof. Pospíšil nikdy neupíral na minulém. Pro vzpomínku uchováám ve svém psacím stole dopis z poloviny devadesátých let psaný jeho rukou, kde mne nabádá, abychom v sérologické laboratoři věnovali větší pozornost moderním testům typu ELISA. Činorodost spojená s určitým druhem odvahy a touhou objevovat nové je asi to, co se prof. Pospíšil snažil v nováčcích oboru lékařská mikrobiologie pěstovat.

Obr. 4:
Prof. MUDr. et MVDr.
Leopold Pospíšil

E-monografie o syfilidě

Nejčerstvějším počinem Mikrobiologického ústavu LF MU souvisejícím s tímto pro ústav tradičním tématem je monografie o syfilidě umístěná na webových stránkách projektu „Mikrobiologie on line“ (obr.5). Mikrobiologický ústav LF MU začal v roce 2002 budovat tento projekt na adrese www.med-micro.info a jeho stěžejními součástmi se postupně stal atlas mikrobiologických nálezů a odborné fórum.

E-monografie se pokouší o široký záběr od antigenní struktury *Treponema pallidum* subsp. *pallidum* až po kazuistiku. Věnuje se vlastnostem *T. pallidum*, klinickým projevům a epidemiologii syfilidy, její patogenезi, ale nejpodrob-

něji laboratorní diagnostice syfilidy. Ta je rozdělena do dvou rozsáhlejších kapitol – metod přímého průkazu a metod sérologických.

E-monografie obsahuje desítky fotografií, tabulky, grafy, detaily některých sérologických pracovních postupů, dvě kazuistiky (včetně původní metodiky) a videoklip. Nutno ještě dodat, že drtivá většina použitých materiálů je původní a pochází z dílny Mikrobiologického ústavu LF MU, resp. jeho sérologické laboratoře. Monografie přináší samozřejmě i podrobný přehled literatury, který pomůže čtenáři zčásti zorganizovat spleť současného písemnictví na dané téma.

Monografie je rozdělena do tří úrovní a je na uživateli, aby si zvolil tu, na kterou se cítí. Úroveň „Student“ přináší základní učebnice s poznatky odpovídajícími řekněme jedničce z lékařské mikrobiologie, úroveň „Lékař“ rozšiřuje poznatky o detaily a úroveň „Specialista“ již přináší podrobnosti pracovních postupů apod. Zdrojový formát této monografie je *xml docbook*. Tento formát je vhodný pro tvorbu textu v různých uživatelských úrovních. Zdroj lze operativně převést podle potřeb uživatele či účelu zacházení s publikací do jiných typů souborů.

Obr. 5: Vstup do portálu Mikrobiologie on-line
(grafický návrh; ina. Radek Novotný)

Celá monografie (včetně všech alternativních formátů) je volně k dispozici na adrese <http://www.medmicro.info/portal/index.html>. Můžeme ji chápat také jako připomínku toho, že syfilis není ani v éře virtuálních mezilidských kontaktů chorobou zapomenutou. *(Literatura u autorů)*

Co nového v přírodních vědách**Lidský genom:
kam kráčí současný výzkum?**

DAVID ŠMAJS

Uveřejnění pilotní sekvence lidského genomu (v roce 2001) a „úplně“ dokončení jeho sekvence (v roce 2004) otevřelo problém interpretace ohromného množství získaných dat. Nutno podotknout, že sekvenci lidského genomu stále neznáme úplně dokonale, stále je v genomu přes 300 „mezer“, tedy míst, pro která přesnou sekvenci neznáme, a navíc je v „definitivní“ verzi sekvence více než deset tisíc jednonukleotidových chyb. Žádné lidské poznání však není dokonalé a s přibývajícimi sekvenačními projekty se „definitivní“ sekvence stále zpřesňuje.

Brzy po dokončení projektu sekvenace* lidského genomu bylo zřejmé, že se samotnou sekvencí lidského genomu nevystačíme (mimochodem je zajímavé, že se totéž týká také všech dosud sekvenovaných genomů jiných organismů) a že je třeba sekvenovat genomy dalších příbuzných organismů a také dalších a dalších lidí. Jen tak získáme představu o tom, co je v genomech pouhým informačním šumem a co jsou kritické změny rozhodující o zdraví a nemoci a také o podstatě lidství.

Současný výzkum lidského genomu probíhá tedy nejméně třemi hlavními směry:

1. Mapování lidského genomu z hlediska identifikace funkčních oblastí.
2. Definice rozdílů v genomu různých lidí.
3. Porovnání sekvence lidského genomu a dalších příbuzných genomů, tj. např. genomů šimpanze nebo neandertálce.

**1. Mapování lidského genomu
z hlediska identifikace funkčních oblastí**

Jedním ze základních směrů studia lidského genomu je přesné mapování míst v genomu, která mají nějakou biologickou funkci. To je nezbytným předpokladem k pochopení struktury i funkce genomu jako celku. Jde zejména o nalezení a lokalizování všech genů kódujících bílkoviny, genů kódujících různé typy RNA, celé řady sekvencí s regulační funkcí (např. promotorů, sekvencí využívaných pro regulaci transkripce atp.) a o nalezení míst v genomu, která se podílejí na funkcích dalších (např. na replikaci DNA). S trochou nad-

* Pod pojmem sekvenace genomu rozumíme experimentální postup, který vede k určení pořadí (sekvence) všech bází v deoxyribonukleotidové kyselině (DNA) daného organismu. Genom je definován jako úplná genetická informace daného organismu, kterou lze vyjádřit jako kompletní sekvenci DNA.

sázky lze říci, že právě tohle je to, co jsme si od projektu sekvenace lidského genomu slibovali hned od jeho počátku. Zdá se však, že k tomuto cíli bude třeba ještě ujit značný kus cesty, obzvláště proto, že pouhý pilotní projekt (systematicky mapující pouhé 1 % lidského genomu) přinesl velká překvapení. Jak totiž ukázal projekt ENCODE (*Encyclopedia of DNA Elements*), transkripčně aktivní jsou také podstatné části genomu (molekuly DNA), o kterých se dosud soudilo, že jsou nefunkční a jsou pouhým „balastem“. Přitom tato DNA tvoří okolo 98 % veškeré lidské DNA. Znamená to tedy, že i když RNA kódovaná touto „nefunkční“ DNA není přepisována do bílkovin, tvoří se v takovém množství a na tak rozsáhlé části DNA, že nějakou její funkci lze oprávněně očekávat. Obecně lze předpokládat, že tato negenová DNA se podílí na regulaci genové exprese (na regulaci zapínání a vypínání genů). Zatím však pro toto tvrzení nemáme žádné důkazy a bylo by poctivější přiznat, že nemáme ani tušení, jakou funkci může tato RNA mít.

Dalším příkladem projektu, který si tentokrát klade za cíl zmapovat genetické změny vyskytující se u nádorových onemocnění, je projekt *The Cancer Genome Atlas* (TCGA). Jde o vysokokapacitní sekvenaci (tj. sekvenaci téměř celého genomu) mnoha nádorových vzorků jednoho typu nádoru od mnoha různých pacientů. Nalezené genetické změny, které se budou vyskytovat ve vzorcích z většiny pacientů, pak bude možno dát do souvislosti s vývojem příslušného typu nádoru. Tohle vše je navíc plánováno pro mnoho typů nádorů. Jde tedy o jakýsi frontální útok na odhalení genetického pozadí nádorových onemocnění.

2. Definice rozdílů v genomu různých lidí

Publikace pilotní sekvenace lidského genomu (v roce 2001) se opírala o sekvenaci vzorků DNA několika dárců, a bylo tedy možné odhalit i odlišnosti v genomové sekvenci těchto individuálních (a anonymních) dárců. To ukázalo na potřebu definovat místa v genomu člověka, jimiž se různí jedinci navzájem liší. Pro zmapování míst, ve kterých se lidé mezi sebou navzájem liší, vznikl mezinárodní projekt HapMap. Vzorky DNA pro projekt HapMap pocházely od 269 lidí z Afriky, Japonska, Číny a USA. Bylo identifikováno okolo 10 milionů míst, ve kterých se lidé čtyř různých populací liší nejčastěji. (To přibližně odpovídá shodě 99,9 % mezi kterýmikoliv dvěma osobami.) Tato místa se označují jako SNP (jednonukleotidové polymorfismy). Platí přitom, že jednotlivé SNP se dědí po určitých blocích (haplotypech). Z toho vyplývá možnost definovat genom individuálního člověka jako kombinaci určitých haplotypů a pro zjištění genotypu konkrétní osoby tedy není třeba mapovat všech 10 milionů jeho genomových míst, ale stačí genotypovat jen 300.000 – 600.000 klíčových SNP. Možnost genotypovat individuální jedince bude mít zcela zásadní význam pro hledání korelace mezi konkrétním genotypem a výskytem chorob, které jsou (alespoň zčásti) geneticky podmíněné. Přitom je zřejmé, že genetická komponenta je jedním z rizikových faktorů téměř všech chorob, včetně onemocnění kardiovaskulárních, nádorových, metabolických, autoimunitních a dalších. Dobrým příkladem použití těchto genomových me-

tož je objev polymorfismu v genu kódujícím jednu bílkovinu – komplementový faktor H (CFH). Jak ukázaly pokusy asocičních studií, genový polymorfismus vedoucí k záměně tyrosinu v pozici 402 proteinu CFH za histidin vede k výraznému zvýšení rizika věkem podmíněné makulární degenerace sítnice. Toto onemocnění postihuje ve vyspělých zemích 10-15 % populace starší 60 let a je nejčastější příčinou slepoty ve stáří. Na základě znalostí získaných pomocí genomiky je poměrně snadné navrhnout diagnostický test pro detekci aminokyseliny v pozici 402 proteinu CFH a tím zjistit i riziko makulární degenerace. Do budoucna lze snad nalézt látky, které mohou aktivitu komplementu selektivně ovlivňovat.

Druhou možností jak zjistit sekvenci lidského genomu konkrétní osoby (pacienta) je rovnou příslušný genom sekvencovat. Loni vyšla práce popisující kompletní genom první konkrétní osoby. Jedná se o genom J. Graiga Ventera, zakladatele firmy Celera Genomics Corporation, která konkurovala mezinárodnímu projektu sekvenace lidského genomu a která částečně veřejně publikovala výsledky sekvenace lidského genomu v roce 2001. Zatím ovšem jde o proceduru, která je příliš zdlouhavá a drahá. Teprve budoucnost ukáže, zdali bude kompletní vyšetření genomové sekvence pacienta patřit do baterie možných diagnostických testů.

Jaké si tedy slibujeme výhody z mapování SNP? Porovnáním genetického profilu pacientů s určitým typem onemocnění a genetického profilu zdravých osob bude možné zjistit, které genetické varianty (SNP) přispívají k vývoji určitého typu onemocnění. Přesné mapování SNP přispívajících k vývoji onemocnění kardiovaskulárních, nádorových, metabolických, autoimunitních atp. bude možno použít pro odhadnutí genetického rizika u konkrétního pacienta a event. preventivně upravit faktory prostředí, které přispívají k vývoji té které choroby (dieta, životospráva, preventivní podávání určitých léků atp.). Navíc tyto studie umožní předpovídat biologickou funkci celé řady genů, o jejichž úloze v životě buňky a celého organismu zatím nemáme nejmenší tušení. Identifikace a detailní popis proteinů, které se liší od proteinů zdravých jedinců a které vedou k predispozici k určité chorobě, umožní vývoj nových druhů léčiv, které budou rozpoznávat a ovlivňovat přímo tyto cíle.

Dlouho se také ví, že odpověď na léky a obecně na léčbu se individuálně liší od jedince k jedinci, přičemž tato variabilita je z velké části podmíněna geneticky. Do budoucna tedy očekáváme, že terapie bude takřkajíc „šitá na míru“ pro každého z nás.

3. Porovnání sekvence lidského genomu a dalších příbuzných genomů, tj. např. genomů šimpanze nebo neandertálce

Přečtení genomu šimpanze překvapilo vědeckou komunitu tím, jak je genom šimpanze příbuzný s genomem člověka; genomy člověka a šimpanze vykazují asi 99% shodu v sekvencně homologických (příbuzných) částech obou

genomů, celkově je pak shoda (i se započtením sekvencí unikátních pro člověka i šimpanze) asi 96 %. Navíc téměř třetina genů (29 %) kóduje zcela shodné proteiny jak u člověka, tak u šimpanze a drtivá většina ostatních kódovaných proteinů se liší jen záměnou jedné aminokyseliny. Pro představu je příbuznost na genomové úrovni mezi člověkem a šimpanzem asi 10 krát větší než příbuznost mezi myší a potkanem. Nutno však podotknout, že neexistuje přímý vztah mezi fenotypovou odlišností organismů a jejich odlišností sekvencí (genotypovou). Sekvenční odlišnost člověka i šimpanze tak zhruba odpovídá odlišnosti dvou fenotypově velmi podobných druhů myší, myši domácí (*Mus musculus*) a myši středozevní (*Mus spretus*). Tyto údaje jsou velmi zajímavé v souvislosti s různými onemocněními, jejichž průběh se u lidí a nejbližších primátů liší (viz tabulka 1). Poznání genetických příčin odlišného průběhu onemocnění by umožnilo lépe nahlédnout do podstaty těchto onemocnění a do budoucna by to umožnilo cíleně vyvíjet jejich odpovídající terapii.

Tabulka 1. Některé rozdíly mezi lidmi a dalšími primáty ve výskytu a průběhu některých chorob

Výskyt chorobného stavu nebo komplikací	Lidé	Primáti
<i>Potvrzené rozdíly</i>		
progrese HIV infekce v AIDS	častá	vzácná
symptomatologie chřipky A	středně těžká až závažná	lehká
komplikace u hepatitidy B/C	středně těžké až závažné	lehké
citlivost k malárii (<i>P. falciparum</i>)	citliví	rezistentní
<i>Předpokládané rozdíly</i>		
rozvoj morbus Alzheimer	kompletní	částečný
koronární ateroskleróza	častá	vzácná
karcinomy	časté	vzácné

S nástupem nové technologie sekvencování DNA – pyrosekvence – se otevřela možnost sekvencovat genomy již vyhynulých organismů. Kromě sekvence genomu mamuta je v běhu projekt sekvenace nám nejbližšího druhu, člověka neandertálského (*Homo neanderthalensis*). Neandertálci sice vyhynuli přibližně před 30.000 tisíci lety, z jejich kostních pozůstatků je však možné získat dost DNA pro sekvenaci jejich genomu. Zvláště vhodnou k tomuto účelu byla shledána kost Vi-80, která byla nalezena roku 1980 v jeskyni Vindija v Chorvatsku; její stáří je datováno na asi 38 tisíc let. Sekvenace takto starých vzorků je komplikována faktem, že DNA je degradována na krátké kousky a že její nukleotidové báze podléhají změnám, které vedou k jejich falešnému čtení. I přes tyto komplikace se po přečtení prvního milionu párů bází nean-

dertálce podařilo odhadnout sekvenční příbuznost se současným člověkem. Tato podobnost představuje 96 procentní shodu změn mezi současným člověkem a neandertálcem vzhledem ke změnám popsaným mezi člověkem a šimpanzem. Takto komplikovaně bylo třeba vyjádřit sekvenční příbuznost mezi člověkem a neandertálcem právě proto, že časem dochází na bazích DNA ke změnám, které vedou k jejich chybnému čtení. Podle těchto odhadů vychází sekvenční příbuznost mezi současným člověkem a neandertálcem vyšší než 99,5 % a tomu odpovídá odhadovaný výskyt posledního společného předka obou před 520 tisíci lety. Existence společného předka člověka a šimpanze se pak předpokládá v době před 6,5 miliony let. Genetické rozdíly mezi současným člověkem (*Homo sapiens*) a vybranými organismy na celogenomové úrovni a odhadovaná evoluční vzdálenost od posledního společného předka jsou uvedeny v tabulce 2. Je překvapivé, jak vysoká je sekvenční příbuznost i značně odlišných druhů savců; přitom přibližná sekvenční příbuznost na úrovni DNA odpovídá naší intuitivní představě o příbuznosti organismů.

Tabulka 2. Genetické rozdíly mezi současným člověkem (Člověk moudrý, *Homo sapiens*) a vybranými organismy na celogenomové úrovni a odhadovaná evoluční vzdálenost od posledního společného předka

Druh	Odhadovaná doba uplynulá od výskytu společného předka	Přibližná příbuznost na úrovni DNA
Člověk moudrý (<i>Homo sapiens</i>), kterýkoliv jiný jedinec		~ 99,9 %
Člověk neandertálský (<i>Homo neanderthalensis</i>)	0,5 mil. let	~ 99,5 %
Šimpanz učenlivý (<i>Pan troglodytes</i>)	6 mil. let	~ 96 %
Makak rhesus (<i>Macaca mulata</i>)	25 mil. let	~ 93 %
Potkan obecný (<i>Rattus norvegicus</i>)	75 mil. let	~ 40 % genomu je sekvenčně příbuzných (nikoliv shodných)

Je zajímavé sledovat, jak se s každým dalším přečteným genomem vždy ukáže, že by bylo potřeba – pro lepší pochopení rozdílů mezi genomem člověka a genomem jeho nejbližších příbuzných – sekvencovat genom další, takřka kontrolní. A tak jsme po přečtení lidského genomu svědky sekvencování stále dalších a dalších genomů, přičemž jsme od pochopení genomových rozdílů mezi organismy – a tedy i podstaty rozdílů mezi člověkem a primáty –

stále daleko. Nápadně to připomíná příklady z jiných odvětví vědy, kdy pochopení určitého fenomenu předchází extenzivní fáze akumulace dat a výsledků včetně všeobecného tápání. Po této fázi pak skokově přichází rychlý vývoj a následující období bývá zpravidla velmi vědecky plodné. Ale na to si musíme v genomice ještě chvíli počkat.

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 6

- Mapa Moravy od J. A. Komenského.** Masarykova univerzita v Brně, 2007
- X. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.** Sborník příspěvků z kolokvia v Pavlově 20. – 22. června 2007. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Německý jazyk a literatura ve výzkumu a výuce.** Editoři: Tomáš Kaňa, Hana Peloušková. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Nezaměstnanost – technologické a sociální proměny práce.** Božena Buchtová, ed. Sborník příspěvků. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- PFAMEI 2007.** Právní a finanční aspekty mezinárodní ekonomické integrace. Sborník abstraktů příspěvků I. ročníku mezinárodní konference. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Raport Annuel. Résumé.** Défenseur public des droits République tchèque 2006. Masaryk University Brno, 2007
- Role nejvyšších soudů v evropských ústavních systémech – čas pro změnu?** Ed. Vojtěch Šimíček. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Sborník Abstrakt. XV. Frejtkovy dny s mezinárodní účastí.** Brno, 14. – 15. června 2007. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- SCO 2007.** Sborník 4. ročníku konference o elektronické podpoře výuky. Eds. Petr Sojka, Martin Kvida. Brno, 30. a 31. května 2007. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada archeologická, M 10-11.** Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada hudebněvědná, H 41.** Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada literárněvědné slavistiky, X 10.** Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Scripta.** Geology. Volume 35. Masaryk University Brno, 2007
- Spiritualita.** Ed.: Hana Babyrádová, Jiří Havlíček. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Spisy Právnické fakulty Masarykova univerzity v Brně.** Regulace, deregulace, autoregulace. Ed.: Josef Bejček. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity.** Introduction to ict law. Ed. Radim Polčák. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Petr Suchý, Strategie zadržování v americké zahraniční politice.** Vznik a vývoj koncepce 1945-1953. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Třináct let po.** Brněnské texty k slovakistice IX. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Veřejná a soukromá řešení dopadů živelních pohrom v ČR.** Konference s mezinárodní účastí 6. 6. – 7. 6. 2007. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Visions of Canada. Canadian Studies in Europe.** Volume 6. Masaryk University Brno, 2007
- Výchova ke zdraví II.** Sborník prací studentů a učitelů katedry rodinné výchovy a výchovy ke zdraví PdF MU. Ed.: Marie Havelková, Jitka Reissmannová. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Výuka ekonomických předmětů na právnických fakultách 2007.** Sborník z konference. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Diskuse

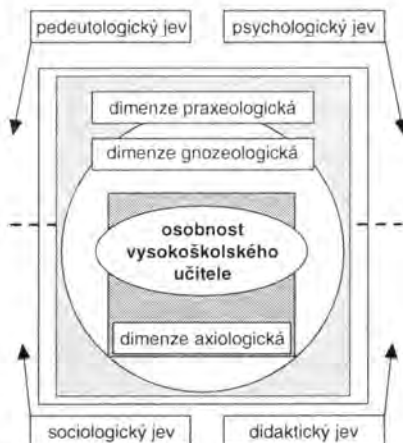
Osobnost vysokoškolského učitele

(Úvod k diskusi)

Jako první téma, kterým redakce revue *Universitas* vybízí své čtenáře k diskusi, jsme volili **osobnost vysokoškolského učitele** – tedy téma, které se bytostně dotýká většiny členů akademické obce. Pro výchozí orientaci v této problematice nabízíme čtenářům několik pedeutoologických údajů formulovaných jako odpověď na otázku *Jak a kterými položkami je ideální „obraz“ vysokoškolského učitele utvářen?* Vycházíme z předpokladu, že vysokoškolský učitel je aktivní, iniciativní, samostatně a kreativně se projevující osobností, jež se rodí a zdokonaluje v permanentním procesu autorestaurace, autoregulace a sebehodnocení, a to současně a rovnocenně ve třech dimenzích:

1. V *axiologické* (hodnotové) dimenzi osobnosti ovládá svůj temperament a formuje svůj charakter a individuální / profesionální hodnotovou orientaci.
2. *Gnozeologický* (noetický, kognitivní, vědní a vědomostní) profil své osobnosti staví na poznacích, znalostech, vědomostech a teoriích nejen svého oboru, ale též psychologie, edukologie, didaktiky, sociologie aj.
3. *Praxeologickou* (konativní, činnostní a dovednostní) dimenzi jeho osobnosti určuje rozvoj jeho schopností, dovedností a návyků v oblasti komunikační a realizační.

Pro účastníky diskuse vymezujeme základní operační pole tohoto tématu a naznačujeme možné koncepce problému i různost jeho vidění. Ty mají nejen funkci orientační a inspirační, ale jsou vedeny i snahou nalézt pro diskutovanou problematiku a názory účastníků diskuse určitý sjednocující aspekt, na jehož základě by bylo možno v závěru diskuse odkrýt „společné jmenovatele“, „vypreparovat“ podstatné a shrnout přínosnost diskuse. Vhled do všech souvislostí a vazeb předmětu naší diskuse může usnadnit následující schematický model osobnosti vysokoškolského učitele.

Terminologická poznámka

Nezřídka se pro označení vysokoškolského učitele užívá souloví *vysokoškolský pedagog*. Toto spojení není výstižné a přesné, ba je terminologicky nepřesné a matoucí. Každý (i vysokoškolský) učitel vykonává praktickou činnost zvanou vyučování, ale jen pedagog se touto činností zabývá teoreticky. Pedagogem je proto pouze ten vysokoškolský učitel, který *pracuje ve vědním oboru pedagogika*. Podobně jako ekonom není matematik, býř se bez poznatků této vědy neobejde, a lékař není antropolog, i když objektem jejich zájmu je v obou případech člověk.

VLADIMÍR ŠPOUSTA

Vážení čtenáři,
Vaše názory na uvedené téma uvítáme na adresách redakce *Universitas* nebo přímo u doc. V. Špousty (spousta@ped.muni.cz).

REDAKCE

In memoriam

Profesor K. Dvořák již není mezi námi

Osobnost pana prof. MUDr. Karla Dvořáka, DrSc., byla natolik mnohostranná, že není snadné ji obsáhnout ze všech stran a vyzvednout ty nejpodstatnější a jedinečné vlastnosti, které pan profesor měl. Prof. Dvořák nepochybně patřil k těm lidem, kteří by v životě vynikli i v jiných oborech, než je medicína a patologie a bez pochyby by i v nich dosáhl vynikajících výsledků.

Jeho povahové vlastnosti a neobyčejně intenzivní zájem od studentských let o přírodu a člověka ho přivedly ke studiu na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity. Studoval s velkým osobním zápletem a zaujetím nejen proto, že na konci studia byl titul MUDr., ale hlavně proto, že byl nadšeným obdivovatelem všech tajemství přírody. Jako mladého adepta lékařské fakulty ho oslovily a nadchly knihy Paula de Kruifa Lovci mikrobů nebo Bojovníci se smrtí. Lidské tělo pod mikroskopem mu učarovalo a před tím, než zakotvil v patologii, po celou dobu studia „fiškusoval“ na Ústavu histologie a embryologie, který v té době vedl prof. Mazanec. Patologa z něho udělal prof. MUDr. M. Dluhoš, DrSc., když mu nabídl místo asistenta na nově vzniklém II. patologicko-anatomickém ústavu. Profesor Dvořák to vděčně přijal. Celý život pak s obdivem a láskou vzpomínal na prof. Dluhoše. Obdivoval celou řadu jeho krásných lidských vlastností, které přijal za vlastní a které se otiskly do jeho duše a staly se součástí jeho osobnosti na celý život. Jeho vysoce morální postoje, názory a hodnotový žebříček nepodléhaly korozi ani konjunkturálním deformacím přicházejícím z okolního světa. V tom byl prof. Dvořák konzistentní po celý svůj život.

Ústav miloval, byl mu vším. domovem, laboratoří, místem, kde se mohl setkávat se svými milovanými studenty a spolupracovníky. Měl tady vše, co potřeboval k životu, práci, knihu, mikroskop, ale také svoji ženu, která zde pracuje dosud a kterou stále obdivoval; vždy tvrdil, že je to jeho lepší já.

Pan profesor patřil k těm, kteří ještě stačili obsáhnout celý obor patologie. Jeho koníčkem

a vědeckým zájmem byla neuropatologie, disciplína neobyčejně obtížná. Dosáhl v ní značných úspěchů a za svoje práce získal řadu ocenění. Ale i v ostatních oblastech patologie jsme obdivovali jeho encyklopedické znalosti, schopnost proniknout k podstatě problému a stanovit přesnou diagnózu. Jeho vynikající úsudek nám bude velice chybět. Krátce po tom, co předal ústav a chtěl se více věnovat rodině a sobě, přišla nemoc, která neměla slitování. Pan profesor nás navždy opustil 6. listopadu 2007 ve svých 72 letech. „Je málo těch, kteří jsou soli země, kteří se neptají po jménech a po slávě. Pracují proto, aby činili dobro“ (indický náboženský myslitel Vivékananda). Pan prof. Dvořák tento verš naplnil beze zbytku.

J. MACÁK

Za Zdeňkem Kožmínem

V pondělí 12. listopadu 2007, v dušičkovém čase, zemřel v Brně po delší nemoci profesor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity PhDr. Zdeňek Kožmín, CSc., přední český literární kritik a vědec, ale především laskavý, skromný člověk ryziho charakteru. Nyní Zdeňek Kožmín „už učtuje v podsvětí, už splýnul se všemi těmi velkými, jimž vzdával hold“ – to je citace slov, jež sám Kožmín napsal o Olegu Susovi.

Zdeňek Kožmín se narodil 28. února 1925 v Hněvčicích u Roudnice nad Labem jako syn

výpravčího. Maturoval na gymnáziu ve Vysokém Mýtě a po válce absolvoval na pražské Filozofické fakultě studium češtiny a filozofie. Jeho doktorská práce měla název *Ustřední principy Rádrovy filozofie*. Po kratším působení na základních a středních školách ve Starém Jičíně a Břeclavi byl Kožmín v roce 1956 přijat na Vyšší pedagogickou školu v Brně, pozdější Pedagogickou fakultu brněnské univerzity. V roce 1966 se habilitoval a získal titul docenta. Od roku 1956 do roku 1970, kdy normalizátoři časopis zakázali, patřil Kožmín k silné skupině kritiků kolelem brněnského Hosta do domu, psal však i do *Zlatého máje*, *Plamene*, *Literárních novin*, *Rovnosti* a dalších časopisů i deníků. Brněnští spisovatelé a teoretici – Mikulášek, Skácel, Trefulka, Kříž, Sus, Suchomel, Kožmín a další – byli tehdy v Praze velmi respektováni, o podceňování „provinciálního“ Brna nemohla být řeč. V Brně Zdeněk Kožmín zcela zdomácněl – sám o tom v jednom ze svých deníkových zápisů říká: „*Najednou si uvědomuji, jak tomu Brnu patřím, jak mu náležím, já pasáček citů z Podřipska.*“

V roce 1969 byl Kožmín zvolen proděkanem PdF, brzy nato však musel fakultu z politických důvodů opustit. Až do odchodu do důchodu pak působil na gymnáziu v Zastávce u Brna. Po listopadu 1989 se do funkce proděkana vrátil, ale v roce 1991 přešel na Filozofickou fakultu a byl jmenován profesorem. V devadesátých letech hodně cestoval do zahraničí. Radost mu udělala zejména možnost přednášet vídeňským studentům bohemistiky, jimž přibližoval soudobou českou prózu a poezii.

Za normalizace byl Kožmín spolu s desítkami a stovkami ostatních „pravíčků“ postížen zákazem publikování. Ten se mu po několika kratších metodických článcích o slohu z let 1983 a 1984 podařilo prolomit až roku 1986, kdy ve Státním pedagogickém nakladatelství vyšla jako učební text jeho knížka *Interpretace básní* (2. doplněné vydání 1997).

Kožmín napsal řadu prací o české literatuře dvacátého století, zabýval se i studii mi-

Jedna z posledních fotografií Zdeňka Kožmína:
S literární historičkou Marií Škarpovou
4. května 2007 při křtu knihy
Zvětšeniny z Komenského. [Snímek: J. Rambousek]

menologickým) a metodikou slohu a literární výchovy, ale jeho doménou byla především interpretace literárních textů. Ve své knižní prvotině *Umění stylu*, vydané v roce 1967 ve známé edici *Dílno*, analyzoval Kožmín tvorbu pětadvaceti současných českých prozaiků od Ludvíka Aškenazyho po Ivana Vyskočila s cílem vymezit a pojmenovat specifické znaky jejich stylu. Vycházel z předpokladu, že moderní próza pracuje s jazykem jinak a radikálněji než prozaici devatenáctého a první poloviny dvacátého století. Ve druhé knižce *Styl Vančurovy prózy* (1968) se podrobně zamýšlel nad dílem autora *Rozmarného léta* a Markéty Lazarové. V době Kožmínova působení v Zastávce u Brna, z velké části při cestách vlakem z Brna do Zastávky a zpět, vznikla monografie *Zvětšeniny ze stylu bratří Čapků*, daná do tisku ještě na konci normalizace (1989).

Pro hledání a odkrývání smyslu daného textu si Kožmín vytvořil osobitou metodu spojující strukturalistická východiska s aspekty filozofickými a s úsilím prohloubit četbu vlastními i vnímatelovými životními zkušenostmi. K rozboru si Kožmín vždy volí autory, kteří jsou blízcí jeho srdci a přinášejí mu „*radost z daru zhlédnutí*“ kousku unikavé skutečnosti.

Obsáhlý soubor Kožmínových prací od šedesátých let až po první polovinu let devadesátých přinesla kniha *Studie a kritiky* (1995), k níž je připojena autorova podrobná bibliografie, vzniklá na základě dvou diplomových

Pocta Zdeňku Kožmínovi

Kateřina Novotná

Ztichlý kabinet
dusil se poezií
Holanových let
a hleděl do neznáma

Pole podzimní
vešla se v ten svět.
laskavých uší, úst
a zalykání v půli věti

Nokturnu nikdy nevelet
a naopak vůni studu
Jen v tomto sedmihlavém kruhu
byl každý uprostřed

Kolikrát prosila jsem oči
a srdce nevzkypět
pro krásu každé věci
kterou slyšela jsem uvidět

Ale i ze dnů opadáva listí
na obzor rukou nehybných -
na slov Vašich širé lány
padá bílý snh

Kateřina Novotná je studentkou Filozofické fakulty MU navštvovala interpretační semináře prof. Kožmína věnované Holanovu dílu.

prací na Pedagogické fakultě. Kožmínova monografie Skácel dosáhla již třetího vydání (1994, 2000 a 2003). Knižku o vývoji české poezie od čtyřicátých let po současnost Na tvrdém loži z psiho vína (1998) napsal Zdeněk Kožmín společně s Jifim Trávníčkem. Tři soubory svých statí a esejů vydal Kožmín ve Spisech Filozofické fakulty MU. Byly to Smysl dekonstrukce (Derridovské průřezy, 1998), Modely interpretace (Patočkovské průhledy, 2001) a Existencialita (2003), soubor krátkých esejů vzniklých jako komentář k básním Holanovy sbírky Předposlední. V roce 2007 vyšly Zvětšeniny z Komenského, kniha, kte-

rou Kožmín napsal spolu se svou zesnulou chotí Drahomírou a kterou dovedli do konečné podoby Kožmínovi žáci, mladí literární vědci Marie Škarpová a Jan Tlustý (viz Universitas 4/2007).

Vedle odborných prací vydal Kožmín v posledních letech také dvě knižky reflexí, glos, deníkových záznamů a krátkých básní z let 1975 - 1997 Struktury (1995) a Obtisky (1998). Obě jej ukazují jako citlivého pozorovatele světa a svědčící i o skryté básnické vloze. To přibližuje brněnského kritika F. X. Šaldovi, Otokaru Fischerovi nebo A. M. Pišovi, kteří také osvědčili výrazný talent slovesně umělecký. Ukázkami z těchto dvou knížek jsme v našem časopise v roce 2005 (v čísle 1) připomněli autorovy osmdesátiny.

J. RAMBOUSEK

Za profesorem Josefem Hladkým

Dne 5. ledna 2008 zemřel ve věku 76 let přední český anglista prof. PhDr. Josef Hladký, CSc. Byl všestranným odborníkem v oboru anglického jazyka, oblíbeným učitelem a fidičím pracovníkem s vynikajícími organizačními schopnostmi.

Svou vědeckou činnost zaměřil prof. Hladký na funkční syntax (ve člancích o sdělné hodnotě slovesa a o větné modalitě), ale především na lexikologii, např. o deverbativách v knižce *Zrádná slova v angličtině* (1990) nebo v rozsáhlejší publikaci *The Czech and the English Names of Mushrooms* (1996). Všechny jeho práce v těchto oborech, podobně jako všeobecnější *Nebojme se angličtiny* (1991), jsou založeny na důsledném srovnávání angličtiny s češtinou a přispívají tak k lingvistické charakteristice současné angličtiny. Historickému vývoji angličtiny se prof. Hladký věnoval pod vedením svého učitele prof. Vachka už od studentských let a vyvrcholením jeho soustavné práce v tomto oboru je kniha *A Guide to Pre-Modern English* z roku 2003. Nepominutelnou vědeckou láskou prof. Hladkého byla lexikografie, jak o tom svědčí např. dvě studie o nových anglických slovnících v *Časopise pro moderní filologii* z let 1998

a 2002 a také vlastní *Slovník americké a britské angličtiny*, čekající dosud na vydání. Když londýnští vydavatelé publikace *European English Studies* (2000) potřebovali také pojednání o anglistice v ČR, nemohli se pravděpodobně obrátit na nikoho zsvěcenějšího než právě na Josefa Hladkého: jeho příspěvek se jmenuje *The history and the present state of English studies in the Czech Republic*. Historií anglistiky u nás se totiž prof. Hladký zabýval od začátku svého působení na Filozofické fakultě MU.

S počátky české anglistiky a s jejími představiteli seznamoval prof. Hladký své studenty zajímavou formou v Úvodu do anglického jazyka. Zajímavé byly ostatně i další jeho přednášky a semináře, včetně Historického vývoje angličtiny, kde nepochybně mohlo hrozit nebezpečí jisté suchopárnosti. Na jeho pohotovost a smysl pro humor vzpomínají s povděkem jeho bývalí studenti, ale i kolegové. K dobrému zvládnutí učiva pomáhala studentům určitě i mnohá Hladkého skripta, která byla vždy fundovaná, ale zároveň srozumitelná a přehledná.

Prof. Hladký byl dlouholetým výkonným redaktorem řady *Brno Studies in English*, dále sborníku věnovaného památce prof. Jana Firbase *Language and Function* (Amsterdam 2000) a také mnoha brožurek se vzpomínkami na zesnulé členy katedry.

Prof. Josef Hladký byl iniciátorem a hlavním organizátorem prvních pěti anglistických konferencí, kterých se zúčastňovali anglisté z Čech, Moravy i Slovenska (od roku 1986). Byl nestranník, a proto se nemohl stát oficiálním vedoucím katedry, ale katedru anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty prakticky vedl celkem 12 roků. V letech 2000 - 2003 byl vedoucím katedry anglického jazyka a literatury Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, ale mezitím, hned po listopadu 1989, se stal děkanem Filozofické fakulty a byl jím do roku 1994. Bylo to převratné období přinášející rehabilitace, rekvalifikační studium a značně zvýšené počty studentů. Vést fakultu v této době jistě nebylo lehké, ale prof. Hladký, díky svým skvělým organizačním schopnostem zvládal i tuto funkci.

Josef Hladký nemálo přispěl k tomu, že na katedře anglistiky panovala i v 60., 70. a 80. letech minulého století dělná a přátelská atmo-

sféra, kterou vnímali i studenti. Nesporný je jeho podíl na rozvoji celé české anglistiky. Čest jeho památce!

E. GOLKOVA

Za docentkou Zdeňkou Stavínovou

Dne 9. ledna 2008 se s námi navždy rozloučila doc. PhDr. Zdeňka Stavínová, CSc., dlouholetá členka katedry romanistiky a fonetiky brněnské univerzity. Narodila se 24. května 1914 v Tišnově, základní vzdělání získala ve Slavkově u Brna, střední na státním reálném gymnáziu v Bučovicích (1933). V roce 1934 složila s vyznamenáním druhou maturitu na státní pedagogické akademii v Brně. V následujících letech (až do zavření vysokých škol) studovala na filozofické fakultě v Brně, kde kromě zvoleného oboru francouzština – němčina navštěvovala rovněž přednášky a semináře z dějin hudby u prof. Helferta a z dějin umění u prof. Dostála. Poznatky získané v těchto seminářích později zúročila v odborných překladech z oblasti výtvarného umění. Vysokoškolská studia na brněnské univerzitě ukončila v roce 1945. V letech 1945-1948 si rozšířila vzdělání studiem na pařížské Sorbonně, kde k jejím učitelům patřil prof. Lavedan a prof. Jasinski, a na École du Louvre.

Pedagogickou činnost zahájila na středních školách, v roce 1951 přešla jako lektorka francouzštiny na Filozofickou fakultu Univerzity Palackého v Olomouci. Na podzim roku 1950 byla jmenována odbornou asistentkou na katedře cizích jazyků na brněnské univerzitě, v roce 1963 se stala stálou členkou katedry romanistiky a fonetiky Filozofické fakulty UJEP v Brně. Na základě disertační práce *Sémantické varianty francouzského imperfekta* získala v roce 1967 doktorát filozofie (PhDr.) v oboru románská jazykověda. V roce 1968 předložila kandidátskou práci nazvanou *Funkce a stylistické využití některých minulých časů*, za níž jí byl udělen titul kandidáta věd. Po odevzdání habilitační práce na téma *Indikativní minulé časy ve francouzštině* a po jejím obhájení (1974) byla jmenována docentkou pro obor francouzský jazyk. Své bohaté jazykové a pedagogické zkušenosti úspěšně uplatňovala ne-

jen při výuce francouzského jazyka, ale také při výuce metodiky románských jazyků, a to nejen v rámci mateřské katedry, ale i v přednáškách pořádaných Krajským pedagogickým ústavem. Kromě této činnosti se věnovala také školení mladých vědeckých pracovníků, působila jako vedoucí metodické sekce Kruhu moderních filologů při ČSAV v Brně a trvale spolupracovala s brněnskými středními školami.

Ve vědecké práci se doc. Stavinohová zaměřila na oblast románské jazykovědy, především francouzské morfosyntaxe. Významné jsou její studie o francouzských slovesných časech, např. „Quelques notes à propos de l'emploi de l'imparfait“ (*Études romanes*, V, Praha, 1966), „Sur les „mélanges“ du passé simple et du passé composé“ (*Études romanes* IV, Brno, 1969) nebo „Le rôle du plus-que-parfait dans les pièces de théâtre contemporaines“ (*Études romanes*, V, Praha, 1971). Četné příspěvky věnovala didaktice románských jazyků a překladatelství. Odborné studie doc. Stavinohové, ať už z lingvistiky nebo metodiky, byly publikovány v renomovaných sbornících jako *Études Romanes de Brno*, *Vysoká škola, Philologica Pragensis*, *Études romanes* (Praha) a *Cizí jazyky ve škole*. O kladném ohlasu, jehož se dočkaly doma i v zahraničí, svědčí recenze věhlasných lingvistů, mj. M. Cohena, H. Bertranda de Chazaud, N. A. Šikarevské nebo L. F. Butkvičové. Příspěvky doc. Stavinohové však najdeme také v časopisech a novinách určených širší čtenářské veřejnosti, kupříkladu v *Rodině a škole* a v *Učitelských novinách*. Článkem nazvaným *Matka básnikova*, uveřejněným v *Lidové demokracii* (1969), seznámila českou veřejnost s matkou francouzského spisovatele Antoina de Saint-Exupéry. S živým zájmem byla přijímána i její vystoupení na domácích i zahraničních kongresech (např. na Komenského trienále v Bratislavě).

Ve vědecké práci se doc. Stavinohová, sama úspěšná překladatelka, zaměřovala kromě jazykové problematiky i na problematiku překladu. Je nejen autorkou odborných překladů o výtvarném umění, ale do oblasti její překladatelské působnosti spadají různé francouzské literární žánry od dětské literatury – *Tomik objevuje přírodu a Tomikovy objevy* (A. Grée), *Kozlíček Kašitánek* (Ch. Vildrac), *Rekni proč. Encyklopedie otázek a odpovědi* – po románovou tvorbu – *Alfonsina* (I. Gassel), *Souostroví Lenoir* (A. Salacrou). Významného úspěchu dosáhla překlady děl Antoina de Saint-Exupéry *Válečné zápisy a Dopis rukojmím*. Nejznámější a nejoblíbenější je však její překlad *Malého prince*, který získal první místo v anonymní překladatelské soutěži, vyšel v několika reedicích a v českém prostředí splynul s originálem. Zaslouženou pozornost vzbudil také výbor překladů doc. Stavinohové z děl Saint-Exupéryho, nazvaný *Vzpomínka na Saint-Exupéryho a jeho matku*, i překlad biografického díla spisovatelovy matky Marie de Saint-Exupéry, nazvaného *Já a můj syn*. Marii de Saint-Exupéry pojilo s doc. Stavinohovou upřímné přátelství.

Až do velmi pokročilého věku se doc. Stavinohová těšila velmi dobře tělesné i duševní kondici a ani po odchodu do důchodu se nevzdala své lásky – překládání. Teprve zhoršení zdravotního stavu, které následovalo po úrazu, ji donutilo milované knihy opustit.

Doc. Stavinohová byla nejen na slovo vzatou lingvistkou a vynikající překladatelkou, ale i znamenitou vysokoškolskou učitelkou. Vychovala mnoho výborných romanistů, kteří na ni dodnes rádi vzpomínají. Nezapomíná na ni ani její *ahna mater*.

L. MILICKOVÁ

Panorama knih

Lubomír Vašina: Inspiromat somatické psychoterapie- sanoterapie *

V průběhu minulého a letošního roku vyšlo již několik publikací, ve kterých jejich autoři předkládají čtenářům řadu cenných teoretických i klinických poznatků z oblasti somatické psychoterapie. Například Stanley Keleman (2006) v knize *Anatomie emocí* ukazuje silné spojení emocí a tvaru těla, obranných struktur a tělesného výrazu, E.W. Smith (2007) efektivně ve své terapeutické praxi propojuje postupy a techniky gestalt psychoterapie s některými technikami somatické psychoterapie, S. Johnson (2006) uplatňuje postupy somatické psychoterapie v léčbě raných psychických poruch.

Koncem roku 2006 vyšla odborná publikace docenta klinické psychologie Lubomíra Vašiny - *Inspiromat somatické psychoterapie-sanoterapie*. Tato práce je o to cennější, že je doplněna téměř šestihodinovým instruktážním filmem. Autor patří k jedněm z mála českých psychoterapeutů, kteří se systematicky věnují somatické psychoterapii, a to jak z teoretického úhlu pohledu, tak i z pohledu klinické praxe. Jeho schopnost syntetického uvažování ho vedla k propracování teoretického zázemí somatické psychoterapie a dlouholetá klinická zkušenost mu současně umožnila konstituovat další větev somatické psychoterapie, a to sanoterapii.

Somatickou psychoterapii-sanoterapii prolíná autorův holistický úhel pohledu na člověka a úspěšná integrace teoretických východisek a terapeutických postupů i metod somatické psychoterapie s jeho původní metodou (adulting) vyústila v nový, ucelený sanoterapeutický přístup k člověku s psychickými poruchami. Somatická psychoterapie-sanoterapie – v případě nutnosti – v terapeutické práci urychluje regresi a následnou restrukturaaci, oslabuje v zájmu terapie obranné mechanismy já a zpřístupňuje tak do terapeutického procesu emoční traumata člověka v roli klienta. Je

terapeuticky velmi účinná v případě somaticky vyjádřených chronických patických emočních stavů, zejména lehdý, když jsou tyto patické emoční stavy kombinovány s akutními nebo i chronickými psychosomatickými a neuro-psychickými symptomy.

V úvodních kapitolách monografie autor erudovaně teoreticky a prakticky objasňuje propojení fyziatrických postupů a postupů manuální medicíny se sanoterapeutickými sety a s psychoterapií. Takto koncipovaný sanoterapeutický program má účinky myorelaxační, hypertermické, sanogenetické a stabilizační. To je zase předpokladem pro relativně snadnější otevření psychického pole klienta a následně uvolnění jeho terapeutického problému pro zpracování v procesu terapie. V případě lidí relativně duševně zdravých je to cesta k hlubší introspekci, k lepšímu porozumění sobě samým a v důsledku toho i k lepšímu porozumění druhým lidem. Člověk tak směřuje k větší sebeúctě, k sebedůvěře a sebejistotě, což je zase předpokladem pro seberealizační proces.

Sanoterapeutické pohybové sety stimulují krevní i lymfatický oběh, dále prokrvení peristodu, stimulují vyšší produkci synoviální tekutiny v kloubních systémech, zvyšují svalové prokrvení a urychlují tak odplavování meziproduktů metabolismu (například kyseliny mléčné). Sanoterapeutické sety rovněž zlepšují činnost štítné žlázy, na fyziologickou úroveň vyladují neurohumorální činnost a uvolňují bloky, spazmy a odstraňují dysbalance. A v konečném důsledku tak otevírají cestu i původně blokováným emočním procesům. Současně je to cesta směřující k návratu od hyperitace vegetativního nervového systému k jeho fyziologickému stavu.

V dalších kapitolách jsou uvedeny některé praktické postupy somatické psychoterapie-sanoterapie, směřující k posílení tělesného a duševního zdraví, k prohloubení součinnosti hemisfér a tím i ke zlepšení paměti, a v neposlední řadě jsou zde zmíněny i relaxace a imaginace.

To, že existují významné funkční vztahy mezi dolními končetinami a hlavou, mezi páteří a pánví, je známo již dlouho. Například změny a poruchy hybnosti v segmentech páte-

ře se mohou promítat až na úpony svalů kolem fibuly, kde se mohou spolupodílet na sekundárních poruchách funkčnosti kolenního kloubu a zprostředkovaně i na poruchách funkčnosti kotníků. Pohybový aparát je nutno udržovat v kondici. Dlouhodobá pasivita stejně jako vystupňovaná aktivita člověka vyčerpávají. Psychická a fyzická kondice se vzájemně ovlivňují a podmiňují. Jestliže se na poruchách hybnosti podílejí psychogenní vlivy, potom tyto poruchy hybnosti zpětně zesilují intenzitu těchto výchozích psychogenních vlivů. Člověk pak hovoří o ochablosti, smutné až depresivní náladě, o snadné vyčerpateľnosti a únavě, o neurotických potížích, o subjektivním pocitu ztráty síly, o nejistotě, o pocitech nedostačivosti. Prohlubují se tak i jeho psychosomatické obtíže. A právě somatická psychoterapie-sanoterapie prostřednictvím sanoterapeutických setů nabízí cestu k nápravě fyzické i psychické kondice.

Recenzovaná odborná publikace je určena studentům vyšších ročníků jednooborového studia psychologie se specializací pro klinickou psychologii, kteří absolvovali jednosemestrový specializační kurz somatické psychoterapie-sanoterapie, dále všem začínajícím terapeutům, psychiatrům, fyzioterapeutům a psychosomaticky orientovaným lékařům.

O. TEGZE

* Masarykova univerzita, Brno, 2006.

Milan Valach: Češi v neklidné době *

Autor, filozof působící na Pedagogické fakultě MU, se v publikaci vyjadřuje k aktuálním otázkám dneška, a jak naznačuje titul, činí tak ve vztahu k problémům, které řeší naše společnost. Kniha obsahuje 45 esejů uveřejňovaných v průběhu mnoha let jak v odborných revuích a sbornících, tak též v publicistických a literárních časopisech. Spis není uspořádán chronologicky, ale je rozčleněn do sedmi oddílů podle příbuzné tematiky, takže celý soubor vytváří kompaktní celek, který má promyšlenou kompozici na způsob monografie. V centru autorovy pozornosti jsou kontroverzní té-

mata, která ve veřejném životě vyvolala náporové střety a která jsou dosud otevřená a často i bolavá. Autor je podrobně analyzuje a zaujímá k nim vyhraněné stanovisko, nebojí se vstupovat do politické arény, ovšem vždy s filozofickým nadhledem a se znalostí věci. Některé autorovy myšlenky a postřehy stručně naznačíme.

Stále živá, zejména pro starší generaci, je otázka kolektivní viny a odpovědnosti za válečné hrůzy nacistů i sudetských Němců. Autor vychází z pojetí odpovědnosti jako morální kategorie a vysvětluje, že odpovědnost vzniká prostřednictvím účasti člověka na nějakých činech. V případě útaku, pronásledování a vraždění celých skupin obyvatelstva mají vinu všichni (i když odstupňovanou), kdo nacistický režim podporovali. S tím však nelze porovnávat utrpení i smrt skupiny odsunovaných sudetských Němců způsobené společenskou spodinou, s níž naprostá většina národa nesouhlasila, navíc se představitelé státu za tyto činy omluvili. Proto je nepřijatelný postoj části našich politiků a novinářů, kteří odvádějí pozornost od hlavních viníků a neustále zdůrazňují potřebu pokání a nápravy křivd z české strany, a tím podporují požadavky revanšistů.

Další ožehavé téma se týká našeho vyrovnávání se s komunistickou minulostí po roce 1989. Je to proces dlouhodobý a nesnadný, jak ukazují četné diskuse, politická scéna i nevyřešená traumata. Ve vztahu k tomuto nebláhemu dědictví autor vyhrocuje stanoviska intelektuálů a dělníků, hledá jejich společného jmenovatele a vyslovuje se pro obnovu humanistických hodnot. S tím souvisí podle jeho názoru i potřeba kritické analýzy komunistické ideologie, kterou je nutno striktně oddělit od komunistické praxe, neboť nelze diskreditovat lidskou solidaritu, která se i v tomto období uplatňovala, nebo přeceňovat a překrucovat mocenskou roli dělníků v období komunistické totality. To je sice pravda, avšak odpovědnost za podporu komunistického hnutí platí i v tomto případě.

Velmi aktuálním problémem je též další rozvoj demokracie. Autor je stoupencem přímé demokracie, neboť „otevřít prostor pro uskutečnění vůle většiny občanů“ (s. 138). Podmínkou ovšem podle autora je obnova občanské společnosti a „převod soukromého vlastního podniku na podnik vlastněný a sprá-

vovaný zaměstnanci“ (s. 215). Tak by se vytvořila základna pro skutečnou demokracii, vznikla by „participativní společnost“ (s. 216), jejímiž hlavními znaky by byla polopřímá demokracie a zaměstnanecké vlastnictví podniků. Tato autorova vize vznikla pod hrozbou globálního finančního kapitálu a nastupující globalizační fáze kapitalistického systému. Zdá se však, že autor tím poněkud přechází do světa utopického socialismu, který sice naznačuje ideální řešení současných rozporů, ale dostatečně nepočítá s realitou lidské přirozenosti a biologické podmíněnosti. Vždyť i v takovém ideálním společenském prostředí hrozí nebezpečí manipulace s občany, ostatně podobným způsobem zvítězil nacismus i komunismus. Cesta k budoucí společnosti bude zřejmě složitější i pomalejší, rozhodně by se však neměla zanedbávat nebo podceňovat ani výchova.

Zajímavé a podnětné jsou autorovy myšlenky o globalizujícím se světě a o sjednocování Evropy. Autor zdůvodňuje, že sjednocení Evropy je ekonomickou a politickou nutností, ale musí být doprovázeno vědomím občanské soudržnosti a založeno na společně sdílených hodnotách. K vytvoření evropské identity se nabízí využití všelidské identity lidských bytostí, které jsou v něčem různé, ale v podstatném jsou stejné. Proto Evropa potřebuje radikální ideu, ale též zcela novou praxi. K autorově návrhu lze dodat, že tuto novou ideu, myšlenku potřebuje celý o demokracii usilující svět, a to poměrně brzy, protože skutečně zřejmě dochází k „bodů obratu“.

V krátkém zamyšlení nad Valachovou publikací nebylo možno vyčerpat všechny náměty, podněty a myšlenky, které přináší. Ne všichni čtenáři budou ve všem s autorem souhlasit, ale všichni budou jeho pregnantně formulovanými názory osloveni a budou se muset s nimi vyrovnat. A o to zřejmě autorovi šlo, proto též zvolit esejistickou formu svých úvah a koncepcí, aby se jeho návrhy na změny dostaly pokud možno k mnoha čtenářům. Jeho proklamovaná revoluce má být kvalitativně novým začátkem lepšího života pro všechny, nikoliv násilným aktem moci. Práce Milana Valacha je hodnotným příspěvkem k hledání východiska z této neklidné doby, a to nejen pro Čechy.

J. MAŇÁK

* Brno: L. Marek, 2006. 306 s.

Hana Stadlerová, Ludmila Fidlerová, Martina Fišerová, Pavla Novotná, Barbora Svátková: S lehoulinkou *

Kolektiv autorek z brněnské Pedagogické fakulty připravil publikaci pohybující se na pomezí sborníku, výboru inspirativních zdrojů, metodické příručky a skript předmětu *Výtvarné vyjadřovací prostředky* pro studenty učitelství pro první stupeň základní školy.

Vstup do knihy (krom předznamenání Hany Babyrádové) čtenáři zprostředkovává pojednání o situaci předmětu výtvarná výchova na prvním stupni ZŠ. Odráží se od rámcových vzdělávacích programů a dále postupuje až k načrtnutí několika zásad práce v předmětu a k ukázkám výtvarných prací, které mohou čtenáře motivovat k rozšiřování zdánlivých mantinelů výtvarné výchovy.

Ve třech volně navazujících oddílech *Okem, Rukou, Tělem a duchem* se autorky více či méně zlehoulinka dotýkají široké spektra základních výtvarných technik (zmiňme namátkou kresbu, malbu, fotografii, net art, land art, plastiku, instalaci či konceptuální umění). Tyto doteky, jejichž cílem „není něco naučit“ (s. 37), ale spíše inspirovat, jsou pojaty někdy jako výklad (například pojednání o grafice), jindy jako pohled na tvorbu konkrétních výtvarníků (kapitoly o prostorové tvorbě), jako popis konkrétního projektu (v případě galerijní animace) nebo také jako esej či mozaika citací (kapitoly o kresbě). Tato různost utváří je někde obohacena i „glosářem“ vysvětlujícím základní pojmy či konkrétními „nápady“ na úkoly v hodinách výtvarné výchovy.

Přinejmenším stejný inspirační potenciál jako texty má obrazová složka publikace (černobílé obrázky v knize doplňuje barevný materiál na příloženém CD). Nadstandardní provedení „skript“, tvořivá grafická úprava (dílo autorek), nesčetné množství výtvarných děl renomovaných umělců i (dosud) nerenomovaných dětí, fotografie ateliérů v průběhu práce – to vše umožňuje čtenáři (a divákovi) nahlédnout do světa výtvarné tvorby jako do světa pestrého, sdílného a otevřeného.

A je to právě otevřenost a někdy i pouhá náznakovost textu, která bude pravděpodobně pro některé čtenáře výzvou k hledání a zkoumání netušených dimenzí výtvarné výchovy, zatímco pro někoho jiného se může stát změti, v níž bez návodných úvodů a shrnujících závěrů může občas ztrácet půdu pod nohama. Právě v tomto ohledu se také publikace pravděpodobně nejvíce blíží skriptům, tedy studijní podpoře, která je doplněním teoretických vstupů vysokoškolského pedagoga, samostudia a vlastní reflektované tvorby.

Na druhé straně svým inspirativním pojetím a důrazem na motivaci čtenářů publikace překračuje rámeček „pouhých skript“ a stává se příspěvkem k diskusi nad pojetím výtvarné výchovy a výchovy jejích učitelů. Mezi řádky a příklady z praxe nám vyvstává koncepce, v jejímž centru je prožitek, koncepce, která akcentuje sebevýjádření a v níž je „zvládnutí“ jednotlivých výtvarných technik důležitě jen natolik, aby jeho nepřítomnost nebránila zážitku z tvorby. Jedná se o koncepci, která klade na učitele nároky nejen v oblasti výtvarné a výtvarně-didaktické, ale činí z něj zároveň průvodce skrze krajinu zážitku od jeho motivace až po nezbytnou závěrečnou (žel, v textu poněkud opomíjenou) reflexi.

Avšak ani v této (ani v jiné) koncepci výtvarné výchovy se učitel nemá a koneckonců ani nemůže stát arteterapeutem. O tom (vzhledem k diametrální odlišnosti učitelské a psychologické či přímo terapeutické profese) pravděpodobně není sporu. Je proto škoda, že toto jasné poselství s sebou kniha explicitně nenese. Najdeme zde citace z arteterapeutické literatury, ukázky předkládající (snad až příliš) zjednodušené některé možnosti interpretace (například u projektivní psychodiagnostické techniky *Baumtest*) i fotografie jakéhosi „očistného rituálu“, které meze cílů výtvarné výchovy a kompetence jejích učitelů, domnívám se, překračují, aniž by však toto překročení bylo (byť náznakem) reflektováno.

Publikace *S lehoulinkou* je tak jakýmsi lehoulinkým šepotem různých příběhů a melodií, který se stane velkou pomocí pro ty, kteří obohacující šepot dokáží uslyšet a dál jej svým hlasem obohacovat. Ti mohou souhlasit či nesouhlasit, mohou být provokováni či povzbuzeni, ale každopádně se ke knize budou vracet jako ke zdroji, který dokáže zmnožit jejich

vlastní tvořivý přístup ke tvorbě i k výchově. Budou tu možná i ti, kteří by mohli cosi ze žumu hlasů špatně pochopit a nevědomky neadekvátně použít, či ti, co si s nasloucháním nedají vůbec práci. Pro ty třetí by však možná nestačila ani příručka *S burácením a řevem*.

K. BRÜCKNEROVÁ

* Alternativy přístupů k předmětu výtvarné vyjadřovací prostředky, Brno, Masarykova univerzita 2005, 144 s.

RITM REPORT II *

Rada pro informační technologie v medicíně (RITM) pořádala druhé vydání sborníku ze semináře RITM, který byl pořádán na Lékařské fakultě MU v listopadu 2006. Jsou zde uvedeny pouze hlavní aktivity řešené grantovými projekty, ucelený přehled prací a výsledků se nachází na portálu pro multimediální podporu výuky na LF MU <http://portal.med.muni.cz/>.

V prvním vydání sborníku RITM se diskutovalo o smyslu a významu e-learningu ve výuce lékařských oborů. Po roce se ukázalo, že tato výuka má své místo a že je užitečná pro distanční a postgraduální studium i pro celoživotní vzdělávání lékařů. Studenti se mohou seznámit s neobvyklými nálezy a výkony v klinické praxi a získat tak informace pro samostudium, např. při poznávání histologických preparátů apod.

RITM REPORT II vydaný Lékařskou fakultou a Přírodovědeckou fakultou MU se zabývá moderními metodami výuky lékařských oborů pomocí informačních technologií a telemedicíny. Editory sborníku jsou Daniel Schwarz a Ladislav Dušek, e-mail: schwarz@iba.muni.cz.

V prvních dvou sděleních jsou podány informace o vytváření informační vzdělávací sítě mezi univerzitami v Česku a programy vývoje výuky řešené pomocí informačních technologií (IT). Další články přináší zprávy o používání IT a síťových systémů na vysokých školách univerzitního typu.

Pozornost je věnována multimediálním výukovým projektům v některých lékařských

oborech a v bakalářském studiu ošetřovatelství, např. multimediálnímu výukovému atlasu poruchy řeči, virtuální mikroskopii v prostředí internetu nebo multimediální učebnici dětské onkologie. V závěrečné části sborníku jsou informace o technologických projektech využívání 3D zobrazení intrakraniálních procesů ve výuce neurochirurgie nebo telehematologii, který byl nastartován v rámci aktivit RITM na začátku roku 2006.

Sborník RITM REPORT II informuje o jednom ze směrů vývoje zpracování informací v medicíně, jejich přenosu a využití ve výuce na lékařských fakultách. Informovaným a připraveným studentům a lékařům tyto myšlenky a technologie mohou přinést mnoho prospěšného.

K. ZEMAN, I. HOFÍREK

* Sborník, RITM REPORT II, Lékařská fakulta MU Brno, 2006, 90 s.

Brüner Beiträge zur Germanistik und Nordistik *

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity *Brüner Beiträge zur Germanistik und Nordistik, Band XX* (ročník 2006) přináší i v tomto svazku řadu fundovaných studií k otázkám germanistické lingvistiky a literární vědy.

Kontrastivní lingvistická analýza je představena v příspěvku **Hany Bergerové**, která se v něm zabývá otázkami motivace českých a německých frazeologismů. V teoretickém úvodu podává stručný nástin pojmů metaforická a symbolická motivace a v empirické části pak analyzuje český a německý korpus frazeologismů obsahujících zelenou a černou barvu. Zkoumá a srovnává, kolik jich je v obou jazycích symbolicky nebo metaforicky motivováno a jak často dochází k obtížnému oddělování obou typů.

Iva Kratochvílová poukazuje na zvýšený zájem lingvistiky o lexikon jazyka, který preferuje vícestranější přístupy k němu. Nejzřejmější změnu v těchto přístupech autorka spatřuje v tom, že slovní zásoba je dnes mno-

hem častěji popisována v kontextuálních vztazích a že organizaci jazykových prostředků je třeba vnímat jako vícedimenzionální proces. Význam jeho jednotlivých segmentů je determinován jejich vzájemnými vztahy. V kontrastivním pojetí na příkladu němčiny a češtiny autorka jmenuje hlavní znaky kolokací v textu, přičemž se podrobněji věnuje jejich funkci v systému jazyka a v textu. Poukazuje také na to, že víceslovné lexémy představují složitou část lexikonu, jež nemůže být zkoumána pouze z hlediska frazeologie, ale spíše textové lingvistiky.

Problematice expresivity jazyka se věnuje **Anna Mikulová**. Expresivní (emocionální) vyjadřování tvoří relativně rozsáhlou oblast, proto se autorka v příspěvku soustředí na vybrané aspekty, které lze označit jako reprezentativní a které jsou na tomto místě charakterizovány jako fenomény obecnějšího rázu, v nichž se snoubí více prvků, jež ovlivňují stupeň expresivního vyjadřování. Autorka mezi tyto aspekty řadí a teoreticky ukotvuje hodnocení, intenzifikaci a metaforiku. Jednotlivé kategorie pak dokládá jazykovým materiálem z korpusu vybraných českých a německých pohádkových textů.

Karsten Rinas blíže vymezuje způsoby používání částice *doch*, neboť dochází k přesvědčení, že pro cizince učícího se německy představuje tato oblast častá úskalí a její diferencovanější popis mu může při osvojování jazyka pomoci. V článku je představen pokus o zpracování problematiky spojené s používáním částice *doch* ze sémanticko-pragmatického hlediska. Diferenciace byla provedena na základě používání této částice v daném kontextu, přičemž jsou udány i specifické podmínky pro tyto kontexty.

Gabriela Rykalová věnuje svou pozornost problematicke objektivitě u různých druhů textů žurnalistického stylu a blíže se věnuje zprávě. Vychází z obecně stanoveného požadavku potřeby co největší objektivitě při sestavování těchto textů a pro svůj výzkum si stanovuje za cíl zjistit, zda je tento požadavek splnitelný a jak lze ovlivnit stupeň této objektivitě.

Literárněvědná tematika je ve sborníku uvedena příspěvkem **Vlastimila Broma**, který nás uvádí do světa dobrodružství středověkého překlada. V nedávné době objevený fragment latinského překladu Dalimilovy kroniky vyvo-

lal náměty k zamyšlení nad relevantností latinského textu pro překlad do němčiny. Hledání odpovědi na vzniklé otázky je záležitostí komplexní a autor se ve svém příspěvku zaměřuje zejména na aspekty strategie překladu a na styl rytmované německé verze, kterou srovnává s českým originálem a latinskou verzí.

Staročeské písně, tzv. svitánička, volí pro svoji srovnávací analýzu **Sylvie Stanovská**, která se v ní zaměřuje na motivy, jež s německou tradicí tohoto literárního žánru korespondují. Pro analýzu i zajímavý literární zážitek čtenářů si autorka zvolila a do textu příspěvku uvedla německá i česká svitánička z 13. a 15. století.

Joseph P. Strelka seznamuje čtenáře s dílem spisovatele Reinharda Federmanna narozeného v roce 1923 ve Vídni. Značnou část svého díla věnuje epizodám o utrpení za druhé světové války, kterou sám zažil na frontě, pozornost ale věnuje i otázkám svobody člověka a lidských práv, zajímá jej podstata a skutečná tvář komunismu apod. Píše prózu, rozhlasové hry, eseje, působí také jako vydavatel a překladatel a je velmi anagažován v kulturně-politickém životě poválečného Rakouska. Za jednu z nejvýznamnějších knih je považován Federmannův román *Die Chinesen kommen ein* (1972), jenž představuje poetickou perzifláž čínské verze komunismu (maoismu) ve formě fiktivních memoárů jednoho Rakušana.

Pro svoji literární analýzu si **Karin S. Wozonig** vybrala doposud méně zkoumané prozaické dílo autorky Marie von Ebner-Eschenbach *Die Poesie des Unbewussten*. Tato novela podává nejen vzhled do „duše“ hlavních protagonistů a jejich vztahů, ale je zároveň implicitní kritikou výchovy žen, která ponechává ženy měšťanského a šlechtického původu daleko od „normálního“ života a v ničem nepřispívá k tomu, aby se žena mohla stát rovnoprávnou partnerkou svému muži.

I přes četné rozpory a inkonzistence teorie, podle níž existují „mužský“ a „ženský“ svět jako dva rozdílné systémy, jimž je vše podřízeno, zůstává odpověď na otázku konstituování ženského „já“ velmi inspirativní. **Renata Cornejo** z tohoto hlediska analyzuje dvě prózy spisovatelky Elisabeth Reichertové, přičemž se zaměřuje zejména na jazykový a sociokulturní aspekt geneze ženského „já“.

Julio González, *Křičící Monserrat*, 1939

Kolik „tváří“ mohou mít pojmy národ a národnost, ukazuje **Štěpán Pečený** na příkladu Johanna Urzidila. Tento méně známý německy píšící představitel pražské literatury židovského původu a s židovskou manželkou, mající vřelý vztah k českému jazyku, prožívající část života za rakousko-uherské monarchie a žijící mnoho let v USA, je během své životní dráhy „spřizněn“ s mimimálně pěti národy. Urzidilovo posuzování pojmu národ bylo ovlivněno nejen jeho vlastní zkušeností a etnickou situací v Praze v prvních desetiletích dvacátého století, ale i dalšími významnými faktory jako např. jeho katolicismem nebo nadšením z tzv. „nadanárodního evropanství“ J.W.Goetha.

Jana Hrdličková poukazuje na část doposud poněkud opomíjené literární tvorby spisovatelky Marie Luisy Kaschnitzové, kterou jsou její rozhlasové hry. I když zpočátku podle vlastních slov spisovatelka s tímto žánrem spíše experimentuje, postupem doby se mu věnuje stále intenzivněji. Její hry se vyznačují autobiografickými prvky, jasně se v nich zrcadlí spisovatelčin zájem o dění ve společnosti a pro autorku samou se pak rozhlasová

hra stává morálním apelem v širokém smyslu tohoto pojmu.

Štorník úspěšně navazuje na tradici předcházejících svazků prací FF MU v řadě germanistické, příspěvky se vyznačují vysokou odborností, přinášejí nové lingvistické poznatky, poskytují nové pohledy na autory německy psané literatury a jejich témata stejně jako nová hlediska lingvistické i literární analýzy.

V. JANÍKOVÁ

* Band XX, Masarykova univerzita, Brno 2006, 220 s.

Otakar Novák – Tradice a modernost *

Osobnost a dílo Otakara Nováka bylo tématem konference pořádané ke 100. výročí jeho narození v listopadu 2005. Předmětem recenze je sborník z této konference vzešlý.

Význam Otakara Nováka, vůdčí osobnosti brněnské romanistiky druhé poloviny 20. století, zhodnotil ve svém příspěvku *Otakar Novák – 1905–1984*, nedávno zesnulý Jaroslav Fryčer. Podtrhl v něm především Novákovu zásluhu o profilaci brněnské katedry, na které aktivně působil po třicet let (1947–1977). Příspěvek zmiňuje nejen Novákovu činnost badatelskou, ale podtrhuje i lidskou stránku jeho osobnosti, která v nelehkých dobách preferujících pouze marxisticko-leninské „vědecké“ metody, dokázala udržet kontinuitu a tradici takzvané „critique universitaire“, sledovat moderní vývoj a vychovat další generace učitelů a badatelů. Novákův vliv je tak v brněnském prostředí podle Fryčera patrný až do současnosti.

Většina příspěvků sborníku je zasvěcena autorům, jimž Novák věnoval svou badatelskou pozornost. Příspěvek Jitky Radimské *České překlady Pierra Corneille* vychází z diplomové práce, kterou autorka pod Novákovým vedením napsala v roce 1971, a dává tak možnost pochopit citlivý, ale důsledný metodický přístup, jakým Novák své studenty vedl.

Marie Vožďová se ve svém příspěvku *Romain Rolland na českých divadelních*

scénách soustředila na výčet a charakteristiku jednotlivých nastudování dramát. V závěrečném hodnocení autorka konstatuje, že Rollandova dramatická tvorba budila v českém prostředí vždy větší pozornost než v jeho vlasti a tuto skutečnost uvádí do souvislosti s tematickým zaměřením her a složitými politickými poměry v českých zemích ve 20. století.

Ve studii *Stendhal – tradice a modernost*, (*Překlady Stendhalových děl do češtiny a jejich recepcí*) se Květuše Kunešová zabývá kritickým ohlaselem, které romány ve své době vyvolaly. Proměnlivost chápání Stendhalova díla sleduje autorka paralelně ve francouzské i české linii od 19. století až po současnost. Autorka především mapuje historii české kritické interpretace tohoto klasika a poukazuje na odlišnost české a francouzské percepcie vždy ovlivněné příslušným dobovým kontextem.

Třetím příspěvkem bohemisticko-romanistické orientace je *Adaptace francouzských středověkých literárních textů v díle Julia Zeyera*. Miroslava Novotná seznamuje čtenáře s Zeyerovými veršovanými i prozaickými adaptacemi těchto textů a ozřejmuje podmínky jejich vzniku.

Dalším Novákovým tématem bylo dílo Guy de Maupassanta. Jednou z Maupassantových povídek se zabývá příspěvek Jiřího Šrámka *K žánrovému zařazení Maupassantovy prózy Doktor Héraclius Gloss*. Autor dochází k závěru, že povídku lze zařadit do kontextu francouzské psychologicko-filozofické povídky a že její vznik byl především ovlivněn krizí scientismu v osmdesátých letech 19. století.

Novákovy studie o dějinách literatury nacházejí odraz ve dvou dalších příspěvcích.

Problematicku uchopení dějin literatury zkoumá v příspěvku s názvem *Literární historie a nebo historická poetika?* Štefan Povchanič. Jeho analýza dvojího možného přístupu (historie autorů a systémů) se snaží odpovědět na základní otázky, které si kladou badatelé pokoušející se zachytit vývoj vztahů těchto složitých estetických struktur.

Na Novákovu studii o francouzském románu 19. století navazuje Petr Kylaoušek se svým příspěvkem o proměnách literární no-

etiky. *Subjekt a objekt – proměny literární gnozeologie ve francouzské literatuře 19. století.* Analýzou proměny vztahu subjektu a objektu, kterou autor považuje za jeden z klíčových momentů poezie 19. století, potvrzuje Novákovo bádání v oblasti prózy. Na četných příkladech autor dokládá složitou proměnu vnímání básnické subjektivity a zasvěceně ji uvádí do souvislosti i s pozdějším vývojem poezie v první polovině 20. století.

Sborník přináší řadu přínosných podnětů a po zásluze upoutá pozornost odborné romanistické i bohemistické veřejnosti.

M. POUČOVA

* Příspěvky z konference pořádané při příležitosti 100. výročí narození profesora Otakara Nováka. Brno, 25. listopadu 2005, Masarykova univerzita, Brno 2006, 86 s.

Naděžda Rozehnalová, Vladimír Týč: Vnější obchodní vztahy Evropské unie *

V rámci výzkumného projektu nazvaného *Současná vývojová fáze právní úpravy vnějších obchodních vztahů Evropské unie* byla vydána publikace s výstižným názvem *Vnější obchodní vztahy Evropské unie*. Na jejím vzniku se podíleli dva profesoři katedry mezinárodního a evropského práva na Právnické fakultě Masarykovy univerzity.

Profesorka Naděžda Rozehnalová se zaměřuje na problematiku práva mezinárodního obchodu. S jejími dalšími nejnovějšími výsledky vědecké práce se můžeme setkat mimo jiné v publikacích *Právo mezinárodního obchodu* (2006) či *Současná podoba regulace mezinárodního obchodního styku*, publikovaná ve stejném roce jako předcházející monografie.

Profesor Vladimír Týč se specializuje na výzkum práva Evropské unie. Mezi jeho nejznámější monografie patří mimo jiné *Základy*

Robert Jacobsen, *Plastika*, 1956

práva Evropské unie pro ekonomy; ta se dočkala již pěti vydání.

Čím se zabývá kniha *Vnější obchodní vztahy Evropské unie*? Práce, jak již samotný název napovídá, se věnuje obzvláště právní regulaci obchodních vztahů Evropské unie se třetími neunijními zeměmi a mezinárodními organizacemi. Kniha analyzuje pravomoci orgánů ES v této oblasti, přibližuje jednotlivé nástroje obchodní politiky a obsah nařízení či směrnic a v mnoha případech konfrontuje jejich obsah s rozhodovací praxí příslušných institucí.

Uvedenou problematiku se autoři pokusili analyzovat v kontextu celosvětové regulace, která probíhá hlavně v rámci GATT/WTO, a dále pak v souvislosti s regionální úrovní regulace reprezentované právě Evropským společenstvím.

Autoři práce, jak sami píší v úvodu, se soustředili zejména na oblast obchodu se zbožím, kde univerzální regulace ovlivňující vnější obchodní vztahy členských států či integračních seskupení dospěla nejdále. Vzhledem k úzkému propojení této problematiky s ochranou práv z duševního vlastnictví je věnována pozornost i některým aspektům této oblasti. Prvotním záměrem tvůrců knihy je tak vyjasnění právní regulace v rámci Evropského společen-

ství, která je vymezena aktuálním rámcem mezinárodních závazků této ekonomické spolupráce, a to při zohlednění možných budoucích regulací souvisejících zejména s jednáními v rámci agendy Doha. Tato jednání byla zahájena na půdě WTO v roce 2001 a soustředí se hlavně na reformu trhu s agrárními výrobky, na liberalizaci obchodu se službami a zdokonalení Dohody o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví (tzv. dohoda TRIPS).

Práce je přehledně členěna do deseti kapitol. První se zaměřuje na historické kořeny regulace mezinárodního obchodu, druhá se pak zabývá právním postavením České republiky v mezinárodně obchodních vztazích po vstupu do Evropské unie. V následujících dvou kapitolách jsou stručně popsány struktura WTO respektive ES a právní prameny ekonomické integrace, tj. prameny zajišťující činnost WTO a obchodní politiky vykonávané pod hlavičkou ES. Hlavní rysy a zásady společné obchodní politiky ES jsou analyzovány v páté kapitole. V šesté je zkoumána otázka výlučné pravomoci Evropského společenství v oblasti společné obchodní politiky a jejího vztahu k právu WTO. Sedmá kapitola se zabývá autonomními nástroji společné obchodní politiky Evropské unie, jakými jsou například tarifní nástroje (cla) či administrativní nástroje. Text osmé kapitoly se zabývá smluvními nástroji společné obchodní politiky. Zvláště se soustřeďí na smluvní preferenční režimy Evropského společenství vůči třetím státům jako např. vůči mimoevropským zemím, vůči zemím středozemní oblasti či vůči tzv. zemím ACP, tj. rozvojovým zemím Afriky, karibské oblasti a Pacifiku. Zvláštní podkapitolu si pak pro svou komplexnost vyžádaly vztahy ES – Švýcarsko, ES – USA a nově industrializované země Asie a Latinské Ameriky. Možná by si vlastní kapitolu zasloužilo i Rusko, které představuje rovněž významného obchodního partnera Společenství. Politickými omezeními (např. embarga OSN) obchodování s třetími zeměmi se zabývá předposlední kapitola. Pro komplikovanost tématu si vyžádala ochrana duševního vlastnictví v obchodu ES s třetími státy zvláštní, závěrečnou desátou kapitolu.

Lze shrnout, že práce poskytuje skutečně komplexní pohled na problematiku právní regulace obchodu ES s ostatními zeměmi. Je nejen analýzou, ale i zkušeným průvodcem pra-

lesem právních předpisů prudce se rozrůstajícího a složitě se proplétajícího mezinárodního a komunitárního práva.

P. KOLMAN

* Brno: Masarykova univerzita, 2006, 207 s.

Kohoutek, R.: Úvod do psychologie. Psychologie osobnosti a zdraví žáka *

V teorii i v praxi pedagogických věd je psychologie jednou z nezbytných, velmi důležitých pomocných věd. Je tomu tak proto, poněvadž porozumět žákovi a úspěšně na žáka působit vyžaduje znát jeho psychiku a zvláště jeho osobnost. Právě problematika osobnosti je předmětem posuzované učebnice.

Autor učebnice nabízí posluchačům pedagogické fakulty pohled psychologa na širokou a složitou problematiku osobnosti člověka. Není to jeho první počín. Vydal již tři publikace podobného zaměření a další skriptá pro výuku pedagogů na pedagogické fakultě. Svědčí to o jeho pílí, odborné erudici i o naplňování potřeb pro budoucí učitele.

Učebnice je zaměřena v prvé řadě na psychologii osobnosti a druhotně na zdravotní problémy žáků. Je rozdělena do pěti kapitol. V úvodní kapitole autor seznamuje s předmětem a systémem psychologických věd. Ve druhé klasifikuje psychické jevy a upozorňuje na celistvost psychiky. Třetí je věnována psychologii osobnosti, v ní probírá schopnosti, temperament a charakter. Motivace činnosti člověka odhaluje podle autora příčiny, které jsou závažné, neboť podněcují aktivitu člověka. I když se motivem může stát téměř cokoliv, autor se soustřeďuje na pobídky, potřeby zájmy a hodnoty. Poslední kapitola se týká zdraví žáka. Z celkové koncepce učebnice nevybočuje. Učebnice podává velmi dobře uspořádaný a přehledný soubor psychologické problematiky pro budoucí učitele.

V posledních letech se objevuje nárůst nových problémových oblastí, které souvisejí úžeji nebo i šířeji s prací učitelů. Např. před deseti lety se objevila zcela nová speciální problematika o projevech domácího násilí,

kteřá se díky nestátním organizacím dostala do popředí zájmu masmédií a také odborníkům různých profesí, bohužel se dosud nedostala ani do naučných slovníků, ani do učebnic. Týká se různých poruch rodinných vztahů. Informovanost budoucích učitelů o těchto problémech je žádoucí, neboť se při své činnosti přímo nebo nepřímo u žáků s takovými problémy setkávají. Poruchy se projevují v chování žáků, příznaky v jejich psychice mnohdy unikají pozornosti okolí. V současných učebnicích o nich nebývá ani zmínka. Je proto zásluhou autora, že začlenil do své učebnice kapitoly o nemoci, traumatu, poruchách, stresu, adaptabilitě apod. Autor se dříve zabýval i závadami a poruchami chování dětí a mládeže. Těm věnoval příručku s názvem *Normalita a abnormalita psychiky a osobnosti*, která vyšla především pro posluchače Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity již v roce 2005.

Kniha *Psychologie osobnosti a zdraví žáka* může posloužit jako erudovaný a zasvěcený průvodce budoucím učitelům po problematice osobnosti

J. SEDLAK

* Brno, Masarykova univerzita.
Pedagogická fakulta 2006, 168 s.

Věra Linhartová: Dívej, jak se šimpanz směje

Doc. PhDr. Věra Linhartová, docentka dějin umění, pracuje jako historička medicíny na Lékařské fakultě MU. Již po dlouhá léta sleduje – a spoluprodukuje – práci a snažení onkologických pracovišť této fakulty. A protože je sama také manželkou a matkou, prožívá zvlášť intenzivně osudy dětí sužených zhoubným nádorovým onemocněním, na těchto pracovištích hospitalizovaných a bojujících tam o život. Sleduje jejich zápasy, směřující často ke smrti; úmrtí dítěte – zvlášť po dlouhém utrpení – je vždy nepředstavitelně bolestivé. Doc. Linhartová měla a má dosti možností sdílet tyto boje o život dítěte s mnohými rodiči, navštěvuje je, hovoří s nimi i s dětskými pacienty samotnými. Samozřejmě v rámci svého povolání udržuje současně kontakt s jejich lékaři.

Je dobře informována o prvních, vstupních příznacích těchto onemocnění, kdy choroba byla ještě z odborného hlediska nepoznána, sleduje všechny kolize, katarze i krize těchto dětských, ale velkých osudových dramát a někdy i jejich katastrofy. Vidí je nejen dětskýma očima, ale i zrakem jejich rodičů. Cítí všechny bolesti těla i duše trpících dětí a jejich rodin. Vidí slzičky i holé hlavičky dětí, jež jsou výsledkem cytostatického léčení jejich nádorů, i jejich zažívací potíže, jež přinášejí jejich léčení radiační – a přechasto vidívá zblízka i konce dětských životů. A jsou i erudovanou pedagogickou psycholožkou, bývá bytostně účastna i rozpadů manželství, jež tato společná utrpení nepřežila. Ale protože dobře ví, že i nádorové onemocnění bývá často úspěšně vyléčeno, chce každému dětskému pacientovi i jeho mamince a tatínkovi dodávat sílu a naději.

Doc. Linhartová stála před 10 lety i u zrodu krásné tradice každoročních autobusových exkurzí hospitalizovaných dětí – onkologických pacientů (pokud to jejich pečlivě hlídáný stav dovolí) do brněnské zoologické zahrady na Mniší hoře; tato tradice se postupně rozrostla i k návštěvám jiných ZOO, ba i vídeňské. S pocitem uskutečněného snu se jich rok za rokem zúčastňují i ty děti, které šťastně přežily a uzdravily se; i matky těch nepřeživších. Vzniká tak zvláštní komunita, kterou smeluje prodělané utrpení. Tento kontakt dětí se životem zblízka viděných zvířat, možnost pochovat si jejich teplá mláďata se staly nesmírně důležitým prvkem jejich psychické terapie v jejich vlastním boji o život.

A tak nám V. Linhartová, vlastně spisovatelka z povolání, podává slibný svazček šesti literárně zpracovaných osudů nádorových utrpení dětí od 13 měsíců do 14 let (autentických, jakkoliv se změněnými jmény), uvedený výmluvným mottem: „Vezměte všechny síly, které vám dosud zbyly. A chtějte žít.“ Kniha je ilustrována osmi celostránkovými, barevnými obrázky zvířat, jak je děti během své nemoci v ZOO viděly; některé jsou dnes už jen tichou vzpomínkou.

Jde v podstatě o literaturu faktu. Ale lze si sleži představit dojmavější.

J. ŠMARDA

* Akademičtí nakladatelství CERM Brno 2007, 82 str.

Renata Soumarová, Luboš Homola: Intersticiální brachy- terapie*

Publikace velmi zajímavou formou podává přehled o intersticiální brachyterapii a jejích metodách, které jsou používány v České republice. Tato léčebná metoda v posledních letech prodlává velký rozvoj hlavně díky technickému pokroku v přístrojové technice. Princip brachyradioterapie spočívá v tom, že radioaktivní zdroj záření je umístěn přímo v oblasti nádoru. Spád dávky s rostoucí vzdáleností od zdroje je velmi rychlý. Zdravé tkáně v okolí nádorového ložiska jsou proto ozářeny podstatně nižší dávkou než samotný nádor. O indikaci brachyradioterapie uvažujeme tam, kde je nádorové ložisko snadno dostupné a má relativně malý objem.

Prudký rozvoj intersticiální brachyradioterapie v posledních letech ovlivnily hlavně čtyři technologické změny: počítačové provádění kalkulace dávkové distribuce, její optimalizace pomocí úpravy polohy a času zdroje, využití trojrozměrného zobrazení a navigované zavádění aplikátorů.

Kniha je rozdělena na část obecnou a speciální.

V obecné části je velmi zajímavá a poučná krátká úvodní kapitola s historickými poznámkami. Zde si čtenář uvědomí, jaký pokrok udělaly lékařské vědy v posledních sto letech.

V dalších kapitolách jsou podrobně rozvedeny obecné principy brachyterapie, její indikace, dále je pojednáno o dozimetrických systémech a optimalizaci dávkové distribuce v intersticiální brachyterapii. Důležitá je kapitola o základech radiobiologie pro brachyterapii.

Část speciální pojednává o jednotlivých indikacích intersticiální brachyterapie.

Velmi častou indikací intersticiální brachyradioterapie je léčba nemocných karcinomem prostaty, a to buď samostatně, nebo v kombinaci se zevní radioterapií.

Další důležité indikace brachyterapie jsou: u nemocných s karcinomem prsu, kdy je větší brachyterapie kombinována se zevní radioterapií. Ke zlepšení lokální kontroly se

u nádorů prsu provádí doozáření lůžka tumoru. K tomuto účelu lze s výhodou použít techniku intersticiální brachyterapie. Indikace použití této metody je u žen s objemnějšími prsy, u nádorů uložených v hloubce prsní žlázy a tam, kde jsou pozitivní nebo úzké resekcční okraje a nebyla provedena reexcize.

Také u nádorů hlavy a krku má brachyterapie své důležité postavení. Výhodou je možnost aplikovat vysokou dávku záření do nádoru se současným šetřením okolních zdravých tkání. Tím je i toxicita léčby menší. Intersticiální brachyterapie je indikována u „menších“ nádorů (T1 a T2) předních dvou třetin jazyka, spodiny dutiny ústní, rtu, bukální sliznice, dále u nádorů báze jazyka, měkkého patra a tonsilární fossy. Podmínkou je, že nádor neinvaduje do kosti a že vzdálenost nádoru od kosti je větší než 5 mm.

Zajímavé jsou také indikace brachyterapie u sarkomů měkkých tkání končetin. Lze ji totiž použít v této indikaci i u recidivujícího onemocnění, a to i v již ozářeném terénu.

Pro řadu nemocných je přínosem nenádorová indikace intersticiální brachyradioterapie. Používá se např. u keloidních jizev, které jsou z kosmetického hlediska zátěží pro pacienta.

Kniha je naspána srozumitelně, podává ucelený přehled o problematice intersticiální brachyterapie. Je vybavena množstvím obrazové dokumentace, grafů a tabulek. V závěru každé kapitoly je uvedeno dostatečné množství další literatury k podrobnějšímu studiu. Publikace určitě bude přínosem jak pro zaměstnance radioterapeutických oddělení, radiologické asistenty, fyziky, lékaře v postgraduálním vzdělávání, tak i pro studenty medicíny.

O. BEDNÁŘIK

* Masarykova univerzita (edice Kontinuální vzdělávání v medicíně), Brno 2006, 151 s.

A nakonec... Pavel Blatný

PAN UČITEL JANÁČEK

Někdy v sedmdesátých letech se v televizi natáčel pořad „Poslední žáci Janáčkoví“, který byl věnován nestorovi moravských skladatelů Janu Kuncovi a mému otci Josefu Blatnému. Jednotlivé skladby obou autorů se pochopitelně natáčely ve studiu, za rozhovory a vzpomínkami obou Janáčkových žáků vyjel televizní štáb do soukromí – do bytů a pracoven „starých pánů“, jak se jim v Brně říkalo. Přijetí u Jana Kunce bylo grandiózní. Tehdy již devadesátník Kunc přinesl na podnose řadu skleniček s nejrůznějším obsahem – od aperitivů přes různá vína po likéry, koňaky a nápoje, o kterých štáb neměl ani tušení. A k tomu sarkasticky připojil: „To je tajemství, proč se dožívám tak vysokého věku.“ Jedině příslušník televizního autoprovozu pohoštění odmítl se slovy, že je řidič. „Řidič?“ opáčil Kunc pohotově a duchaplně jako nějaký mladík kontroval: „To se divím. Já jsem řídil konzervatoř padesát let a pil jsem vždycky.“ Tím všechny oslnil a štáb, který se spolupráce s nestorem poněkud obával, setřásl ze sebe všechny starosti a pochyby. Než náhle a nečekaně přišla minuta M: Uprostřed vzpomínek na Janáčka a na jeho výuku doslova prohlásil: „No, a pak jsem šel k Vítězslavu Novákovi do Prahy a tam jsem se teprve hodně naučil.“ Všichni strnuli – a celkem bylo logické, že v definitivním znění pořadu bylo toto extempore vystřihnuté.

Nicméně Kuncova slova mohou být jakýmsi mottem pro celé mé zamyšlení. Vytvořil Janáček vůbec nějakou školu?

Vždyť Kunc nebyl sám, kdo doplňoval své kompoziční vzdělání u Nováka – byl to i Vilém Petrželka, Václav Kaprál a Jaroslav Kvapil dokonce putoval ještě dále – do Lipska za Maxem Regerem. Zde to možná byla touha vzdělat se více v polyfonní práci, což ve výuce Janáčka patrně nenacházel, i když Janáček (podle vzpomínek mého otce) trval na tom, aby posluchači uměli improvizovat fugy na varhany. Sám to nakonec ovládal; konečně byl svého času v Lipsku také. U Viléma Petrželky bylo rozhodnutí studovat dále jiného druhu. Novák Petrželku oslnil, a to zejména svou „Bouří“. Však také v Petrželkově „Námořníku Mikuláš“, díle, kterého si z jeho odkazu nejvíce cením, je cítit nejen vliv Novákův, ale speciálně vliv „Bouře“.

Konečně já sám to chápu. V mládí jsem byl Novákem doslova celý posedlý, a to navzdory tomu, že otec byl pouze žák Janáčkův a Janáčkem byl náš domov celý prosáklý. Ovšem pouze žákem Janáčkovým byl i Osvald Chlubna a Pavel Haas. Slyšíme-li však mistrovsky posazený orchestr Chlubnův, dostaneme dojem, že studoval spíše u Richarda Strausse, o jednoznačně osobité řeči komorních skladeb Kaprálových (zejména klavírních) jsem přesvědčen, že by se k ní dopracoval třeba i jako žák Foerstrův. O Pavlu Haasovi se pak za mého mládí říkalo, že zejména tam, kde se dotýkal světové moderny 20. let či jazzu, se Janáčkoví nejvíce vzdálil. Dnes se domnívám, že právě s odstupem

Eduardo Chillida, *Větrný hřeben, San Sebastian*

času se řada jeho, především orchestrálních děl Janáčkově nejvíce blíží – řekl bych, že je tam „tušen“. Proto také v tomto čase, kdy se Janáček již stává repertoárovým skladatelem, je i Haasův mezinárodní ohlas na stálém vzestupu. Ale podívejme se na problém z jiné stránky. Od různých Janáčkových žáků vím jedno: Janáček nesnášel jakékoliv imitování své hudební řeči. Ano, volím raději slovo imitování než následování. K tomu, k čemu Janáček dospěl, vedla jednak dlouhá – ve srovnání s raketovým nástupem řady klasiků moderní hudby (například „ruská trojka“ Stravinskij, Prokofjev, Šostakovič) –, předlouhá cesta, na jejímž konci vyšlo něco, co patřilo do majetku jen a jen Janáčkově. Takže na rozdíl od Nováka, který vedl své žáky takřka za ruku po svých hájemstvích, Janáček do svých zakazoval žákům vstoupit. „Z vlastního nitra růst“, to býval prý nejčastější úvod kompozičních lekcí. Uvedu zajímavou zkušenost svého otce. Když napsal svou mladistvou houslovou sonátu, Janáček pochválil zejména I. větu skladby, s široce rozevlátým romantickým tématem. O třetí větě řekl: „Zahodit!“ Otec ji sice nezhodil, ale zalepil. Čtyřvětá sonáta byla tak jako tak dlouhá. Nicméně jsem si dovolil tuto větu rozlepit, a to až v pozůstalosti. A co nevidím?

MiniJanáček – a to právě Janáček viděl nerad. Škoda, že si některý z Janáčkových žáků nevedl deník nebo alespoň důkladně nezhodnotil či nepopsal jeho pedagogickou metodu. Takto jsou to jen útržkovité vzpomínky, vypovídající více o Janáčkově jako člověku nebo o umělci, nejméně o pedagogovi. A to pak jsou spíše už jen anekdoty, tu napsané, tu vypravované. Pokusím se proto shrnout jeho učitelský um aspoň podle toho, co znám z vyprávění svého otce a mých bezprostředních učitelů na konzervatoři (Petrželka – harmonie, Chlubna – instrumentace). Mám dojem, že Janáček (na rozdíl od učitele – spolupracovníka, což byl Novák) byl učitel – poradce. Samozřejmě že na vyšším stupni, v mistrovské třídě, ne přilíží výuce elementárních základů. Tam zejména, když při své vrozené popudlivosti nemohl už vydržet nerozhodnost při improvizaci nebo pomalou „lepivost“ při psaní různých kontrapunktických úkolů, vše dohrál nebo dopsal sám. Avšak vraťme se k rozlišení spolupracovníka a poradce. Zažil jsem to sám na sobě. Můj první učitel Theodor Schaefer, žák Novákův, patřil do té první skupiny – přepisoval mi třeba celé úseky. Pavel Bořkovec naproti tomu jen radil a dál už to nechal na mně. Stejně tak prý postupoval i Janáček. Jedna jen ústně vyprávěná historka praví, že se nadměru rozčílil, když se dozvěděl, že Novák přepracoval svému žákovi jistý úsek tak, že různě vyměnil sled taktů v jeho skladbě. Janáček se snažil respektovat zaměření svého žáka a pomoci mu nalézt především sebe (stejně jako Bořkovec). Z jednotlivých posbíraných útržkovitých vzpomínek jsem dostal dokonce dojem, že Janáček vítal, když žák se napojil na jakýkoliv jiný hudební proud nebo dokonce vzor, než byl on sám. Proto byl schopen tolerovat, nebo dokonce podporovat impresionismus Osvalda Chlubny, který (prý) se snažil jen a jen radami a odkazy k jiným tvůrcům sladit s Chlubnovým obdivem pro straussovské partitury. Stejně tak měl i porozumění pro příklon svých žáků (někdy jen časově omezený) pro atonalitu či jazz (Haas) – tedy postupy Janáčkově samotnému na hony vzdálené. Byl (opět prý) rád, když tvůrčí projekty jeho žáků se od sebe lišily, když to bylo pestré spektrum hudebního uchopení, a ne vše v jedné linii, dokonce snad Janáčkovské.

Takto, jak píšete, to vše vypadá takřka idylicky. Nesmíme ale zapomenout, že Janáček, díky už výše zmíněné prchlivosti také často měnil názory, o čemž jsou doklady nejen ústní, ale i písemné: například k Schönbergově škole: „Jak to ti lidé píšou, vždyť mám právo psát jen, co slyším.“ kontra „To je nové a krásné.“

Můžeme to shrnout: U jednotlivých Janáčkových žáků nenajdeme nějaký společný, slyšitelný a snadno dešifrovatelný jmenovatel. Je to ale skupina nesporných osobností, kde si každý z jednotlivých tvůrců našel svou osobitou cestu a k jejímu nalezení byl Janáček nespornou oporou. A to přes všechnu svou proměnlivost, netrpělivost či výbušnost. Byl totiž respektován a každý z jeho žáků v něm viděl velkou osobnost, sledoval jeho tvůrčí odpovědnost, houževnatost a neobyčejnou pracovitost, což vše dohromady dává nakonec i velkého učitele.

Pavel Blatný